The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
Toronto, Ontario

POVIJEST

RAZVITKA NAŠEGA JEZIKA

HRVACKOGA ILI SRPSKOGA

OD NAJDAVNIJIH VREMENA DO DANAS

piše

MARCEL KUŠAR

(preštampano iz Slovinca)

U DUBROVNIKU
Nakladom knjižarnice D. Pretnera
1884.

The Institute of Mediæval Studies
LIBRARY
OCT 24 1986
Toronto, Ontario

Tiskarnica D. Pretnera u Dubrovniku.

Mnogo i mnogo vjekova imali su ljudi uprte svoje oči na zemlju i njezine slojeve, koji su na njekojim mjestima tako oštro nacrtani; mnogo i mnogo vjekova biće ljudi gledali u rudnicima kako se i nama pokazuju okamenine živućih stvorova, ukopane u zemlji: ljudi su to motrili, ali niko da bi o tome dalje razmišljavao. Ni sam Aristotil nije imao očiju da vidi; a pojam znanosti o zemlji ili *geologije* začeo se stoprv u XVIII vijeku.

Ali je još veća rastresenost, s koje su ljudi tijekom svih vjekova, koji projuriše, otkad je čovjek prvi put progovorio, ne marili za ono što im je mnogo bliže stajalo nego li pijesak po kojem gaze, hoću da rečem riječi svojeg jezika. I tu se jasno razaznavaju crte različitih steraja, tako da navraćaju regbi na sebe pozornost, a na pomisao o jezičnom životu nutkali okamenjeni oblici i riječi, složene u slovnice i rječnike. A ništa ne manje ni sam Platon nije imao očiju da vidi, ni ušiju da čuje; a pojam znanosti o jeziku ili *glotike* zarodio se istom u XIX vijeku.

Ne ćemo time da kažemo, kao da Platon i Aristotil nijesu ništa znali o naravi, postanku i svrsi jezika, ili da mi nemamo ništa da naučimo u njihovim djelima. Oni i njihovi nasljednici, pa i njihovi prešasnici, počevši od Heraklita i Demokrita čudili su se čudom tajnama

ljuckog govora toliko koliko tajnama ljucke misli, pa ono što mi zovemo slovnicom i jezikovnim zakonima, dapače sve tehničke izraze, koji su još u običaju u našim školama, kao na pr. *ime i glagol*, *padež i broj*, *infinitiv i particip*, sve su to iznašli i imenovali filosofi i slovničari grčki, kojima, kod svih naših iznalazaka, mnijem, da treba da budemo zahvalni za polovicu našeg umnog života. Ali briga, koju su oni stari grčki filosofi imali oko jezika, bijaše samo filosofične naravi. Nije toliko tvar koliko oblik u jeziku, koji im se činjaše prijedmetom dostojnim filosofična razmatranja. Misao da ima i u njihovo doba silno blago na-rpana govora, koje valja ispitati, razglobiti i proučiti na koji mu drago način prije nego se uzmože štogogj temeljita ustvrditi o postanku jezika, teško da je kome u pamet sinula, ili ako i jeste ko gogj takovu misao zamislio, kakono Platon, što se vidi amo tamo po njegovu *Kratilu*, nije je dalje razmatrao, i za to se je odmah istrla, nikoga se duboko ne dojmivši. *)

Stari svijet, koji u umjetnosti i znanosti ima da pokaže djela, koja će uvijek biti ugledna, nije poznavao naše znanosti, jer uopće nije razumijevao života čitavih naroda. Stari svijet zna samo za razliku izmegju svoga roda i barbara. Grčki pjesnici zovu sve druge narode bez razlike *barbarima*, a takovim imenom izrazivali su prijezir prama njihovu jeziku, njihovim običajima. **)

---

*) O grčkim i rimskim zaslugama za znanost o jeziku isporedi H. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik. Berlin 1863.

**) Glede značenja riječi barbar vidi moju raspravu „Arijanski rod jezika i naši najstariji pradjedovi“ u „Slovincu“ god. 1883, br. VIII.

Glavna smetnja da čovještvo shvate kao njeku cjelinu bijaše ropstvo.

Kršćanstvo, koje propovijedaše nauku o *jednakosti svih ljudi,* bijaše ropstvo u načelu slomilo. Ali je trebalo duge borbe, da se obori i ono lažno mudrovanje, koje je htjelo ustanovu ropstva da podupre biblijom (pozivljući se na kletvu Nojevu). U Americi je ukinuto ropstvo nazad ne mnogo godina!

Kršćanstvo se nije obraćalo učenim ljudima (književnicima) nego prostome puku (siromašnima duhom). I ne našavši na svojoj postojbini (megju Žudjelima) primljivog zemljišta, otide megju narode. Ono se seli iz zemlje, kao i budizam, te postaje općom vjerom. Za to je kršćanstvu *jezik* važan, kao srestvo za saobraćaj i učenje. Megju darovima svetoga duha nalazimo i dar govoriti *tugjim jezicima.*

Sa osnivanjem kršćanske crkve postaše osobito važni ovi jezici: grčki, latinski i židovski, kao jezici svetih pisama i učitelja. Veliki crkveni učitelji znali su obično sva ta tri jezika.

Novo vrijeme raširilo je obzorje. Što su nagjeni morski veliki putovi, trgovačke vožnje pod upravom Bart. Diaza (1486), Vaska da Gama (1498) i dr., i što je nagjena Amerika tim je jako pokrenuto da se razvije saobraćaj megju narodima. — Poslije reformacije traži zapadna crkva, da misijama po dalekim krajevima svijeta nadoknadi ono, što reformacijom u Evropi bijaše izgubila. Nastaju misije po Americi, po Indiji. Poslovi učenih popova upoznavaju nas s Kinom, Japanom, sa starosiocima Američkim. U Italiji, Španjolskoj, Portugalskoj i Holandiji javljaju se poslovi o jeziku od učenih popova i svijetovnih ljudi, koji su za svoje vrijeme

veoma znatni. *) Ali i ako mnogo vrsnoga bi učinjeno na polju jezika, ipak te težnje ne bijahu još osobita *znanost* ili *nauka*. One ne imahu još nikakva metoda. Bila se je sakupila velika rpa gradiva, koje je valjalo obraditi, pa je teško bilo pogoditi pravu stranu, s koje bi se rad imao započeti, da bude uspjeha.

Stablovitu kad u Idu dogje
Drvosječa oko sebe gleda,
Pošto drva na odmet imade,
Otkle svoje da započne djelo **).

Izučavanje jezikâ našlo je pravi put, kojim valja da udari, istom otkrićem sanskrta, a to bijaše u drugom desetljeću (1816) našega vijeka, kad je englez Colebrooke donio u Evropu bogat zbornik sanskrckih rukopisa. Očevidna sličnost sanskrta sa mnogim jezicima Evrope i Asije privoli učenjake te su stali pobliže ispitivati tu sličnost, pa došli do uvjerenja, da se tu radi o nutrnjoj srodnosti svih tih jezika. Prve dokaze zato objelodanio je Bopp u svojem *razglobu glagolskoga organizma* u arijanskim jezicima. ***) Ovom knjigom uveo je

---

*) Srv. Bošković, Nauka o jeziku i njen zadatak u Glasniku, knj. XII, str. 190-193 —

Sve što je ragjeno do početka ovoga vijeka razloženo je u djelu: Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde, mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beinahe 500 Sprachen und Mundarten, von J. Chr. Adelung, 4 knjige (2. do 4. nastavio je J. S. Vater). Berlin 1806 do 17.

**) Teokrit, Idil. XVII, 9. Prijevod prof. Perića. Original glasi:

Ἴδαν ἐς πολύδενδρον ἀνὴρ ὑλάτομος ἐλθών
Παπταίνει, παρεόντος ἄδην, πόθεν ἄρξεται ἔργου.

***) Fr. Bopp. Uber das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache. Frankfurt na M. 1816.

Bopp u jezičarstvo genealogično klasifikovanje jezikâ, i tim pribavio jezičarstvu ime prave nauke ili znanosti. Tim nalaskom bjehu pokrenuti svi ostali nalasci. Od Boppa do danas znanost o jeziku je vazda i silnim koracima napredovala tako da bi se sada mogla takmiti obiljem resultata i sa svojim starijim posestrimama. *)

Nu akoprem se je znanost o jeziku već toliko razmahnula, općenito se ipak još premalo pozna prema ostalim znanostima, a to vrijedi osobito za nas. Što je jezik, kako se razvija i živi itd. o tome ne zna ti u nas uopće niko ni prozboriti. Staneš li govoriti kome o sastavu jezika, o znanosti, koja se njim bavi, o slovnici, sjeta će ga spopasti, jer će se sjetiti onih neljupkih vremena, kad mu je bilo na pamet učiti *mensa mensae*, *λύω λύεις* i drugih dosadnih sitnica, pa gledaće, da te se što prije riješi, i veseliće se, da on nema više nikakva posla sa takim suhoparnim ropotarijama, žaleći od srca čovjeka, koji je učinio „gramatiku“ isključivim zanimanjem svojega života.

Ako prosudimo način, kako se danaske malone općenito uči jezik, uvidjećemo, da se to zaziranje od slovnice može odista opravdati. Da se o ću li jezika tako malo u nas znade, da o njegovu ustrojstvu vladaju tako oskudni nazori, to je stranom zanago posljedica školske obuke, koja je u običaju **), a stranom tra-

*) Sravni za povijest glotike osim spomenutog djela Steinthalova još: Th. Renfey, Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland (1869). — B. Delbrück, Einleitung in die Sprachwissenschaft (1880).

**) Vidi: A. Schleicher, Die deutsche Sprache (1874), str. 3 i 4

U našim školama u Dalmaciji imamo i to žaliti što nije još odobreno da se predava stari slovenski jezik u višim razredima gimnazije, gdje bi se učitelju desila najbolja prigoda da napomene koju korisnu o našoj znanosti, te da privoli učenike da je njeguju, da zaslade tim sebi učenje jezikâ.

žiti nam je razlog ovom pojavu u tome, što nema u našem jeziku nikakovih knjiga, koje bi raspravljale o jezičnim stvarima uopće. *)

Da ovu prazninu u našoj literaturi znanstva bar donjekle ispuni, namijenjena je ova radnja. Mi ćemo tu doduše predočiti samo povijest razvitka našega jezika od najdavnijih vremena do danas, ali je ta povijest u najstarije vrijeme ujedno i povijest mnogih drugih jezika, pa je sva uopće tako slična povijesti razvitka svakog drugog jezika, da nam može po tom podati jasan pojam o razvijanju jezika uopće. **)

Ali prije nego uzmemo crtati tu povijest, valja da ustanovimo osjeke i epohe, u koje će se ona dijeliti. Zato potrebito je, da natuknemo koju o arijanskom rodu jezikâ, kome naš jezik pripada.

Prvi posao, za koji je glotika prionula, i koji joj već obezbijedi dično mjesto u kolu ostalih znanosti, bijaše ustanova, da su jezici gotovo svih naroda Evrope, pa Inada i Perasa u Asiji jedan rod, t. j. da vuku svoju lozu od jednog jedinog zajedničkog prajezika, a po tom da su gotovo svi narodi evropski s Indima i Persima u Asiji bili u prastara doba jedan jedini narod. Najprije nagjoše jezičari za Inde i Perse da su srodni; njima pridružiše Grke i Rimljane, za ovima Germane, Slavene i Litavce; najposlije uvedoše u krug srostva,

---

*) Izvori iz kojih smo crpali biće na dotičnim mjestima naznačeni.

**) Sve što ima o tome u našem jeziku jeste Boškovićeva rasprava „Nauka o jeziku i njezin zadatak s pregledom glavnih resultata filologije“ u Glasniku XXIX (1871), zatim slična rasprava Novakovića „Filologija i jezik“ (Biograd 1871) i od istoga „Fiziologija glasa i glasovi srpskoga jezika“ Glasnik XXXVII (1873)

kao pošljednjeg člana, Kelte. Indi, Persi, Grci, Rimljani s Romanima, Slaveni, Litavci, Germani, Kelti, to su narodi, koji prestavljaju naše pleme, koje je izvorno, dok je još jedinstveno bilo, te je po svoj prilici njegdje na iranskoj visočini u Asiji stanovalo, nosilo možebit ime *arja*, *Arijci Arijanci*, pa otale njihovim jezicima naziv *arijanski* rod jezika. *)

Za arijanskim rodom pošlo je jezičarima za rukom pronaći i ustanoviti i drugih rodova jezikâ, kano rod *hamovsko-semovski*, *uralsko-altajski*, *dravida*, *malajsko-polineski*, *bantu* itd. U najnovije doba ogledali su se dapače njekoji učenjaci izvesti *rodopisnu* razredbu svih jezika svijeta, svih doslije poznatih, svesti sve poznate jezike na njeki broj rodova. **)

Ali izmegju svih jezičnih rodova, koje su jezičari pronašli i ustanovili, nijedan nije doslije tako opširno i duboko proučen bio, kako rod arijanski. Da je taj rod dopala najveća njega sa strane učenjaka, tomu ima više razloga. Najmanji bio bi taj, da mu mi pripadamo, akoprem bi i to mogao biti dosta opravdan razlog, da se o njem najpače bavimo. Mnogo važnija je okolnost, što su narodi, koje obuzima, bili za dugo vrijeme upravljači povijesti, pa u jakošnje doba kako što i u najmlagjoj prošlosti nemaju više u tome ni takmaca. Veličajne i lijepo razvijene uredbe života velikih naroda privlačuju uvijek najviše nauku te i najbolje naplaćuju. Jezik i povijest Grka i Rimljana ostaće uvijek,

---

*) Glede opsega arijanskog roda jezika, glede imena a r j a i glede povijesti, života i kulture arijanskog pranaroda vidi moju spomenutu radnju u „Slovincu“ god. 1883.

**) Po prof. Fr. Müller-u svi jezici svijeta mogli bi se svesti na 100 od prilike različitih rodova. Vidi: Grundriss der Sprachwiss. Einleit. str. 77.

kako su i sada, glavnim prijedmetom višega odgoja, i cijela povijest arijanskog jezika jeste važna za kulturu što doprinosi k objašnjenju grčkog i latinskog, romanskih, germanskih i slavenskih jezika i svega onoga, što je narodima, koji nauku njeguju, najbliže i najmilije.

Ali ima drugih i važnijih razloga, zašto je istraživanje arijanskog roda jezika bilo, možemo reći, vježbalište jezičara, a to je okolnost, da nijedan drugi rod ne može se najprije dičiti tako bujnim razvitkom, koji putem spomenika možemo slijediti od pradavnih vremena, a zatim što nijedan drugi rod ne pruža nauci tako obilno i raznolično gradivo uopće, kako rod arijanski. Ima doduše i drugih jezika, koji se svojom starošću mogu mjeriti a njekoji dapače i nadmašuju najstarije jezike arijanske, na pr. jezik egipacki, kineski i semovski jezici, ali je kod ovih ili razvitak na osobit način jednoličan, kao kod obaju prvih, ili svakako, kano kod zadnjih, raznoličnost i bogastvo gradiva nadaleko manje. S toga su resultati, koji se postižu proučavanjem ovih jezika, za znanost o jeziku mnogo manje važni, nego li su oni, koje postižemo proučavajući jezike arijanske. Žar, kojim su prionuli jezičari za arijanski rod jezika, jeste po tom sasvim opravdan. *)

Znanost o jeziku došla je dakle do sigurnog zaključka, da svi arijanski jezici, megju koje i naš jezik spada, ističu od jednog jedinog prajezika, kojeg više dakako nema; po tom povijest našeg jezika, kao što svih ostalih jezika arijanskih, počinje onim prajezikom arijanskim onako, kako i povijest našeg plemena počinje prastarim arijanskim narodom.

---

*) Srv: Whitney, Leben und Wachsthum der Sprache, str. 199 i slj.

Sravnujući megju sobom i razglabajući sve poznate arijanske jezike i lučeći od njih ono što im je zajedničko, pošlo je glotici za rukom zaključiti, barem iz bliza, kakav je imao biti prajezik arijanski i kakav mu je bio razvitak od onog časa, kad se je počeo dijeliti u više različitih narječja, pa sve do danas, gdje živi rascijepkan u mnoštvo trakova, jedan od kojih jeste i naš jezik. Ali ne samo o jeziku arijanskom, kakav je imao biti malo prije nego se stao razilaziti u više jezika i o njegovu razvitku do danas, već i ob onom stanju, na kojem se je taj jezik nalazio prije toga vremena, počevši ća od njegova postanja, naša znanost znade nam danas koješta zanimiva pričati. I do ovih vijesti došla je glotika samo sravnujući arijanske jezike megju sobom i sa drugim prostijim jezicima, i uporavom induktivne metode, koja razumno upotrebljena dovodi i u glotici kaošto u ostalim induktivnim znanostima do resultata, koji ako nijesu posve prikladni istini, a to joj se zanago približuju.

Povijest razvitka našega jezika dijeliće se po tome u *dva* velika osjeka, u vrijeme otkad se je arijanski prajezik počeo cijepati u razne jezike, pa sve dok nije iz njega proizašô naš današnji jezik, i u vrijeme kad je arijanski prajezik postao ono što bijaše ; ono zovemo *historičkim*, ovo *prehistoričkim* ili *embrijonalnim* razvitkom našega jezika. Ova dva stepena razvitka mora preći svaki jezik, kao što ih prelazi svako živo ustrojstvo uopće.

Historički razvitak.

Jezik je srestvo za općenje i glasovni izraz misli. Kako su misli sastavljene od predočaba i pojmova, tako je i svaki jezik sastavljen od korijena, a to su o-

ni sastavni djelovi, oni glasovni tipi, koji, ne mogući se dalje rastvarati, kazuju čist pojam. Ali u mislima stoje predodžbe, pojmovi u njekoj svezi, u njekom odnosu, pa tako su i u jeziku korijeni shvaćeni u njekoj svezi. Korijen već shvaćen u njekoj svezi ili korijen s odnosom zovemo riječ. U svim su jezicima predodžbe, pojmovi izraženi glasom, i pojmove ovako pomišljene zovemo značenje ili znamen; odnosi pako ili sveze izrazuju se takogjer putem glasa, nu nije to ipak jedino srestvo, već ima i drugih. Glas što izrazuje odnos zovemo tvorka ili nastavak ili takogjer i korijen, ali za razliku od pravih korijena, t. j. onih koji izrazuju pojmove, zovemo ga demonstrativnim ili formalnim korijenom, dočim su prvi predikativni ili tvarni korijeni.

Vrijeme kad su postali korijeni ili jezični zameti i kad su ovi počeli tvoriti riječi, zovemo embrijonalnim ili zametnim razvitkom jezika, pa su takovo stanje prevalili već uopće svi jezici svijeta. Ovo možemo sa sigurnošću tvrditi najprije ob onim jezikovnim rodovima, koji su nam i u prostoru i u vremenu najbolje poznati, arijanskom, hamovsko-semovskom, uralsko-altajskom, dravida i malajsko-polineškom; što nas potpuno uoblašćuje misliti, da to isto biva i u drugim rodovima, kojih historički razvitak ne možemo tačno upoznati, stranom što oskudijevamo gradivom za sravnjivanje, stranom što nemamo starijeh jezičnih spomenika.

Ali svi jezici ne stoje u istoj svezi sa svojim prajezikom. Ima rodova jezikâ, kod kojih dotični prajezik biće bio već završen u svojem sklopu, kad su ti jezici iz njega postali. Po tom povijest razvitka ovih rodova, počevši od njihova rascijepljenja u poznate nam jezike pa sve do danas, ne pruža nam ništa drugo van glasovnih razjednačivanja *jedne te iste forme*, pa se poje-

dini jezici razlikuju dalje megju sobom samo većim ili manjim brojem sačuvanih oblika. Ima opet rodova jezikâ, kod kojih dotični prajezik valja da nije bio još dogragjen u svojem sastavu, kad su ti jezici iz njega postali. Po tom povijest razvitka ovih rodova, počevši od njihova razgranjenja u poznate nam jezike do danas, ne tvori razjednačivanja jedne te iste forme (jer takove jedinstvene forme još ne bijaše), već nam prestavlja prizor, kako od *istih počela* (korijena) postaju u različitim ograncima različite, ali po istom načelu dotjerane tvorine.

Po tom je sveza pojedinih jezika s naslućenim prajezikom ovdje posve druga nego li tamo. Jer dočim se tamo jezici slažu ne samo u tvarnim korjenikama, već i u tvorkama, ovdje možemo dokazati samo istovjetnost u korijenima, a jednakost u formi. Prvi oblik razvijanja nazivamo *padajućim* razvitkom, jer podavajuć nam samo glasovnih promjena i rastvoraba pokazuje nam jezik u njegovu raspadanju, zadnji nasuprot *rastućim* razvitkom, jer nam predočuje zgradu jezika, koja nije još dogragjena, ali se k svrsi primiče.

U padajućem razvijanju nalaze se jezici arijanski, zatim semovski i dravida, u rastućem jezici uralsko-altajski i malajsko-polineški. *)

Po ovome dakle prajezik arijanski, kad se je počeo raspadati u poznate nam jezike, bijaše već dogotovljen u svojem sastavu, t. j. ne samo da je stvaranje tvarnih korijena već bilo prestalo, nego i stvaranje tvoraka, a tako i tvorba riječi i slovničkih oblika. Svaka se je riječ u prajeziku arijanskom sastojala od jednog tvarnog korijena i jedne ili više tvoraka ili nastavaka,

*) Srv. Fr. Müller, Grundriss der Sprachwiss. Einl., str. 132-136.

koji su straga čvrsto prianjali za korijen; tvarni korijen izrazivaše značenje, nastavci razne odnose. Njekoje odnose mogaše naznačiti i sam korijen promjenom svojeg vokalnog elementa. Kad bismo htjeli predočiti formulom oblik st. arijanskih riječi, to bi takova formula bila $Kxnn^1$... gdje K znači korijen, x njegovu promijenljivost da izrazi odnos, a nn^1... nastavke. *)

Razvitak, što su te st. arijanske riječi doživjele do danas i po kojem se je arijanski prajezik raskolio u toliko različitih jezika, sastoji se dakle, po onom što smo rekli, u promjeni njihove izvanjske forme ili pojedinih glasova. Ta je promjena započela jur u prajeziku, i kako nije bila jednaka na cijelom njegovu području, već je na različitim tačkama njegova područja različita bila, tako je prouzrokovala rascijepljenje prajezika u više novih jezika, koji su se na novo istim načinom granali u više novih jezika, dok nije tako i naš jezik postao. Po tom povijest razvitka našeg jezika od prajezika arijanskog, koju mi namjeravamo predočiti, biće povijest promjene glasova od prajezika arijanskog do našega jezika. Promjena glasova slijedi u svakom jeziku njeke stanovite pravce, biva po njekim pravilima ili zakonima koje nije teško pronaći; i zato sra-

*) Za primjer uzmimo naše oblike jesam, slova (gen jedn.), o kojim se za stalno znade da su u prajeziku arijanskom glasili asmi (izvornije može bit asma), kravasas. U ovim riječima as i krav su korijeni, a mi i asas tvorke: korijen as je u nepromijenjenom obliku, krav u nasporenom (nepromijenjeni je oblik kru); u mi imamo samo jednu tvorku, koja izrazuje odnos prve osobe, u asas imamo ih dvije (po svoj prilici as-as) od kojih je izvorno svaka svoj posebni odnos izrazivala. Riječ, asmi ima po tom formu Kn, a riječ kravasam formu Kxnn1

vnjujući u tom pogledu sve jezike jednoga roda, možemo zaključiti barem iz bliza, kakova je bila izvanjska forma ili glasovi riječî u prajeziku i prikazati cijelu povijest razvitka ovih glasova od prajezika do danas.

Sravnjujući glede promjene glasova arijanske jezike megju sobom, dolazimo do vjerojatnog zaključka, da se je prajezik arijanski razdijelio najprije u dvije grane, u dva jezika: jezik *asijacki*, koji se je kašnje opet razdvojio u jezik indijski i persijski, i jezik *evropski*, *) koji se je kašnje raskolio u više ogranaka, jedan od kojih sačinjavao je po svoj prilici jezik *germansko-litvansko-slavenski*. **) Ovaj se za tim rastavio u jezik germanski i jezik *li'vansko-slavenski*, koji se opet raspao u litvanski i *slavenski*. Jezik slavenski biće se razišao najprije u dvije grane, u zapadni slavenski jezik

---

*) Ovu prvu diobu prajezika arijanskog uzimlju gotovo svi jezičari, i po tom dakako da se je arijanski pranarod razdijelio najprije u dva naroda: Evropljane i Asijce (prave Arijance). Srv. Delbrück, Introduzione alla scienza del linguaggio (1881) str. 147.

**) Da su germanski jezici u njeko doba sačinjavali sa jezicim litvanskim i slavenskim jedan jedini jezik, prajezik germansko-litvansko-slavenski, to je manje stalno, nego li prva dioba prajezika arijanskog. —

Izrazima „prajezik arijanski“, „prajezik evropski“, „prajezik germansko litvansko-slavenski“ itd nemamo ipak razumijevati jedan jedini jezik ili dijalekat, već skup od više, ali posve sličnih, narječja. Ova narječja imaju po tom što su slična i nješto zajedničkoga, rašta se mogu shvaćati kao jedan jedini jezik. Gdje mi govorimo o prajeziku arijanskom, evropskom itd. tu razumijevamo vazda ono što su imala zajedničkoga narječja praarijanska, praevropska itd. Ovako nam je razumljivo, kako su njeki jezičari mogli prozvati arijan. prajezik „znanstvenom fikcijom“ (Schmidt) ili: a parent-speech purely hypothetical (Sayce, Introd. to the science of lang. I. 216).

i *južno-istočni slavenski* jezik, koje su obedvije pustile opet novih klicâ; iz zapadne grane udrili su: jezik češki, poljski sa kašupskim i sorapski; iz južno-istočne grane jezik ruski, slovenski i naš jezik *hrvacki* ili ti *srpski*.

Po tom povijest razvitka našeg jezika od prajezika do danas obuhvaća slijedeće perijode: prajezik arijanski, prajezik evropski, prajezik germansko-litvansko-slavenski, prajezik litvansko-slavenski, prajezik slavenski, *) prajezik južno-istočni slavenski i napokon perijod našeg jezika, gdje bi smo mogli opet dvije dobe razlučiti: starije doba čakavskog dijalekta i mlagje doba dijalekta štokavskog. U slijedećem ćemo pokušati da istaknemo najglavnije glasovne promjene, koje karakterišu svaku pojedinu od tih epoha. Najdulje dakako zabavićemo se epohom, koja teče od jezika praslavenskog do našeg današnjeg jezika i ovo doba ima nam po tom podati najjasniji pojam o promjeni glasova u jezicima.

Ali nijesu samo glasovi, što se u jednom jeziku t. j. u njegovim riječima u toku vremena mijenjaju, već se mijenja i onaj drugi momenat, što sačinjava riječ, biva misao, značenje i odnos. Kako je sveza izmegju glasova jedne riječi s jedne strane i značenja i odnosa s druge samo izvanjska i nebitna, tako je promjena prvih nezavisna od promjene drugih i obratno, i svaka ide vlastitim putem te postaje iz uzroka, koji su njoj osobeni, ako se u toku razvijanja katkada i sastanu ili se za njeko vrijeme javljaju zajedno skopčane. Tako se promjena odnosa javlja zajedno skopčana sa promjenom gla-

---

*) Osobine ovog prajezika i slijedećeg sačuvao nam je još dobrano stari slovenski jezik, koji ćemo po tom više put navagjati mjesto onih jezika.

sova vrlo često osobito u novijim jezicima, gdje je neprestana promjena glasova tako osakatila pojedine riječi, osobito u nastavcima, da ovi nastavci ne mogu više služiti za ono što su dosle služili, da izrazuju t. j. odnose, već tu službu preuzimlju drugi nastavci, koji nijesu toliko satrveni, i tako promjena glasova prouzrokuje promjenu tvoraka i odnosa, što one izrazuju.

Promjena se odnosa sastoji u cijelome u tomu, što jedna tvorka, koja je izvorno izrazivala njeki stanoviti odnos, sad izrazuje drugi, ili ne izrazuje više nikakova, pa u ovom zadnjem slučaju tvorke često nestane. Odnos, što ga je stanovita tvorka izrazivala, pa ga više ne izrazuje, može jezik izrazivati ili drugom tvorkom, koja je dosle drugi odnos izrazivala, ili ga može i drugim srestvom izrazivati. *) Novi odnos, što izrazuje jedna tvorka može biti ili odnos, koji je izrazivala druga tvorka, ili koji je jezik izrazivao drugim srestvom, ili napokon može biti i sasvim nov odnos u jeziku, t.

---

*) Ova druga srestva, kojim jezik izrazuje odnose, jesu na pr. cijele riječi, koje su svoje izvorno tvarno značenje više ili manje izgubile, te su preuzele službu tvoraka. Ovakove riječi jesu na pr. prijedlozi, pomoćni glagolji itd. Ovim se srestvima osobito mnogo služe moderni arijanski jezici (najviše romanski, osobito francuski, pa germanski, osobito engleški, manje slavenski), a to zato jer su se tu nastavci glasovnom promjenom sasvim satrli. Ovakovi jezici zovu se sintetični za razliku od starih, koje zovemo analitičnim. Njeki misle, da su ti novi jezici radi toga što su izgubili nastavke prama starijim postali mnogo siromašniji, da ne mogu t. j. više izrazivati sve one prelijeve mišljenja kao stari jezici, ali to ne stoji, jer su oni jaki tim novim srestvima izrazivati sve ono što su stari jezici izrazivali nastavcima, i još više. Katkada te riječi, koje u novijim jezicima vrše službu nastavaka, mogu postati i pravim nastavcima, izgubivši sasvim svoje izvorno tvarno značenje i prionuvši za druge riječi. Eno nam za primjer romanski futur: italijanski farò = far ho) facere habeo) itd.

j. takav odnos, koji još nije imao nikakva izraza u onom jeziku. Nove odnose može jezik ne samo svojim starim tvorkama nego i drugim srestvima izrazivati, a može i tvorkama posugjenim od drugih jezika. Može i stare odnose izrazivati tugjim tvorkama. Ali samo za jednu vrst odnosa može jezik posugjivati tvoraka od drugih jezika, a to je ona vrst odnosa, koja nema veliku životnost u jeziku, t. j. koja se mnogo ne upotrebljava. Najveću životnost imaju u jeziku odnosi padežâ, brojeva i rodova, osoba, vremenâ i načina, jer se najviše upotrebljavaju. Ovi odnosi imaju za jezik onu važnost, koju imaju ustroji kod živućih ustrojstava; pa, kako bi organizma nestalo kad bi promijenio svoje organe, tako bi i jezik propao, kad bi posudio tvorke za te odnose.

Promjena znamenâ sastoji se u tome, što jedna riječ, koja može imati jedan ili više znamena, mijenja svoje znamene, i to ili njih same, ili njihov broj, povećavajući ga ili umaljujući ga. Jedna riječ može promijeniti jedan, njekoje ili sve svoje znamene Jedna riječ može povećati broj svojih znamena, ako uz one, što ih ima, dobije i drugih znamena, pa oni što ih ima ili se mogu sačuvati nepromijenjeni ili se pako mogu promijeniti; jedna riječ može umanjiti broj svojih znamena ako izgubi jedan, njekoje ili sve svoje znamene a novih ne dobije: u zadnjem slučaju kad se svi znameni izgube, izgubi se i sama riječ. Kad se koji znamen u jednoj riječi izgubi, tad može ga i jezik uopće izgubiti ili ga jezik prenese na drugu riječ, koja se ili nalazi već u jeziku ili postane u jeziku kao nova riječ i to ili elementima istog jezika po analógiji drugih riječi ili je jezik iz drugog jezika dobavi. Kad jedna riječ dobije novih znamena, ovi mogu biti ili znameni, koje su ima-

le druge riječi, pa su ih izgubile, ili mogu to biti novi znameni u jeziku. Nove znamene može jezik izrazivati ne samo svojim starim izvornim riječima, već i novim, koje može ili svojim počelima napraviti po analogiji drugih riječi ili unijeti iz kojeg drugog jezika u blago svojih riječi. Riječi, koje je jedan jezik uzeo od drugoga jezika, da mogu u tom novom jeziku živjeti, ako su riječi koje spadaju fleksivnom sustavu, valja da se sklanjaju i sprežu nastavcima novog jezika, a u svakom slučaju promijene više ili manje svoj izvanjski oblik po glasovnim zakonima koji u novom jeziku vladaju. U jeziku nalazi se ona ista asimilaciona moć, koja se javlja u drugim živim ustrojstvima, da tugje sastojine pretvaraju u vlastito meso i krv. *)

Promjena znamena i odnosa nije u svakom jeziku tako različita, da bi sama mogla služiti kao znak za razlikovanje srodnih jezika i za opredijeljivanje njihove megjusobne srodnosti. Kako je ipak u svakom jeziku donekle različita, to može služiti i služi kao takav znak, osobito promjena odnosa, ali istom u drugom redu, t. j. poslije promjene glasova. A kako promjena znamena i odnosa u jeziku prestavlja izmijenjivanje i tok mislî u čovječjem umu, koje je sasvim slučajno i nepravilno,

*) Jezik engleški natučen je romanskih (francuskih) počela, al je ipak germanski jezik. Jezik magjarski sastoji se barem trećinom od slavenskih pritruha, ali ko bi htio ozbiljno tvrditi da je slavensko narječje? Osmansko-turski jezik krcat je arapskih i persijskih elemenata, ali oblici podavaju izreci čisto turski značaj. Jeziku dakle ni malo ne škodi, njegove čistoće ni najmanje ne kvari to što u blagu svojih riječi ima pa i mnogo tugjinština. Kurelčev purizam, koji je htio sve tugje riječi istrijebiti iz našeg književnog jezika, pa i same tehničke izraze, i zamijeniti ih starim domaćim riječima ili kovanicama, to je pretjeranost, koje ne treba.

tako je isto i promjena znamena i odnosa u jeziku posve slučajna i nepravilna. Ona ne slijedi u svim riječima jednog jezika jedan te isti, već u svakoj riječi drugi pravac, dapače i u jednoj te istoj riječi mijenja u svojem toku razne pravce. Po tom je lako vidjeti, kako promjena znamena i odnosa ne tvori razvitak jednog jezika iz drugog jezika i jednog jezika u drugi jezik, i kako je teško i nemoguće predočiti cijelu povijest ove promjene od prajezika arijanskog do danas. Sravnjujući megju sobom jezike arijanske, možemo ipak slutiti za njeke znamene, da ih je imao jezik st. arijanski i kojim ih je korijenima i riječima izrazivao; a bolje nego li znameni poznati su nam odnosi, koje je prajezik tvorkama izrazivao, poznato nam je kojim je tvorkama pojedine odnose izrazivao, najbolje su dakako poznate tvorke za sklanju i spregu.

Crtajući u slijedećem povijest razvitka glasova od prajezika arijanskog do našega jezika, gdje se promjena odnosa sastaje te javlja zajedno skopčana sa promjenom glasova, imaćemo prigodu, da pružimo pojam i o promjeni odnosa. A da natuknemo koju o promjeni znamena biće prilike u drugom dijelu naše radnje. —

Sad ćemo raspravljati o promjeni glasova, ali najprije kazaćemo nešto općenita.

Prvo pitanje, koje nam se tu nameće, jest: Čemu imamo pripisati promjenu glasova, koju opažamo u toku jezičnog razvijanja i biva li ta promjena po njekim stalnim zakonima, koji ne trpe izuzetaka? *)

Prije Boppa, koji je jezičarstvu prvi temelj udario, držali su općenito, da je promjena glasova, a po tom

---

*) Za slijedeće sravni osobito: B. Delbrück, Introduzione allo studio della scienza del linguaggio (Torino 1881), str. 125-128.

različitost jezikâ, posljedica razlikosti naših glasila, a ovoj da je opet uzrokom najvećma razlikost podnebja. Koli često i kakovom li sigurnosti nije se usporegjivala tobožnja hrapavost dorskog narječja sa divljom naravi lakonske zemlje, tobožnja milina jonskog narječja sa blagim povjetarcima maloasijskih obala! Kašnje su jezičari ovu hipotesu uzeli žestoko pobijati. Ali su je u najnovije doba njekoji glotici uzeli opet pod svoje okrilje. Ovi tvrde dakle, da promjena glasova i različitost jezika zavisi poglavito o stanju podnebja i kulture, koju ima zemlja, gdje stanovit narod živi, jer kako ova dva faktora preinačuju bez dvojbe sve naše fizične ustroje, tako treba da preinačuju i naša glasila.

Nama se čini, da ne možemo izvjesno suditi utječu li zbilja podnebje i običaji života na promjenu glasova. Zanago mora svako postaviti, da kano što na cijelo ustrojstvo, tako isto utječe podnebje i na glasila čovječja; ali s druge strane moraće opet svak priznati, da fisijolozi nijesu primjetili tolike razlikosti u glasilima, da bi po njoj mogli obrazložiti, razlikosti u izgovoru glasova.

Većina drugih jezičara mnije, da je glavni uzrok promjeni glasova naša težnja za lasnim izgovorom. Sve glasove što ih izgovaramo, izgovaramo uz njeki tjelesni napor, jer valja pri tome da rade mišice našeg jezika, naših žvala, naših ustâ. Ovaj napor mi nastojimo, ako ne ukloniti, barem umanjiti po onom naravskom nagonu, koji no možemo smatrati učinkom lijenosti ili štedljivosti, t. j. po nagonu uzdržavanja sama sebe, koji je čovjeku prirogjen. Uslijed ove težnje za lasnim izgovorom ili ovog nehajstva, nijedan narod ne izgovara riječi baš onako, kako ih je izgovarao prediduči naraštaj, i samo uzvišena svrha jezika, koji je srestvo društvenog

općenja, samo potrebiti obzir na njegovu razumljivost stane na put toj nemarnosti.

Proti tome nazoru možemo primijetiti osobito ovo. Regbi da je veoma dvojbeno, je li pravo misliti. da težnja za lakim izgovorom može vršiti tako isključivu i zamašnu zadaću u ljuckome društvu. Zar ne bismo mogli s druge strane tvrditi, da ljudi uopće gledaju, kako bi najvećom mogućom tačnosti opetovali riječi koje čuju, bojeći se, da im se drugi ne rugaju, ako se odmaknu od općeg izgovora? Zar ne bismo mogli jednako tvrditi, da, kad govorimo, ne tražimo samo ono što je lakše, već tražimo takogjer i ne manje živo, što nam ugagja, te da ovi i još drugi razlozi, koji se mogu pomisliti, pobijaju nazor o težnji za lasnim izgovorom? Ali ima i drugi jači prigovor, što nam ga ista znanost pruža, t. j. nalazimo u jeziku velik broj slučajeva glasovne promjene, koje ne možemo nikako protumačiti po načelu oslabe ili lasnoće.

Kad je tako, valja da tražimo njeki općenitiji pojam, u kojem bi se pokraj težnje za lasnim izgovorom mogle smjestiti i druge moguće pobude k promjeni. Do tog ćemo pojma doći, kad ispitamo, nastaju li promjene, o kojim je riječ, najednom kod svih članova društva, koje govori isti jezik, ili počinju od jednoga ili od njekolicine te od ovih se po malo prenose na druge. Dosta nam je zametnuti pitanje, da dobijemo odgovor. Ako mimoigjemo uticaj podnebja, o kojem ne možemo ništa izvjesna reći, jasno je zbilja, da preinake u izgovoru počinju od jednog individua, a od ovoga prelaze na njekolicinu i na množinu. Zadnji uzrok svakoj jezičnoj promjeni može zavisiti dakle vazda samo o tom, što kogogj ne ponavlja potpunom tačnosti primljene riječi te ih *individualizuje*, ili što mu

je ovako naručnije, ili što mu se ovako ljepše čini, ili što njegovo uho, ma koliko se natezalo, ne hvata tačno glasove, a usta ih ne opetuju, ili s kojeg drugoga razloga.

Proti tim novotama djeluje sveudiljno nagon sveopće navade, koja teži za izjednačivanjem; s toga razlikosti glasovnog sustava jednog jezika sastoje se od dvije sile, od kojih je jedna *individualizujuća*, druga *izjednačujuća*. Ovo će nam bolje razjasniti što slijedi.

Ne treba da pretjeravamo važnost pojedinca, i neobazirući se na protivnu silu društva. Nada sve valja da promislimo, da kod promjene glasova teško djeluju ovakove praktične koristi, kakove mogu bivati kod promjene riječi. Može se zanago dogoditi, da glavar ratoborna plemena naredi iznenada, da treba promijeniti znakove njekojim pojmovima, da ne bi na pr. neprijateljske uhode mogle razumjeti razgovore vojnika, *) ili koji veliki statista ili pjesnik mogu doista bud s kojeg razloga iznijeti na svjetlost i pomladiti iznebuha zaboravljenu riječ; ali na polju glasova regbi da nema tako jake i

*) Max Müller u svojim čitanjima znanosti o jeziku govori o njekom običaju kod Tahitijanaca zvanu T e p i po kojem taj narod ne upotrebljava nikada u običnom govoru one riječi, koje tvore jedan dio ili cijelo ime vladara, ili kojeg njegova rogjaka, već ih zadomješćuje drugim. Sličan običaj ima i u Kafiraca, tako zvani U k u h l o n i p a, po kojem kafirske žene ne smiju izgovarati nijedne riječi, koja bi slučajno sadržavala glas sličan jednome imenu njihovih najbližih muških rogjaka. Muževi pako njekih kafirskih plemena ustručavaju se upotrebljavati riječi koje glasom nanose na koje ime njihovih prvobitnih poglavica. Tako pleme Amambulu ne rabi riječi i l a n g a, općenito ime za s u n c e, jer se je njihov prvi poglavica zvao U l a n g a, nego mjesto nje kažu i s o t a. Radi istog razloga upotrebljava pleme Amagqunukvebi i m m e l a mjesto i s i c h e c h e, općeg izraza za n o ž (M. Müller, Lectureš, II Series, I, 37, 40, 43, 44).

tako samovoljne moći pojedinca. I tu valja da još spomenemo, da su glasovi jednog jezika u svijesti onih, koji ga govore, namješteni, barem djelomice, njekim stanovitim nizom, tako da promjena jednog samog glasa mora da prouzroči primjernu promjenu inih drugova. Ako je u izgovoru glasa *k* nastala njeka promjena, primjerna promjena drugih grlenih glasova ovršiće se sama po sebi; na ovaj način velik se broj glasova otimlje mogućnosti da se mijenja putem pojedinaca.

Napokon nema ni najmanje dvojbe, da svi ti čini (ili bar gotovo svi), bivaju neznajući. Da je ova tvrdnja istinita glede našeg sadašnjeg jezika, može se svak uvjeriti pokušajem. Najveći broj ljudi ne zna kako govori, i čestokrat stoji tu dosta truda, dok ih razumiješ, da imaju zbilja njeke tančine u izgovoru, koje vješt motritelj u njih zamjećuje. *)

Pojam što smo predočili obrazlaže nam i način, kako iz jednog jezika postaje ih više i onu relativnu jednakost, koju opažamo u jednom te istom jeziku

Prva tačka t. j. postanak raznih jezika iz jednog jedinog jezika ne treba duga razlaganja. Ako pomisli-

---

*) Imade ljudi, koji su uvjereni, da izgovaraju njeke glasove, kako ih drugi ljudi izgovaraju, a kad tamo njihov je izgovor sasvim drugačiji. M. Müller navagja njeku anekdotu o Amerikancu, koji je odavna prebivao u Carigradu, i koji je pisao „Ima samo jedna riječ u mojim pismima, o kojoj sam stalan (kako mu drago bila ona pisana), da je zlo ne izričem, a to je riječ b a k t š t a š, koja znači „dar“. Ja sam je tako često čuo i moje se uho toliko naviklo nje zvuku, moj jezik nje izgovoru, da sam sad sjeguran, da je najtačnije izgovaram. Nema druge riječi u turskom jeziku, koju bi bio bolje utuvio. Štogogj drugo imam pisati, o b a k t š t a š! o moje prvo poznanje jezika turskog, neću te nikad zaboraviti“. A riječ, o kojoj se govori, glasi nasuprot b a k h š i š (kod nas, koji smo ju posudili, glasi b a k š i š).

mo, da malo društvance ljudi, stotina ih od prilike, živi na pr. zajedno u malenu mjestu, tu će se pobude k novotama, koje potiču od pojedinih individua, lako i brzo izjednačiti s običajem i nagnućem drugih, zbiće se lasnim načinom izravnanje. Ali kad se radi o većem mnoštvu ljudi, koji bi zapremali vrlo prostran prijedjel, a sačinjavali ipak samo jedno društvo, postupak je nješto drukčiji. Izjednačenje će se doduše izvršiti, ali za svaki pojedini slučaj trebaće vrijeme mnogo dulje, nego li treba u onoj malenoj zadruzi. Pojaviće se dakle znatne razlikosti megju raznim grupama govorećih tim što će jedni govoriti još po staru, drugi po novu. Ali obustaviće se radnja izjednačivanja, kad joj drugi protivni pravac presiječe put te se s njom sudari, pa ovakova stezanja prouzrokuju i stezanja jezikâ. Naravski, dočim se ista tvore, mogu se slučiti razni povjesni zapletaji. Preprost bio bi slijedeći slučaj. Njeko se pleme naseli uzduž obale velike rijeke, kašnje jedan dio istoga prebaci se na protivni brijeg. Općenje traje dakako i nadalje izmegju jednih i drugih za njeki broj godina; ali malo po malo to općenje postane slabijim, sukobi su rijetki, a nove pobude jezika ne prelaze više granice. Tako se na jednoj i na drugoj strani počne tvoriti drugi jezik, koji se može razvijati sad brže, a sad polaganije. Slučaj biće zamršeniji, ako uzmemo, da se jedan dio iseljenika nakon njekoliko godina povrati. U ovom slučaju, ako se njihov jezik nije sa svoje strane odviše razvio, mogao bi prodrijeti kojom svojom osobinom, a mogao bi ga možebit i stari jezik potpuno progutati; ali gdje bi razlika bila prevelika, morao bi se napraviti kao njeki lingvistični otok, koji se može održati više vjekova, dok zajednica života ne povrati napokon na novo prvobitnu jednakost. Jedan realni i

važni slučaj imamo u istoj našoj domovini. Naš se jezik hrvacki ili srpski sastoji, kako nam je poznato, od dva dijalekta, štokavštine i čakavštine.*) Ako usporedimo megju sobom ta dva narječja (a za to biće kašnje prigode), lako ćemo se uvjeriti, da čakavština prestavlja stariji a štokavština mlagji perijod jednog te istog jezika. Mi mislimo, da u ono doba, kad su se Hrvati i Srbi doselili u svoju današnju domovinu, štokavskog dijalekta nije još bilo, već su oni govorili svi jedno jedino narječje,**) od prilike današnju čakavštinu. Megjusobno općenje naših pradjedova u njihovoj novoj postojbini na jugu biće bilo s početka posve živo, dok su još svi združeni bili te zapremali malen prijedjel. Ali kad se je narod počeo širiti, a osobito kad se je jedan ogranak istoga, prevalivši Velebit, spustio na obale jadranskog mora i naselio malo po malo cijelo dal-

---

*) Njekoji smatraju kajkavštinu kao treće narječje našega jezika. Ali ona je mješavina našega jezika sa slovenskim, pa kako je u njoj regbi elemenat slovenski pretežniji, Miklosić (a s njim se i Jagić slaže) je smatra dijalektom slovenskog jezika. (Ona što se govori u Istri ipak je više hrvacka nego li slovenska). Time dakako još nije rečeno, da su naši kajkavci Slovenci. Sa kulturno-historijskog stanovišta sudeći oni ne mogu biti van Hrvati. Sravni o tom: „Vienac“, god. XII (1880). br. 4-11 („Jesu li naši kajkavci Hrvati?“)

**) Po tome Hrvati i Srbi imali su biti ne samo jedan te isti narod, već i jedno te isto pleme, kad su na jug došli, samo su donijeli sa sobom, ne bez dvojbe za svoju sreću, dvojako ime, ali koje je izvorno imalo isto značiti, t. j. „branitelj“, „borac“. — Hrvat dolazi od korijena sar = ići, teći, trčati, braniti, čuvati (tako po Daničiću „Korijeni“, 218; po Geitleru od sarv = braniti, oboružati, u Radu br. XXXIV, 111); Srb dolazi od istog korijena sar, raširena pridatkom b (bv), dakle sarb u istom značenju (Daničić, Korijeni 223). Sa Srb najbliže srodna je riječ hrabar.

matinsko i istarsko (do Labina i Raše) primorje i otočje, stara se je ona sveza izmegju ovog ogranka i ostalog naroda imala prekinuti. Sada stali, primorci s jedne strane, a zagorci s druge, živjeti svaki svojim posebnim životom prema naravi kraja, gdje su prebivali. Do konca osmoga vijeka pokoravao se je naš narod državnoj oblasti cara bizantinskoga; ali u to doba (oko god. 800) spade Dalmacija pod vlast njemačku, i tim se prekinu prvi put i politični vez, koji je spajao zapadni narod s istočnim. Novi razdvoj nasta u vjeri, koju su jedni, primorci, primili sa zapada, a drugi, zagorci, s istoka. Ovaj potpuni razdvoj života i povijesti prouzroči raskol i u jeziku: na istoku od stare čakavštine razvilo se novo narječje, štokavsko, na zapadu sačuvao se stari dijalekat čakavski, samo možebit štogogj preinačen. *) U

*) Raskol se porodi i u samom imenu tim što je istočni narod prionuo življe za ime srpsko, dočim zapadni za hrvacko (kajkavski pisci zvali su svoje narječje slovenskim, pa su i dalmatinski, osobito dubrovački, pisci primili naziv slovinski jezik mj. hrvacki ili srpski: taj naziv slovenski ili slovinski ima se tuj shvatiti kao ime generično—kao današnje slavenski — a ne posebnog plemena, te se upotrebljavalo kao za oprijeku s talijanskim ili njemačkim). Ali u najstarije vrijeme ime hrvacko bijaše daleko šire i sjajnije od srpskoga. Istom u poznijim vjekovima je ime srpsko s istoka, poduprto svojom državnom vlasti, istisnulo na mnogim mjestima čak do mora ime hrvacko. Ali da je njekoč i u južnoj Dalmaciji ime hrvacko vladalo, imamo svjedočanstvo stare hronike, pisane u Baru u XIIom vijeku, koja južnu Dalmaciju do Bara nazivlje crvenom Hrvackom, dočim je ona na sjeveru bijela Hrvacka. Ovo nam je svjedočanstvo tim dragocjenije, jer je na najskrajnjoj južnoj tački Dalmacije, jer je iz dobe kada se nije ovdje vijala zastava kralja hrvackoga. To nam svjedočanstvo potvrgjuje u potonjim vjekovima sam narod uz primorje, koji je sačuvao ime hrvacko (Srv. Smičiklas, Povjest hrvatska I, 108).

poznijim vjekovima, osobito od XV. do XVIII vijeka, kada bijesni Turci ne jedan put pregaziše čitavu našu domovinu, plijeneći je i pustošeći, a velik njezin dio skučiše upravo pod jaram svoga okrutnoga gospostva, tada nasta na čitavom jugu veliko komešanje, jadni narod naš po Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji, ne mogući odoljeti tolikim bijedama i nevoljama, poče se razbjegavati na sve krajeve, tražeći utočišta i nove domovine, ponajprije megju braćom na zapadu i sjeveru. *) Ovako se premnoge porodice bjegunaca protisnuše sve do mora, osobito na jugu Dalmacije, a sa sobom doniješe i štokavštinu, koja kao mlagje, krepče i narodnim umotvorinam daleko bogatije narječje od čakavštine po prirodnom zakonu *selekcije* ili *borbe za opstanak* poče nad ovom otimati mah, tako da je do danas negdje i posve istisnu. Tako su Dubrovčani, koji danas već čisto štokavski govore, ne odveć davno govorili čakavski. To isto vrijedi i za primorske Bokelje. **)

Ovako smo dakle pokazali kako iz jednog jezika postaje ih više. Načelo je vazda istinito, da ne može biti zajednice u jeziku, gdje nema zajednice u životu.

---

* Srv. Jagić, Historija literature, str 5.

**) Srv. Bogišić, Narodne pjesme, I, 77.

Danas se čakavski govori još u Istri (počevši od crte povučene od čičkih gora niz dolinu, kojom teče Dragonja sve do Perana i odavle na istok), u Primorju i Dalmaciji do Omiša, pa na svim istarskim i dalmatinskim otocima (i na velikoj česti poluotoka Pelješca) izuzevši samo najbliže Dubrovniku, kano Koločep, Lopud, Šipan i možebit Mljet. Osim toga čakavski govore katolici u Bosni i Hercegovini, u nekadašnjoj vojnoj krajini i Slavoniji Ovi su čakavci po svoj prilici naseljenici, kako su za cijelo oni koji živu u Ugarskoj, donjoj Austriji, Moravskoj i donjoj Italiji. Srv. Miklosić, Vergl. Grammatik. I² (1879), 391-392; Budmani, Grammatica, XIII.

Teže je reći kolika mora biti jednakost u jednom jedinom jeziku. Najprije je poznato, da razni članovi jednog te istog društva ne mogu nikada govoriti posve jednako. Postavićemo dakle odmah, da jedan jedini jezik, u najstrožem smislu riječi, može se naći samo u jednom čovjeku ili u jednom malenom broju ljudi. Svešćemo po tome naše pitanje na uže granice, t. j. imamo li očekivati, da će se u jednom samom čovjeku promjene glasova obaviti potpunom pravilnosti i skladnosti?

Gotovo svi jezičari i fizijolozi su složni, da u prijelazu izgovora od jednog glasa na drugi nastane najprije njeko stanje kolebanja, u kojem jedna osoba izgovara sad na jedan, a sad na drugi način isti glas. Najprije počne jedna osoba ili njekoliko ih, ne osjećajući, izgovarati njeke glasove drukčije nego ih drugi izgovaraju, pa ove novote uzmu zatim primati i ostali članovi onoga društva, kome ona osoba pripada. Potpuna pobjeda novih oblika, koji zapodijevaju boj sa starijim, može u njekim slučajima zahtijevati veoma dugo vrijeme. Za njeko vrijeme obedvije forme upotrebljavaju se izmjenice, upotrebljavaju se različito prama različitom položaju glasa; zatim novi oblik ukloni sasma stari. Primjerâ ob ovom kolebanju izmegju dvije forme pružaju nam na pr. mnoga donjo-njemačka narjejča, koja se služe bez razlike *jasnim* (b, d, g) i *tamnim* (p, t, k) suglasima. kako čini na pr. i jezik armenski u više svojih dijalekata. Njemačka su južna i središna narječja naprotiv stupila već odavna u perijod, u kojem su bez oporicanja uzeli prijemah *jasni* konsonanti. Od jezika grčkog mogli bi smo navesti ovdje rotaćizam, koji je nestalan u starim napisima Elide, jer pružaju τοῖς i τοῖρ. U našem jeziku imamo isto kolebanje iz-

megju *ž* i *r* u *poženem (požđenem)* i *porenem* (pres. od *pognati*), *može i more.* *) Koja će razlika biti bila u grčkom jeziku u realnom izgovoru izmegju *σ* i *ϱ*, ne možemo žalibože ustanoviti. Morda je *σ* na kraju riječi imao po prilici glas indijskog *visarge*; možebit da svršetni *ϱ* ne bijaše dental već gutural. U ovakovu slučaju razlika izmegju ova dva glasa bila bi mnogo manja. I u našem jeziku *r*, što postaje od *ž*, mora da je izvorno bilo gutural. Razlika dvaju glasova izmegju kojih koleba ko govori njeki jezik, regbi da u arijanštini ne smije biti nikad prevelika; u drugim rodovima i na pr. u jezicima američkih prasjedilaca može biti veoma znatna.

Mogućnost megjutonjih stepena u prijelazu glasova jest dakle u teoriji općenito pripoznata. Nasuprot nijesu složna mnjenja učenjaka u tome, ima li se postaviti ili ne, da u jednom te istom jeziku promjena jednog samog glasa može udariti *dvojakim* trajnim putem. Pitanja, koja tu valja riješiti, jesu naročito ova:

1. Možemo li postaviti, da će se njeki prijeglas pojaviti u njekom broju riječî, a u drugim ne?

---

*) Kod njekih riječi običajna je već samo nova forma sa r, tako u nebore mj. nebože (vok. jedn. od adj. nebog=ubog), jer ter, kadgogjer, sadar, dodar, itd. mj jež(e) tež(e) itd. U bora mi za boga mi postalo je ono r po analogiji od nebore. Sa tim prijelazom glasa ž na r izmegju samoglasa u našem jeziku usporedi prijelaz glasa s na r u latinskom jeziku: Venus Veneris, venustus itd

Ovakovih kolebanja izmegju dva glasa moglo bi se možebit naći i više u našem jeziku. Poznat mi je jedan slučaj u čakavštini Kako nam poznato prema štokavskom glasu gj (ђ) stoji u čak. dijalektu glas j: štokavski rogjen, čakav. (na otoku Krku) rojen. Ali uz rojen čuješ na njekim mjestima (na otoku Rabu na pr.) i rogjen, ali gdje je gj njeki glas izmegju gj i j; ro(d)jen

2. Možemo li postaviti, da će se putem fonetične promjene njeka forma razviti na dva trajno različita načina?

Kad bi se njeki prijeglas pojavio u njekom broju riječi a u drugim ne, tad bi se to moglo dvojako tumačiti. Mogli bi smo uzeti da svaka promjena glasova počinje u njekoj stanovitoj riječi a od ove zatim da prelazi na druge, na pr. od jednog supstantiva na drugi, a zatim na adjektive i participe i dolazi napokon na glagolj. Po ovoj domnijevi moglo bi se misliti, da su njeke riječi ostale netaknute od prijeglasa, tako da se je, na pr., u prijedlozima, prislovima i drugijem relativno osamljenim riječima sačuvao stari glas, dočim se je u drugijem pojavio novi zvuk. Ali se ta hipotesa ne slaže očito sa faktima. Regbi naprotiv da, kad njeki broj osoba stane u njekom opredijeljenom času izgovarati njeke glasove drukčije, na pr., glas *r*, koji se je prije izgovarao kao zubni glas, stane izgovarati kao grleni, ova promjena neće početi samo u njekim osamljenim riječima, od kojih bi malo po malo prelazila na druge, već će početi kan da u istim glasilima ili pravije u *izgovoru glasova*; pa bi smo imali očekivati, da će se svako *r*, koje se je prije zubno izgovaralo u kojoj mu drago riječi i kategoriji, izgovarati sada grleno. Da stvari zbilja tako idu, lako se je uvjeriti ispitujuć narječja.

Drugi način, kako bi se mogla izvesti mogućnost različita razvitka glasova u različitim jezicima, bio bi ovaj. Na dvjema tačkama jednog te istog jezika mogu se poroditi razna nagnuća; tako na pr. na jednoj strani može postati njeki glas od *k* — *s*, na drugoj *š*. Sad bi se moglo kazati, da, kad bi se ta različita nagnuća ujednačila, u njekim riječima javljao bi se *s*, u drugim *š*. Ali proučavajući jezike, opažamo, da jedno nagnuće pre-

oblada sasvime drugo, od kojeg nalazimo samo oskudnih ostanaka. Tako u slavenštini glas *s* je pravilni odraz arijanskog *k*, ali u riječi rus. poljač. hrv. čes. *šalaš* (srv. grč. *καλιά*, sansk. *śâlâ* „tugurium“) imamo *š*. *) Nebi bilo sad čudno postaviti, da su se Slaveni, koji u svim slučajima usvojiše glas *s*, zadovoljili u jednom slučaju (a zašto baš u ovom?) glasom *š*!? Nije naravnije uzeti, da rijetke izuzetke od empiričnog pravila valja nam pripisati ne glasovnom razvitku, već kojemu drugomu uzroku, premda u našem slučaju ne možemo ustanoviti baš koji je taj uzrok?

Regbi dakle da na prvo pitanje, koje smo uzeli u prijetres, moramo niječno odgovoriti.

Isti ćemo odgovor podati i na drugo pitanje, koje bijaše: „Možemo li postaviti da će putem glasovnih promjena jedna te ista riječ dobiti dva trajna različita oblika?“ Oni rijetki primjeri, što se navode, od riječi, koje imaju dvije različite i trajne forme, mogu se svi lako protumačiti domišlju, da je jedna od tih forama postala po analogiji.

A sad evo nas pripravnih, da odgovorimo, preglavljujući što smo rekli, na pitanje, koje smo sebi zadali na početku ovog razmatranja zakonâ o glasovima: „Vrše li se glasovne promjene po njekim stavnim zakonima, koji ne trpe nikakovih izuzetaka?“.

Vidjeli smo gdje imamo tražiti ovakovih zakona. Svakako njima se ne pokoravaju sve nebrojene riječi nijednog uglagjenog jezika, jer ne možemo zahtijevati, da svi članovi jednog društva govore posve jednako isti jezik. Možemo ih naći samo u pojedinca čovjeka, ili bolje, ako hoćemo tačno govoriti, samo u jednom času

---

*) Srv. Geitler u Radu br XLI, str. 115.

života govorećeg čovjeka. I to od onoga što pojedinac čovjek u odregjenu času svoga života kaže ili može kazati, kad bi izgovorio sve riječi svojeg jezika, morali bi smo odmah odbiti ono što nam je smatrati za usvojeno (u najširem smislu), a zatim sve glasovne, promjene koje su učinak analogije. Kad bi smo sve to odbili, ostale bi glasovne promjene, kojim je uzrok glasovna evolucija. Stoprv ovdje (ne osvrćuć se na njeka kolebanja u prijelaznim stepenima) imamo pravo naći da se u svim sličnim slučajima posve jednako postupa, i samo u ovom smislu valja nam tvrditi, da su glasovni zakoni za sebe bez izuzetaka.

U ostalom valja nam pripoznati, da se potpuna evolucija glasovna ne može faktima potvrditi, premda imamo dovoljnih razloga koji kažu,da je pravilna evolucija glasova jedan od faktora, od sudjelovanja kojih zavisi sastav stanovita jezika. U pojedinostima neće biti nikad moguće predočiti taj faktor u njegovoj jasnoći drukčije nego približno.

Od ovog našeg razlaganja postaje nam jasno, koji smisao ima riječ *zakon* u glasoslovju. Ti zakoni nijesu nego njeke jednakosti, koje se pokazuju u njekim jezicima i u njeko vrijeme, a izvan tih granica nemaju nikakove vrijednosti. Ne smiju se dakle ti zakoni o glasovima smatrati za prirodne zakone. Jezik je učinak čovječje radinosti ; te zato fonologija ne spada u kolo znanostî, koje se bave prirodnim pojavima, već u onu znanost, koja uči zakone čovječjeg djelovanja, koje je dakako samo na oko samovoljno. —

Raspravljaćemo sada o *sustavu glasova.* *)

*) Izvori : Brücke, Grundzüge der Physiologie der Sprachlaute. Wien, 1876. — Sievers, Grundzüge der Lautphysiologie. Lpz. 1876. — Helmholtz, Lehre der Tonempfindungen, Braunschweig,

Čovječja glasila možemo prispodobiti najbolje s orguljama. Pluće tvore mješinu, dušnik sa jabučicom i glasovnim uzicama (dvjema raspruživim vrpcama, koje su nategnute u jabučici od prednje strane k stražnjoj) s jedne, a usta sa svojim pojedinim ustrojima s druge strane sačinjavaju sopila i tipke.

Zračna struja, isturena iz pluća kroz dušnik, izlazi ili *slobodno*, ili se napravi počevši od jabučice sve do ustana ili *zapor* ili *uzitva*, koji uz jêk poragjaju i njeki žamor.

U prvom slučaju postaje *samoglas*, u drugom *suglas*. *Samoglasi*. Izgovarajući vokale *a*, *i*, *u*, možemo ih izgovoriti jednakom visinom i jednakom jakosti ili zvučnosti, ali oni će se u nječemu razlikovati, a to je *šar* jêka (Tonfarbe). Visina jêka zavisi o trajanju titraja, jakost o njegovom domašaju. Ali razlika po šaru osniva se na obliku titraja. Oblik je titraja neodvisan od duljine titraja i njegove brzosti.

Radi različitosti titraja vrlo rijetko poragja se na glazbilu uopće sasvim čist jêk, već se sa osnovnim zvukom javljaju i njeki prizvuci. Ovi prizvuci zavise o različitoj formi titraja i prouzrokuju svojstvenost šara. Vlastitost prizvuka je dakle ono, što razlikuje na pr. jêk proizveden na guslama od jêka proizvedena na duduku. Ali i na jednom te istom glazbilu možemo dobiti različit šar, tako se na pr. sviralni (Flageolet) zvuci gusala razlikuju od drugih guslenih zvukova samo po

1863. — Scherer, zur Geschichte der deutschen Sprache, Berlin, 1878. M. Müller, Nove letture. Vol. I. — Fr. Müller, Grundriss der Sprachwiss. Einleitung, Wien, 1876. — Whitney, Leben und Wachsthum der Sprache (Pogl. IV.) — Novaković, Fiziologija glasa i glasovi srpskog jezika u Glasniku XXXVII, 1-109 (1873).

svojem šaru, ne po visini ili jakosti. Razlikost šara postaje ponajviše od razlikosti oziva ili resonance (koja nastaje kad se koji prazni prostor dovede u svezu sa glazbilom). Ozivom ojačaju se *njeki* prizvuci, dočim drugi slabe, i tim se mijenja šar jêka. Najjasnije se to vidi kod svirale. Jêk, što ga dobijemo, puhajući u sviralu, sastoji se od osnovnog zvuka i njekih prizvuka; šar ovog sviralnog jêka možemo sad promijeniti svireći do kojeg ozivnog otvorka, čim će se ozivom ojačati njeki prizvuci, a ovi ojačani prizvuci porodiće drugi dojam, drugi šar jêka.

Uporavimo ovo na čovječji glas. Iz glasiljke izlazi osnovni glas sa raznim nuzglasima. Kad stigne taj glas u usnu duplju, titraji primaju različit oblik prama različitoj napravi usne duplje, koju tvori različit položaj jezika, i svaki različiti oblik usne duplje može mijenjati u šaru glas, što izvire iz glasiljke, ojačajući jedan ili drugi nuzglas, koji je s osnovnim glasom izašô iz glasiljke. Tako je Helmholz opazio, da se kod dubljih glasaka, *u* i *o*, ojača dublji nuzglas, kod viših glasaka, *i* i *e*, viši nuzglas. Upravo ovo ojačanje jednog ili drugog nuzglasa sačinjava narav glasaka *a*, *i*, *e*, *o*, *u*. U njekom je smislu dakle pravo, ako govorimo o različitoj visini vokala, premda osnovni glas može biti kod svih isti, ne protivi se dakle tome, što možemo pjevati *i*, najviši samoglas, i *u*, najdublji. Ali to ide i samo do njeke granice; svaki, koji se pjevanjem bavi, znade, kako je teško za visokim *i* vokalizovati na pr. *u*. Ova tegota osniva se na tom, što, kad proizvagjamo tako visok glas, ovaj kao osnovni glas nema uza se nijednog tako dubokog nuzglasa, koji je potrebit, da se može *u* vokalizovati.

Vokali, koje može proizvagjati čovječji glas, ali od kojih svi ne dolaze u svim jezicima, podavaju nam njeki pravilni sistem. Vokal *a*, koji se najlakše tvori, jer iziskuje najmanju promjenu usne duplje, stoji na glavi tog sistema. Zatim, počevši odovle, mogu se izvesti razjednačivanja u visinu i u dubinu sa mnogobrojnim prijelazima. Brücke je predočio sasvim jasno sustav svih mogućih vokala u tako zvanom samoglasnom šiljku, na kojem *a* čini vršak, a *i* i *u* uglove na podnici, megju ovima ima pako znatna množina megjutonjih vokala, kojih najprostiji oblik ovako glasi:

a

e ö o

i ü u

Svaki prosti samoglas može se zatim izgovoriti kratko ili dugo, tako da se broj svih mogućih vokala na taj način podvostručuje. — Nadalje mogu se svi vokali izgovoriti kroz nos; u evropskim jezicima susretamo nasalacije samo od *o*, *a* i *e*. — Svi se samoglasi mogu i nesavršeno tvoriti tim što se ne dogagjaju sve one promjene glasilâ, koje su baš potrebite za njihovo proizvagjanje. Ovaki nesavršen izgovor nalazimo u mnogim evropskim jezicima, osobito u engleškom (*o*, *u*, *oe*, *i*) zatim u staroj slovenštini (ъ ь). — Nadalje mogu se vokali još guturalizovati, i to tako, da se, izgovarajući glas, jezik natrag povuče, oda što se načini uzitva. Ovakovi tvrdi vokali jesu vlastiti najpače semovskim jezicima, gdje dolaze u društvu njekojih (tako zvanih emfatičnih) suglasa. — Napokon spomenućemo i dvoglase, koji postaju, ako sa položaja za jedan samoglas prijegjemo na onaj za drugi i dopustimo da se za tog gibanja, i samo za toga gibanja, glas javi.

Suglasi. Suglase možemo označiti žamorom, koji nastaje, kako smo jur kazali, uslijed uzitve ili zapora u usnoj cijevi. Prama tome, je li se napravio zapor ili uzina u usnoj cijevi, prama tome, postaje li u zadnjem slučaju suglasni žamor trenjem ili treptanjem, prama tome napokon, može li zrak kroz nos izbjeći ili ne, imamo četiri vrste fisikalnih uvjeta, uza koje postaju suglasi.

1. Put kroz nos je zraku zatvoren, pa i usna cijev je njegdje zatvorena. Ovako postaju tako zvani *nijemi* suglasi (mutae), koji se dijele u *tamne* (tenues) i *jasne* (mediae). Kod njih je dakle zrak zaprt, te provaljuje na dvor, čim se zapor u usnoj cijevi odvrže, jačim ili slabijim žamorom, rašta je tim suglasima i ime *praskatljivi* suglasi (explosivae) ili i *hipni* (momentaneae).

2. Put kroz nos je zraku zakrčen, a usta su gdje mu drago sužena, i to tako, da zrak prodire na dvor i poragja njeki žamor tarući se o bližnje česti uzine. Hoćemo li na te glasove uporaviti tradicijonalno ime, tad su to *hakovi* (spirantes). Drukčije možemo ih zvati *tarućim* ili, za razliku od prvih, *ustrajnim* glasovima (continuae).

Poseban odio tarućih suglasa čine *l*-glasovi. I ovi postaju, kao što i tarući suglasi, tim što se u usnoj cijevi napravi uzitva, ali se od njih opet razlikuju tim, što uzitva ne stoji u sredini usne duplje, već na obe dvije strane izmegju ruba od jezika i kutnjaka, tako da se zrak, koji kroz nju prolazi, tare o nutrnju stranu lica, dok ne izbjegne na dvor

3. Put je kroz nos zraku zaprt, pa je njegdje u usnoj cijevi jedna čest tako namještena, da stane treptati od prodiruće zračne struje i tako nastaje žamor. Ovo su *r*-glasovi ili *trepteći* konsonanti.

4. Put kroz nos je zraku otvoren, ali zapriječen mu je put kroz usnu cijev. Ovako postaju glasovi, koje Brücke zove *ozivnim* glasovima (resonantima), dočim se obično nazivlju *nosnicima*. Onaj mi se izraz čini prikladnijim, da ih zazlikujemo od *nosnika-samoglasa*. U slovnici poznati su ti suglasi zajedno sa *l* i *r* pod imenom *slitnih* (liquidae).

U ove četiri rubrike mogu se strpati svi jednostavni konsonanti, po Brücke-u izuzevši *h*.

Svaka od ovih 4 rubrika dijeli se opeta u 3 odjela prama tomu čini li zapor ili uzitvu donja usna s gornjom ili sa gornjim sjekutićima, prednji dio jezika sa zubima ili s nepcem, sredina ili stražnji dio jezika s nepcem. Ovo su, kako vidimo, tačnije oznake za *labijalnu*, *lingualnu* i *guturalnu* artikulaciju.

Suglasi mogu se zatim lučiti i po tome, ako se pri njihovu poizvagjanju glasiljka suživa, da ispusti glas ili ne, u dva razreda: *zvučne* i *bezvučne*.

Svi se suglasi mogu tvoriti sa zvukom ili bez njega *), ali kod eksplosivnih suglasa osniva se na tom razlika tamnih i jasnih suglasa, kod tarućih razlika mekih i tvrdih hakova. Tamni i tvrdi suglasi jesu bezvučni, jasni i meki jesu zvučni.

Ovim suglasima valja nam dodati još njekoje: glas *h* (na pr. u njem. *h*aben), koji je veoma sličan prostome dahu, t. j. onom žamoru, koji postaje nesprijećenim strujenjem zraka, samo je Čermak dokazao, da tu ne stoji glasiljka tako širom otvorena, kako kod bezvučnih suglasa, već da je ponješto sužena; ali o nara-

---

*) Za resonante dokazalo se je to istom u novije doba; kod Brücke-a i Sievers-a vrijede još kao isključivo zvučni. Vidi, Kuhnov časopis, 28, 144.

vi toga glasa još se učenjaci nijesu složili. Isto su tako različita i u mnjenju o naravi glasa *š*. Brücke smatra ga dvojnim glasom, t. j. da se izgovor glasa *š* tvori položajem usne duplje koli za *s*, toli za *x*; ali drugi kušali su taj glas i drukčije protumačiti. *) Glas *š* je bezvučan; ako ga izgovoriš sa glasom, imaš glas *ž*.

Prije nego napravimo tablicu suglasa, valja nam spomenuti još njeke *nijanse* u izgovoru istih.

Kazali smo, da se suglasi mogu tvoriti labijalnim načinom tim, što usne gornja i donja, ili donja sa gornjim sjekutićima naprave uzinu ili zapor. Odovle slijedi dvojak izgovor: *čisto labijalni* ili *labijo-labijalni*, kad je zapor ili uzitva izmegju obe dvije usne, i *labijo-dentalni*, kad je zapor ili uzina izmegju dônje usne i gornjih sjekutića. Ovu ćemo razliku izgovora naznačiti u tablici eksponentima, i to labijo-labijalni izgovor eksponentom[1], labijo-dentalni eksponentom[2].

I kod guturala možemo primijetiti njekih razlikosti u izgovoru. Rekli smo da guturali postaju, ako se zapor ili uzitva napravi izmegju sredine ili stražnje česti jezika i nepca. Ali se taj zapor ili uzitva može načiniti jedanput izmegju jezičnog hrpta i srednje česti tvrdog nepca, drugi put izmegju jezičnog hrpta i stražnje ćesti tvrdog nepca. Onaj izgovor zovemo *palatalnim*, ovaj *velarnim*; u tablici naznačićemo palatale ekspo-

---

*) Ovu tvrdnju Brückeovu, da glas š postaje položajem usne duplje koli za s toli za x, imamo razumjeti tako, da kod izgovora glasa š otvrdne sredinja čest jezika kano kod izgovora glasa s, ali u isto doba, kao kod x, zračna struja prolazi cijelom širinom jezika. Ovo opažaš osobito jasno, ako kušaš da sa s preko š pregješ po malo na x. — Srv. Kirste u Jagićevu Archiv f. slav. Phil. V, 3 (1881).

nentom[1], velare eksponentom[2]. Kod glasa *k* razlikuje Brücke i *k*[3], *qaf* arapskog jezika, kod kojega pravi zapor jezični hrbat sa mekim nepcem.

Još se više zavrgla stvar kod lingvala; ovdje razlikujemo 4 različita izgovora. Rekli smo, da lingvali postaju, ako se zapor ili uzitva napravi izmegju prednjeg dijela, dakle čela jezika i zubova ili nepca. Ako se zapor ili uzina napravi izmegju čela jezika i stražnih desni gornjih sjekutića, tad imamo *alveolarni* izgovor, koji bilježimo eksponentom[1]; ako izmegju čela jezika i najviše česti nepca, imamo *cerebralni* izgovor, koji bilježimo eksponentom[2]; ako izmegju čela jezika i dônjih sjekutića, tako da jezik napravi kao njeki hrbat (dorsum), imamo *dorsalni* izgovor, koji bilježimo eksponentom [3]; napokon, ako se čelo jezika namjesti izmegju gornjih i dônjih sjekutića, imamo *dentalni* izgovor, koji bilježimo eksponentom [4].

Po tom imamo tablicu:

Suglasi	praskatljivi		taruć		l		trepteći		ozivni	
	zvučni	bezvučni	zvučni	bezvučni	zvučni	bezvučni	zvučni	bezvučni	zvučni	bezvučni
labijo—labijali	b 1	p 1	v 1	f 1	—	—	r 1	r 1	m 1	m 1
labijo—dentali	b 2	p 2	v 2	f 2	—	—	r 2	r 2	m 2	m 2
palatali	g 1	k 1	j 1	x 1	—	—	r 1	r 1	ng 1	ng 1
velari	g 2	k 2	j 2	x 2	—	—	r 2	r 2	ng 2	ng 2
alveolari	d 1	t 1	z 1	s 1	l 1	l 1	r 1	r 1	n 1	n 1
cerebrali	d 2	t 2	z 2	s 2	l 2	l 2	r 2	r 2	n 2	n 2
dorsali	d 3	t 3	z 3	s 3	l 3	l 3	r 3	r 3	n 3	n 3
dentali	d 4	t 4	z 4	s 4	l 4	l 4	r 4	r 4	n 4	n 4
	h		š — ž							

Ovo su dakle svi suglasi, ne koje imamo u našem jeziku, već, koji se mogu uopće tvoriti.*)

Ali, kao što kod vokala, tako ima i kod konsonanata sastavina ili diftonaga, gdje se jedan suglas za drugim brzo izgovara. Najobičniji konsonantični dvoglasi jesu oni, koji postaju tim što se eksplozivnim suglasima, jasnim ili tamnim, pridruži homorganična im i homogenična spirans, dakle: *ts (c)*, *dz*, *pf*, *bv*, *kh*, *gj*. Ovi se glasovi zovu najprikladnijim imenom *afrikovani* glasovi (affricatae). —

---

*) Samo razrječja hotentockog plemena (jezik hotentocki i jezici bušmanski) i njekoja kafirska razrječja (Zulu) poznaju još njeku osobitu vrst suglasa, koji postaju, ako zračnu struju, koja prolazi kroz zapore ili uzine u usnoj cijevi, udišemo mješte da izdišemo U hotentockom jeziku, koji nam je bolje poznat, ima četiri ovakova glasa, koji se radi sličnosti sa našim mljeskanjem zovu mljeskavi suglasi.

A to su slijedeći: 1. dentalni, 2. palatalni, 3. cerebralni, 4. lateralni.

Dentalni glas postaje, ako naslonimo jezik na gornje prednje zube i udišući glas povučemo brzo natrag. Zvuk dentalnog mljeskavog glasa možemo prispodobiti s usklikom sažaljivanja.

Palatalni glas postaje, ako postavimo jezik poviše prednjih zubova na prednjem nepcu, baš kao da hoćemo izgovoriti posve mekani d, a tada potegnemo jezik sa zračnom strujom na trag u se.

Cerebralni glas postaje, ako naslonimo jezik na srednje gornje nepce, kao da hoćemo po prilici izgovoriti glas l. Ako sad povučemo u se zrak i jezik, onda će se poroditi njeki glas, koji naliči prasku očepljene staklenke šampanjca.

Lateralni mljeskavi glas ne da se opisati. Tvori se jezikom, kutnjicima i nepcem udišući zrak. Akustički može se prispodobiti s brbukanjem—zvukom, što proizvagjaju guske i patke, kad brčkaju u kaluži.

Vidi: Theophil Hahn, Die Sprache der Nama. Lpz. 1870, Strana 15.

Iza ovoga red je napokon da prikažemo glasove arijanskog prajezika. Najprije da predočimo *vokale.**)

Prajezik arijanski imaše izvorno samo slijedeće vokale: kratke *a*, *i*, *u*, zatim duge *â* (= *aa*) i dvoglase *ai*, *au* i *âi*, *âu.***)

Vrijednost dvoglasa je važna. Dolaze u takovim riječima, koje inače pokazuju i *i* i *u*; isto se tako i *â* (= *aa* i = *âa*) javlja u takovim korijenima, koji pružaju inače i *ă*. Po tome imamo smatrati *â* (= *aa*), *ai*, *au* i *â* (= *âa*), *âi*, *âu* prijeglasima izvornih kratkih vokala; ovake prijeglase zovemo *nasporima.* Sanskrt ima za to izraze *guna* i *vrddhi* (koji su se usvojili i u komparativnoj slovnici). *Guna* je naspor prvoga stupnja, prijeglas starog *i* na *ai*, starog *u* na *au*, starog *ă* na *â* (= *aa*); *vrddhi* je naspor drugoga stupnja, prijeglas starog *i* na *âi*, starog *u* na *âu*, starog *ă* na *â* (= *âa*). Naspori jesu po svoj prilici učinci akcenta, t. j. izvorno mogle su nasparati samo naglašenice.***)

---

*) Sravni osobito: Schleicher, Compendium. — Scherer, Op. cit. — Miklosić, Lautlehre der altslov. Sprache i Vergleich. Lautlehre. — Schmidt, Vocalismus der indogermanischen Sprache.

**) Glasove â (·âa) âi, âu uzeli smo po Miklosiću, u čem se on slaže sa Schleicherom. Drugi jezičari tvrde, da tih glasova nije imao prajezik Vidi: Jagićev Archiv, III, 3, 705-713.

Po njekim jezičarima prajezik arijanski imao je i samoglasni r (tako misli Osthof), kako ga imamo mi u našoj riječi s m r t i jedan nosni vokal (tako Brugman).

***) Za čudo je, što se naspor vokala *i* na *ai* i glasa *u* na *au* naprama onome od ŭ na â nije jednako ovršio, jer dočim se je ă samo produžilo, od *i* i *u* postali su diftongi. U najnovije doba uzimlje se obično kao najstariji naspor od i i u ne a i i a u, već î i û, i da je istom od ovoga postalo ai i au; na to mnjenje privolio je učenjake analogni slučaj u srednjem visokonjemačkom jeziku, od čigovih î i û posta u novom njem. jeziku a u i e i (ai).

Od *suglasa* imao je arijanski prajezik slijedeće: labijale *p*, *b*, *v*, *m*, guturale *k*, *g*, *j*, lingvale *t*, *d*, *s*, *l*, *r*, *n*.*)

Što se tiče labijala, regbi da je izgovor bio posvuda[1] (labijolabijalni); kod guturala *k* i *g* regbi da je premašan bio[2] (velarni), samo kod *j* bio je[1] (palatalni); kod lingvala vladao je[4] (pravi dentalni), samo je *s* imalo[1] izgovor (alveolarni).

Stari arijanski konsonantizam je po tom slijedeći:

labijali p^1 b^1 — v^1 m^1 — —
guturali k^2 g^2 — — — — —
— — — j^1 — — —
lingvali t^4 d^4 — — n^4 l^4 r^4
— — s^1 — — —**)

Ovim suglasima valja nam pridodati dvoglase, tamne i jasne afrikate:

---

*) Srv. Scherer, Op. cit. i Miklosić, Op. cit.

**) Za b^1 nije još izvjesno, je li dolazilo u staroj arijanštini, u prajeziku evropskom svakako. Za vl vjerojatno je da je dolazilo u prajeziku arijanskom po germanštini. Najstarija pobilježivanja germanskih imena kod grčkih i rimskih pisaca podavaju nam glede v njeko pisanje, koje se ne može drukčije protumačiti, već kao nespretno označivanje od vl: za početno wa stoji rijetko va, već ua, ova i slično. Kad visoko-njemački jezik bje fiksovan u pismu, gledalo se je nadomjestiti germansko w, pa se podvajalo za to u: uu je obična naznaka starog w. Drugačije postupaju sa glasom w drugi germanski narodi, uvigjajući da mu u latinici nema prikladna znaka; zadržavaju stari znak. — Da je kod guturala k i g u prajeziku arijanskom imala prevagu druga artikulacija, to slijedi već po sanskrtu, gdje se g i h često izmjenjuju, što možemo pojmiti, ako je stražnji izgovor, ali ne lako, ako je prednji. Ali, kako se u sanskrtu glas j izmjenjuje često sa i, koje stoji u tijesnoj svezi sa prednjim j (j1) a ne sa stražnjim (j2), to je i u prajeziku arijanskom kod glasa j imao vladati prvi izgovor (j1) — Za linguale vjerojatno je da su imali četvrti t j. pravi dentalni izgovor, jer se ovaj sačuvao posve

labijalne p^1 f^1 — b^1 v^1
guturalne k^2 h^2 — g^2 j^2
lingvalne t^4 s^4 — d^4 z^4 *).

Da pratimo sada te stare arijanske glasove na putu njihova razvijanja od arijanskog prajezika ka temeljnom jeziku slavenskom, a od ovoga do našeg jezika.

Da vidimo najprije, kako su se razvili st. arijan. *vokali* u slavenskom prajeziku. **)

Prema st. arij. *ă* ima u prajeziku slav. glas *e*, koji kašnje prelazi i na *i*, ili *o*, koje se kašnje preglasuje i na *u*. Ovaj se prijeglas starog *ă* na *e-i* i *o-u* nahodi i u drugim arijan. jezicima, osobito evropskim; u Aziji se je sačuvalo većinom *ă* ***). Ovaj su prijeglas prozvali učenjaci *cijepanjem* ili *šaranjem* glasa (Lautspaltung od. Lautfärbung).

Primjer za prijeglas od *ă* na *e*: st. arij. korijen *bvar* (nositi), praslav. *ber* (st. slov. *berѫ*, naški *berem*

---

očevidno u grčkom jeziku, samo je s imalo prvi izgovor, koji je do danas sačuvalo. O glasu l nijesu ipak svi jezičari složni, da je dolazio u staroj arijanštini. Ni Miklošić nije toga mnjenja.

*) Glede vrijednosti ovih starih afrikata učenjaci nijesu još ipak na čistu. Velika množina jezičara nije za afrikaciju, već uzimlje za najstariji jezični stadij arijanštine pravu aspiraciju, dakle ph, bh, kh, gh, th, dh. Ali su po Brücke-u aspirovane medije bh, gh, dh nemoguće, pa za to smo se i mi privoljeli za afrikovane glasove, ugledavši se u tome u Scherera. Po tome dakako ni st. indijski bh, gh, dh nijesu bili aspirati, već afrikati, dakle bv (b1, v1), gj (g2, j2), dz (d4, z4). Ovaj zadnji glas je engleški meki th na početku riječi. Mi smo u pisanju st. indijskih riječi sačuvali ipak znakove aspirovane, koji su jedino u običaju.

**) Vidi Miklosić, Op. cit.

***) Ovaj prijeglas praarij. a (a1) na e u svim evropskim jezicima navodi Fick kao jedan dokaz, da su svi ti jezici jedan put jedan jezik sačinjavali, prajezik evropski.

itd.). Sravni sanskrt *bhar*, germ. *ber* (gocki *baíru*, t. j. *beru*, anglosas. *beran*, st. vis. njem. *përan*), grč. φερ (φέρω), lat. *fer* (*fero*).

Prijeglas izvornog *ă* (a^e, a^1) na *e*, koji je morao započeti jur u staroj arijanštini, osniva se po svoj prilici na naglasku, koji je izvorno bio kromatičan, t. j. sastojao se u višem jêku (tonu) naglašene sprama nižemu nenaglašene slovke.

Od glasa *e* razvio se već u prajeziku slav. ne rijetko i glas ь: od *ber* postaje *bьr* u *bьrati*, od čega *brati*.

Prijeglas od slav. *e* u ь počiva stranom na ekspiratornom naglasku, t. j. na relativnu *forte* naglašenice prama *pianu* nenaglašenice, stranom na odbijanju akcenta. Forte i nenaglašenost slovke ima iste učinke.

Da je prijeglas od *ă* na *e* stariji od prijeglasa od *ă* na *i*, to slijedi po fisijologičnim zakonima, jer je glas *e* srednja postaja na putu od glasa *a* na *i*. Ovo potvrgjuju u ostalom faktično evropejski jezici u svojem razvijanju, osobito je latinski jezik poučan. U starijim perijodima istoga jezika susretamo *e*, u kašnjim *i*, na pr. *genetivus*, *genitivus*, *Menerva*, *Minerva*.

Primjer za prijeglas od *ă* na *o*: st. arijan. korijen *an* (disati) glasi praslavenski *on* (st. slov. i naški *v-onja*). Ovdje se u svim drugim jezicima, ne samo Azije, već i Evrope, sačuvalo izvorno *a*: sans. *an*, *ana* „dah“ grč. ἄνεμος, lat. *animus*, goc. *uz-anan* „izdisati“, ali st. vis. njem. *unst* „oluja“.

Prijeglas od *ă* (a^o, a^2) na *o*, koji je morao takogjer započeti jur u staroj arijanštini, počiva na istom temelju, na kojem prijeglas od *ă* na *e*.

Od glasa *o* razvijao se je u prajeziku slav. često *u*-glas ъ: od *sol* (st. arij. *sar* „trčati“) postaje *sъl* (st. slov. *sъlati* „slati“).

Glas ъ postaje od *o* onako, kako ь od *e*.

Da je prijeglas od *ă* na *o* stariji od prijeglasa od *ă* na *u*, i to slijedi po fisijologičnim zakonima, jer je *o* nasrijed puta izmegju *a* i *u*. I za to nam jezik latinski pruža poučnih primjera; stariji oblici: *servos*, *lupos*, *epistola*, *volt* — mlagji: *servus*, *lupus*, *epistula*, *vult*.

Odraz st. arijanskog *i* je u prajeziku slav. poluglas ь: st. arij. korijen *kit* (sans. *čit* „animadvertere") glasi praslavenski *čьt* (st. slov. *čьtѫ* „brojim").

Glas ь postao je od *i* po svoj prilici onako, kako je postao ь od *e*: *dьnь*, *svьtêti*.

Glas ь, koji postaje od *i*, mora biti stariji od ь, koji postaje od *e*, jer se onaj osniva na glasu *i*, ovaj na *e*, koji je postao od *a*.

Odraz st. arijanskog *u* je u prajeziku slav. poluglas ъ: st. arij. korijen *budz* (sans. *budh* „znati") glasi praslavenski *bъd* (st. slov. *bъdêti* „bdjeti").

Glas ъ postaje od *u* po svoj prilici onako, kako postaje ь od *i*: mъhъ, sъhnѫ̀ti.

Glas ъ, koji postaje od *u*, mora biti stariji od ъ, koji postaje od *o*, jer se onaj osniva na *u*, ovaj na *o*, koji je postao od *a*.

O st. arijanskom â kazali smo, da je to naspor kratkogà *ă*: *â* je najprije naspor I.og stupnja (guna), t. j. postao je od glaska *ă* tim što je ovome priraslo sprijeda drugo *ă*, dakle od *aa* postalo je â. U prajeziku slav. Ii. naspor od *e* je *o*: od korijena *ber* postaje nasporom od *e* na *o* supstantiv *borъ*.

Naspor glasa *e* na *o* zbiva se u slav. prajeziku u dva slučaja: a) pred jednostavnom konsonancom: *brad* : *bred*, *brodъ*; b) pred dvojakom konsonancom: *α*) pred

r + konsonant, *l* + konsonant: *smard*: *smerd*, *smordъ*. *β)* pred *n* + konsonant: *bland*: *blend*, *blondъ*.

Ali u staroj arijanštini bijaše po svoj prilici i drugo *â*: to je II^{i}. naspor (vrddhi) glasa *ă*, postao tako, da se je glasu *ă* privinuo sprijeda glas *â*, od *âa* postalo je dakle *â*. Prama tome *â* stoji u sanskrtu *â*. u slav. prajeziku *a*: u sanskrtu od korijena *sad* postaje II.^{im} nasporom glasa *a*: *sâdaja-* iz *sâadaja-*, u slav. prajeziku od *sed* postaje: *sadi-*: *saditi*.

St. arijanski dvoglasi *ai* i *âi* jesu naspori glasa *i*: *ai* je I^{i}. naspor, *âi* II$_{i}$.; onaj je postao tako, da se je glasu *i* prikučio sprijeda kratki *a*, ovaj, da se je glasu *i* pridjenuo sprijeda dugi *â*. U sanskrtu guna od *i* je *aj*, *ê*, vrddhi od *i* je *âj*, *âi*; u prajeziku slav. I$_{i}$. naspor od ь je *oj* (pred samoglasnicima), *ê* (pred suglasnicima), II.^{og} naspora nema. Primjer za I^{i}. naspor od ь: praslav. korijen *pь*, od čega *pojъ*, *-poj*; praslav. korijen *lьp*, od čega *lêpъ*, „ljep“.

St. arijanski dvoglasi *au* i *âu* jesu naspori I.^{og} i II.^{og} stupnja od *u*, te su postali od *u* na isti način, kako *ai* i *âi* od *i*. U sanskrtu guna od *u* je *av*, *ô*, vrddhi *âv*, *âu*. U slav. prajeziku I^{i}. naspor od ъ je *ov* (pred samoglasnicima), *u* (pred suglasnicima), II$_{i}$. *av* (pred samogl.), *va* (pred suglas.): a) praslav. korijen *rъ*, od čega *rovъ*; praslav. korijen *bъd*, od čega *bud-* u *buditi*. b) praslav. korijen *slъ*, od čega *slava*; praslav. korijen *hъt*, od čega *hvat-* u *hvatiti*.

Po tome kao odrazi st. arijanskih vokala *a*, *i*, *u*, *â* (= *aa*), *â* (= *âa*), *ai*, *au*, *âi*, *âu* ima u prajeziku slav. tri čista samoglasa *e*, *o*, *u*, dva poluglasa ь i ъ, jedan dugi samoglas *ê* i četiri dvoglasa *oj*, *ov*, *av* i *va*.

Ali ovi glasovi doživili su opet novih preinaka u prajeziku slavenskom. Ob ovim ćemo sad raspravljati.

Najvažnija je preinaka otezanje samoglasnikâ.

Otezanje vokala sastoji se u povišenju njihova kvantiteta. Otezanja vokala ne potiču od arijan. prajezika: odovle slijedi, da se ovaj proces u različitim arijanskim jezicima različito upotrebljava, dočim u porabi glasovnih naspora vlada na cijelom polju arijanskih jezika očevidno suglasje; slijedi odovle s druge strane, da u slavenskim jezicima kod otezanja imamo uzeti kao temeljni onaj oblik, koji su imali st. arijan. vokali u slav. prajeziku. Od st. arij. *ă* biva *e* i *o*; od *i* biva ь; od *u* biva ъ.

Otezanja razdijelićemo po otegnutim samoglasnicima u tri reda: A. Otezanja vokala *a*, i to: a) Otezanje vokala *e* na *ê*; *let*, *lêtati*; b) Otezanje vokala *o* na *a*: *kol*, *kalati*; B. Otezanje *i*- vokala ь na *i*: *lьp*, *prilipati*; C. Otezanje *u*-vokala ъ na *y*: *dъh*, *dyhati*.

Otezanje biva *α*) u službi funkcije kod tvorenja iterativnih glagola sufiksom *a* i kod tvorenja imperfekta; *β*) za naknadu izažeta suglasnika; *γ*) katkada regbi da otezanje biva uticajem naglaska. Osim toga ima još mehanično otezanje poluglasa ь i ъ pred *j*.

A. Vokali *a*- vrste. a) Otezanje glasa *e* na *ê*. *α*) Funkcijonalno. 1. Kod tvorenja iterativa pomoću *a*: *pogrêbati*: *greb*; *têkati*: *tek*. Kod tvorenja imperfekta: *idêhъ*: *iḍe* osnova za prezenat. *β*) Kompensatorno: *vêsъ* (duxi) od *vedsъ*. b) Otezanje glasa *o* na *a*. *α*) Funkcijonalno. Kod tvorenja iterativnih glagola pomoću *a*: *nabadati*: *nabod*; *β*) Kompensatorno: *probasen* (transfixerunt) od *probodsen*.

B. Otezanje *i*-glasa ь na *i*: Funkcijonalno kod tvorenja iterativnih glagola pomoću *a*: *počitati*: *čьt*. *β*) Kompensatorno: *čismen* (numerus) od *čьt-smen*. *γ*) Akcentualno u infinitivu i djelomice i u drugim glagol-

skim oblicima: *čisti* (honorare): *čьt*: *počiti* (requiescere): *čь*, *počihъ*, *počilъ* itd. *δ*) Mehanično je otezanje glasa ь u *i* u *božij* od *božьj*.

C. Otezanje *u*-glasa ъ na *y*: *α*) Funkcijonalno kod tvorenja iterativâ pomoću *a*: *vъzъbydati* (expergisci): *bъd* *β*) Akcentualno: *myti* (lavare): *mъ*. *γ*) Mehanično je otezanje u *kyj* od i uz *kъj*.

Otezanje podaje nam dakle dva nova vokala: čisti vokal *i* i nečisti *y*. Vokalizam praslavenski je po tom:

Čisti vokali: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*;
nečisti „ *y*;
dugi „ *ê*;
poluglasi: ъ, ь;
dvoglasi: *oj*, *ov*, *av*, *va* (*j*, *v* smatramo tu kao vokale).

Uklanjanje zijeva. Ako se u jednoj riječi ili na kraju jedne i na početku druge sastanu dva vokala, porodi se zijev (hiatus). St. slovenski jezik uklanja vazda zijev u sredini riječi, baštinjenih od starine, a srestvo mu je za to usuvanje suglasnika ili pretvaranje samoglasnika u suglasnik. Uklanja se zijev a) usuvajuć suglasnike *j*, *v* i *n*, b) pretvarajuć ъ u *v*. Primjeri: a) za usuvanje 1. konsonanta *j*: *dêla-j-ж*. 2. konsonanta *v*: *rжko-v-ѧtь*. 3. konsonanta *n*: *kъ n-jemu*. b) za pretvorbu glasa ъ u *v*: *med-v-êdъ*.

Zijev se podnosi u složenicama, koje se ne smatraju jedinstvenim riječima. To biva kod sastavljanja glagola s prefiksima i u inim sastavinama: a) *pooštriti*, *priobrêsti*; b) *praotьcь*. Zijev se nahodi i u njekim novijim tvorbama.

Ali ne samo jezik st. slovenski, već svi slavenski jezici uklanjaju zijev, po čem slijedi, da ga već prajezik slavenski nije trpio. Isto opažamo i u litvan. jeziku: *mo-j-u*, st. slov. *ma-j-ж* (nuto); *lî-j-a* uz *lî-n-a* (da-

ždi), st. slov. *li-j-etъ*; *siû-v-u* (šivam), *žû-v-u* (dolazim). Horror hiatus regbi da je obilježje slavenskog i litvanskog jezika. Njim se razlikuju od germanštine. Ovo izbjegavanje zijeva nije zakon, koji proizlazi iz arijan. prajezika. Nalazimo ga ipak u sanskrtu.

Upodabljanje. Upodabljanje (asimilacija) sastoji se u tome, što se vokal sjednači ili spriliči prediđućem vokalu ili vokalu, koji je srodan prediđućem konsonantu: st. slov. *novaago* od *novaego*, *jego* od *jogo*. Ovaj je proces bivao već u prajeziku slav., dapače je još i stariji. Spomenućemo onaj slučaj, gdje se slovke *ja*, *jâ* i *aja*, koje se nalaze u st. arij. riječima, pretvaraju u prajeziku slav. po procesu asimilacije u *je*, *ji*, *i*. Nastavak *je* u *polje* postao je od izvornog *ja-m*: najprije otpalo je krajno *m* po zakonu konsonantičnog izlaska, zatim se *a* promijenilo na *o*, kako nam kaže *selo*, od *jo* postalo je napokon asimilacijom *je*, i tako svuda. Početak *ji* u *rabynji* (st. slov. *rabyn'i*) postao je od izvornog *jâ*: od *jâ* postalo je najprije *ja*, kako nam pokazuje *vol'a*, a zatim asimilacijom *je*, *ji*. Značajka *i* kod glagolâ IVog razreda postala je od izvornog *aja*: *slavi*- prema sans. *srâvaja*-. Prijelaz biće ovaj: od *aja* biće postalo po zakonu glasovnog cijepanja najprije *eje*, *ije*, od čega se je po svoj prilici uticajem naglaska razvilo upodabljanjem pa slijevanjem *i (ije, iji, i)*: *slaviši* (slaviš) postaje od *sláviješi*, dočim *vъpíješi* (vapiš) od izvornog *vъpiješi*. Asimilacija nahodi se u svim arijanskim jezicima, i u istom sanskrtu ima joj tragova: *takšnî* od *takšnjâ*. Upodabljanje je po tom proces vrlo star, koji će biti po svoj prilici započeo već u prajeziku arijanskom.

Osim spomenutih promjena, koje pokazuju njeku zakonitost, praslavenski vokali biće bili izvrženi i

drugim kojekakvim promjenama, koje su manje pravilne, na pr. slijevanju, ispadanju i otpadanju itd. Biće po svoj prilici opstojao donjekle i onaj st. slov. zakon, po kojem njekoji vokali nijesu mogli stajati na početku riječi. Ovo vrijedi u st. slov. jeziku osobito za glasove ь, ъ, *y*, *ê*, ѧ i ѫ. Glas ь produžuje se u *i*, glas ъ u *y*, kojemu opeta *v* sprijeda priraste: *imѫ* (imam) od *ьmѫ*, *vyknѫ* (viknem) od *ъknѫ*; i *ê* prima preda se glas *j*, pa od *jê* postaje *ja*, tako je *jadь* (jelo) postalo od *êdь*, *jêdь*, ovo od korijena *ad*, slav. *ed*; glasovi ѧ i ѫ primaju *j* ili *v*: *jѧti* od *ѧti*, *vѧzati*, *vѫzъ* od *ѧzati*, *ѫzъ*. Sravni još *vonju* od *onja*, *juha* i *uha*. I isti litvan. jezik izbjegava veoma često samoglasni početak, i to dokazuje starodavnost ovog procesa. —

Da vidimo sad promjene, koje je doživio st. arijanski *konsonantizam* na putu razvijanja do prajezika slavenskog.

Prva promjena, kojoj su podlegli st. arijanski suglasi, bijaše oslabljenje mnogih *r* na *l*. Ova se je promjena zbila još u prajeziku evropskom. *)

Primjer za prijeglas od *r* na *l*: st. arijanski korijen *ruk* (svijetliti), koji je sačuvao svoje *r* u asijskoj porodici (sans. *ruč*), u evrop. prajeziku glasi *luk*, kako se vidi po lat. *lux (= lucs)*, *luna* (inj. *lucna*), grč. *λύχνος*, *λευκός λεύσσειν*, njem. *leuchten*, *Licht*, naški *luč*, *luča* itd.

---

*) Na ovoj promjeni glasa r na l, koju imaju svi evropski jezici u opreci s asijskim, koji su sačuvali staro r, kao što na jur prije spomenutoj promjeni st. arijanskih a[1] na e u evropskim jezicima, osnovali su jezičari najviše svoje mnjenje ob opstanku evropskog prajezika — Vidi osobito Fick, Vergl. Wörterbuch der indogerm. Sprachen i Die Ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas.

Druga važna promjena je ona, koja je zadesila stare afrikate. Ovi su još u germ.-litvan.-slavenskom prajeziku izgubili afrikaciju, dakle od *pf*, *kh*, *ts*, *bv*, *gj*, *dz* ostalo je samo *p*, *k*, *t*, *b*, *g*, *d*. *)

Primjer za prijeglas od *pf* na *p*: st. arij. korijen *skapf* (o čijem *pf* svjedoči nam grč. jezik kolebanjem izmegju *π* i *φ* u *σκάπτω*, *σκάφος*) glasi u germ.-litv.-slav. prajeziku *(s)kap*, kako se vidi po goc. *ga-skapjan*, litv. *kapas*, slav. *kopati* itd.

Primjer za prijeglas od *bv* na *b*: st. arijan korijen *bvar* (o čijem *bv* svjedoče grč. *φέρω*, lat. *fero*) glasi u germ.-litv.-slav. prajeziku *ber*, kako se vidi po st. german. *beran* (goc. *baíran*, anglo-sas. *beran*, st. vis. njem. *përan*), st. slov. *berѫ*.

Treća važna promjena jest ona, koju su doživjela njeka *k* i *g*. U prajeziku litvan.-slavenskom mnoga su stara *k (kh)* prelazila u *š*, koja su u slav. prajeziku postajala *s*; mnoga stara *g (gj)* prelazila su u *ž*, koja su u prajeziku slavenskom postajala *z*. **)

Primjer za prijeglas od *k* na *š-s* je st. slov. *sъto* (sto), litv. *šimtas*, gdje početno *š-s* sluti na izvorno *k*,

---

*) Ova glasovna promjena, koju germanski jezici dijele zajedno sa litvansko-slavenskim i kojom se ovi jezici razlikuju od ostalih arijanskih jezika, sačinjava jedan od temelja, na kojem jezičari zidaju svoju hipotesu ob opstanku jezika germ.-litv.-slavenskog. A kako se je prijeglas starih jasnih afrikata (gj, dz, bv) u germanštini ovršio u relativno kasno doba, to je dokaz, da se je i prajezik germ.-litv.-slav. relativno kasno raskolio u dva ogranka (prajezik germanski i litv.-slavenski). — Vidi: Fick, Op. cit.

**) Ovaj je glasovni zakon najopširnije obrazložio Ascoli, italijanski jezičar. —

St arijanska k (kh) i g (gj), koja su u litv.-slav. prajeziku prelazila na š-s ž-z, morala su imati prvi izgovor (kl, klhl-gl, gljl), jer je istom tada prijeglas fisijološki sasvim opravdan. — Miklosić, Lautlehre der altsl. Sprache.

kako nam kaže lat. *centum*, grč. ἑ-κατόν. — Primjer za prijeglas od *g (gj)* na *ž-z* je litv. *žurêti* (vidjeti), st. slov. *zrêti*, gdje početno *ž-z* sluti na izvorno *gj* od korijena *gjar* (od kojeg i naše *gorjeti*).

Napokon spomenućemo promjenu njekih *s* u *h*, koja se ovrši u slaven. prajeziku, na pr. naše *hoditi* sluti na st. arij. korijen *sad*.

Ovo su najvažnije promjene, koje je doživio st. arijanski konsonantizam na putu razvijanja do prajezika slavenskog. Po ovom je slav. prajezik u najstarije doba imao slijedeće suglase: labijale *p*, *b*, *v*, *m*, guturale *k* (i to k^2), *g* (i to g^2) i *j*, lingvale *t*, *d*, *l*, *r*, *n*, *s*, pa glas *h* i *š*, *ž*. *) Od glasa *k* postajao je već za rana glas *č*, u relativno poznije doba i *c*. Ako ove suglase razredimo sada po njihovoj vlastitosti mjerodavnoj u slavenskom glasoslovju, dobićemo slijedeće razrede konsonanata:

A. *r*, *l*, *n*. B. *t*, *d*. C. *p*, *b*, *v*, *m*. D. *g*, *k*, *h*. E. *c*, *z*, *s*. F. *č*, *ž*, *š*, *j*.

U prijelazu praslavenskog jezika na razna slavenska narječja preobrazivao se je još kojekako taj stari konsonantizam. Ob ovim promjenama i ob onim, koje nastavljaju povijest razvitka našega jezika, mi ćemo kašnje raspravljati. Sad ćemo spomenuti njeki proces, koji je veoma star, jer se nahodi u slavenštini i litavštini, a ima mu tragova dapače i u sanskrtu. To je njeko *eufonično umetanje suglasâ posve parasicke na-*

---

*) Glasovi š i ž u slavenskom prajeziku sačuvali su se izuzetkom još od litvansko-slavenskog perijoda. — Geitler, Fonologia starobulharska.

ravi i to guturala (*k*, *g*) iza dentalâ i sičnika (*s*, *š*, *z*, *ž*) iza guturala. *)

Ovaj je proces vrlo važan, jer se njim razjašnjuje sijaset inače tamnih riječi, o kojima bi etimolog inače morao sasvim zdvojiti. Lako je dokučiti, kako se forma mnogih riječi umetkom ovakova parasita promijeni te potamni. Njime postaju tvrde skupine, hrpe suglasa, koje onda jezik nastoji da olakoti, dakako na uštrb prvobitnih elemenata riječi, t. j. isuvkom dentala dotično guturala. Katkada sraste guturalni i sibilantni parasit s osnovom ili korijenom vrlo tijesno. Postaju sekundarni korijeni, osebujni litvanskim te slavenskim jezicima, te od njih opet cijeli niz izvedenika. Uz ovako vrlo promijenjen te satrven oblik ovakova korijena ili osnove katkada je vrlo teško dokučiti prvobitnu od parasita netaknutu korjenitu formu, te se imamo zadovoljiti općenitim faktom, da dvije očevidno srodne riječi usporedo dolaze, jedna sa dentalom, dotično guturalom, druga sa guturalom, dotično sibilantom. Ako se prvobitna forma sa dentalom (dotično guturalom) sačuva uz drugu, u koju se gutural (dotično sibilanat) uvuče, opažamo katkada mudru ekonomiju jezika, koji se i ovim mehaničnim procesom okoristi, da značenja diferencuje (razjednačuje), te onoj drugoj formi doda drugo do njekle različito značenje. Umetak parasickoga guturala je u litavštini ipak do njekle vidniji, etimologu pristupniji, nego li u slavenštini, gdje se na taj proces slegoše opet novi fonetični slojevi, kojima prvobitni oblik takovih riječi još više potamni (*k* se promijeni u *č*, *g* u *ž* itd.). To isto vrijedi kod umetka parasickih sibilanata iza guturala.

---

*) Vidi: Geitler u Radu južnoslav. akad. knj. XLI i XLIV.

Da navedemo sad po koji primjer najprije za umetak parasickih guturala *(k* i *g)* iza dentala.

1. Naša riječ *račiti* (meni se *rači)*, kojoj se odzivlju u staroslovenštini *račiti* (velle, amare), *raknuti* (id.), *neračьnъ* (nolens), *račij* (gratior), u savezu je bez dvojbe sa našom riječi *rad* i *rado* pa *raditi*, koje slute na sans. korijen *râdh* (prospere succedere, perficere, consulere, favere). Ali se po glasoslovnim zakonima ne može nikako protumačiti prijelaz dentala *d* u gutural *k (č)*. Taj ćemo prijelaz protumačiti jedino, ako uzmemo, da se je iza dentala *d* udjenuo parasicki gutural *k*, pred kojim se je zatim *d* izgubilo, a *k* pretvorilo se dalje u *č*.

2. Naše riječi *glog* (st. slov. *glogъ*) i *gložije* (st. slov. *gložije*), a zatim *gložiti* (se) „altercari“ srodne su bez dvojbe sa *glodati*, *gladiti*, češ. *hlodati* „brusiti“, litvan. *galándžu* „brusim, oštrim“. Prijelaz dentala *d* u gutural *g* razjašnjujemo domišlju parasickog umetka *g* iza *d*, pa izažetka glasa *d*.

Primjeri za umetak parasickih sibilanata iza guturala:

1. U našim riječima *brisati* (st. slov. *brysati*) i *brusiti*, st. slov. *brъsnѫti* (radere), ako ih sravnimo sa litvan. *brukšoti* (abstergere), *brukšnoti* (radere), zatim sa litvan. *braukyti* (abstergere, tangere), lako se osvjedočujemo, da je glas *s* parasicki usuvak.

2. St. slov. *braznъ* ili *blaznь* (scandalum, error), *blazniti* (scandalizare), naški *(sa)blazan*, *blazniti*, sloven. *blazniti* (stultizare) isporedio je Miklosić (Lex.) sa rus. *blagoj* (stultus), litv. *blógas* (slab, malen, zao) navodeći glede prijelaza značenja analogiju gr. *μάργος* (stultus), goc. *marzjan* (jediti). Fonetički može se *blaznъ* izvesti iz *bla(g)znъ*, *blagžnъ*, ali je takogjer moguće,

da se nastavak - *snъ* (i ovdje je *s* parasicko) spojio sa **blag+snъ*, **blasnъ*, i ovo se *s* pred *n* promijenilo isto tako uz *blaznъ*, kao što se to dogodilo u *ljub*ъ-znъ *gonê-zn*ъ, *ži-zn*ъ, kojih *z* je po svoj prilici postalo od *s*.

Ne smijemo mûkom mimoići još njeki fonetički zakon, koji je zavladao bio slavenskim prajezikom, te je vrlo važan osobito za razvoj slavenske morfologije, jer se tiče izlaska riječi, a taj bi se mogao zvati zakonom *konsonantičnog izlaska*. Ovo je onaj zakon, po kojem prajezik slavenski nije trpio na kraju riječi nikakva suglasnika, već ih je odbacivao, izuzevši nosnike *m* i *n* (st. slov. jezik je i ove pretvarao u nosne vokale) i gutural *j*. Tako je u arijan. prajeziku sufiks - *a-s* bio kod njekih imenica značajka nominativa jedn., suglas *s* te nominativne tvorke sačuvao se u većini starih jezika arijanskih, u prajeziku slavenskom bijaše ga nestalo, pa je samo ostao refleks od *a*, biva ъ: *rab*ъ od *rab-as*. —

Sad ćemo nastavit povijest razvitka praslavenskih glasova sve do našega jezika, ali prije toga valja nam nješto uopće natuknuti o glasovnom razvijanju mlagjih jezika prema onome jezika starih izvornih.

Raspravljajući o glasovnim zakonima uopće ustanovili smo, da je težnja za lakim izgovorom jedan od najznatnijih i najmogućnijih faktora u glasovnom razvijanju jezika. Tu ćemo primetnuti, da je drugi jaki faktor, što s vremenom sve to više potamnjuje značenje i razlog svih sastavina gramatičkih oblika. Jer, dok su u tajnoj svijesti jezika sve i najsićušnije čestice slovničkih forama, dotle će ih on pridržavati, ma i ne bilo one oblike lako izgovarati; ta ono sve skupa nješto mu *znači*. Ali, čim je značenje i razlog pojedinih sastavina u oblicima potamnio — a to biva čas prije čas poslije — pripravan je već svaki jezik koješta od svog potpunog

oblika žrtvovati, pomjeriti, izgladiti, izjednačiti itd.; sad bo ne razumije više ni sâm, čemu toliko bogastvo, čemu li tolika raznolikost u gramatičkim formama. U tome se bitno razlikuju novi jezici od starih, izvornih jezika. Stari jezici malo šta znadu o načelima analogije, eufonije, asimilacije, disimilacije itd., koja su kod novih jezika tako silno zavladala, da je katkada upravo silom ovih novih načela cijelo obličje jezika preobraženo. I slavenski jezici, premda im je život polaganiji kao i povijest njihovih naroda, prianjaju ipak voljno uz ta moderna jezična načela, koja se ovdje s većom, ondje s manjom silom pojavljuju. Gdje je sila i moć ovih načela najmanja, onaj se slavenski jezik sačuvao na najstarijem stadiju; a gdje su ova načela najvećma mah preotela, ondje se i jezik najdalje odmakao od starine.

Izmegju ovih modernih jezičnih načela najvažnije je bez dvojbe analogija, kod koje ćemo se zato časkom zabaviti. *)

Kad je glasovno raspadanje odviše satrlo ili posve uništilo svojstvena obilježja jedne forme, tako da se ova osjeća kao osamljena napravilnost, kojoj se čudimo, tad se poragja njeka težnja preinačiti je po ugledu, koji inače vlada u jeziku. Pravilo je, da veći broj slučajeva privlači manji, ili, kako bi smo mogli još reći, radi se tu o prištedi duševne naprege, o nastojanju, pameti oduzeti posao, da pridržaje izuzetke i da ih pravilno upotrebljava. Na taj se način gubi velika množina starih razlikosti, kako ćemo to kašnje vidjeti i u našem jeziku. Ali to pravilo ne vrijedi ipak vazda, t. j.

---

*) Sravni: Delbrück, Introduzione alla scienza del linguaggio, 111-121.

nije vazda, da oblici, koji prouzrokuju analogiju, moraju mnogobrojniji biti od onih, koji se asimiluju. Imade i slučajeva, gdje posve malen broj oblika pritegne čitav roj drugih. Lijep nam primjer pruža naš jezik, u kojem je glagolni dočetak prve os. jedn. *m* postao po analogiji četiriju st. slovenskih glagola *jesmь*, *vêmь*, *damь*, *jamь*. Svi ostali glagoli dočimaju u st. slov. jeziku na ѫ, od koga se u našem jeziku razvilo *u*, kako ga imamo još u *hoću* i *mogu*.

Glede naravi psihologičnog procesa, koji se mora dogoditi u jednoj formi, koja potpada analogiji, moramo primijetiti, da, ili se prijenos forme, da tako kažemo, obavlja sam po sebi, kako se dogagja u većini slučajeva, ili govoreće osobe, tražeći novu formu, jer je potrebiti oblik po glasovnim zakonima radi koga razloga neprikladan, uspiju napokon promijeniti ga po primjeru drugog oblika. Slučaj ove zadnje vrste imamo u latinskom jeziku u dat. i abl. množ. na *abus*, što se često pokazuje u *deabus*, *filiabus* i *libertabus*, a katkada i u drugim riječima. Ovi se dativi-ablativi razviše, gdje bijaše potrebito razlikovanje pogledom na odgovarajuće forme muškog spola. Kazivalo se bez omete *di deaeque*, *deorum dearumque*, *deos deasque*; ali kako se mogaše reći u dativu i ablativu? morda *dis disque*? Ista neprilika bijaše u porabi riječi *filia* u oporukama i drugim formulama, *quae pertinent ad necessitatem juris*. Uzmemo li na pr., da se je imala naći formula za slučaj, u kojem bi se desio jedan sin ili više sinova, jedna kći ili više kćeri, zar je trebalo reći *filio seu filiis*, *filia seu filiis extantibus*?

Očevidno su forme na *abus* nikle u ovoj ili sličnim prigodama; a proces biće bio slijedeći. Gledalo se je nadomjestiti drugim oblikom forme *dis* i *filiis*,

koje se nijesu mogle upotrebljavati u stanovitu posebnu slučaju, i taj se je oblik lako prikazao uslijed veza, koji zajedno spaja u pameti dva niza *filiae*, *filiarum*, *filiis*, *filias* i *duae*, *duarum*, *duabus*, *duas*. Abl. *duabus* ne može privlačiti riječ *mensis* i slične u općoj porabi jezika, jer se u ovim riječima *is* uzdržaje zbog suveza sa *îs* druge deklinacije, koje ima istu vrijednost. Ali kad se je vez s kojeg osobitog razloga prekinuo, odmah je *duabus* stalo pritezati. Po tom je posve pravo, što kažu stari gramatici, da su forme *deabus* itd. postale *differentiae causa*; ali nagon k tom razlučivanju nije mogao stvoriti novih izvornih oblika, već je postigao novih *patvorina* po njekim uzorima, koji su otprije bivali. Dakle pobuda k razjednačivanju nema se smatrati nego uzrokom, koji sudjeluje u proizvagjanju analožnih oblika.

Glede uvjeta, koji se moraju obistiniti u riječima, da se može oživotvoriti proces analogije, regbi, da riječi, koje ne stoje megju sobom u nikakvu savezu van radi glasa, ne mogu proizvesti analogično združenje, dočim je protivan slučaj, ako ima sličnosti u značenju. Za glasovnu sličnost navešćemo primjer iz grčkoga jezika. I kad *καθίζω*, *ἐκάθισα* čini u futuru *καθιῶ*,-*θιεῖς*,-*θιεῖ*, kao da je *καθ* korijen, a *ιζω* dovršetak, kako se zbiva u *βαδίζω*, *βαδιοῦμαι*, tako da od korijena *sed* ne ostaje nego trag, ipak se ne slučuje nikakav spoj unatoč dočecima od *κάθιζε*, *καθῖζον*, *καθίζω*, *καθίζων*, *καθίζοις*, koji su jednaki onima od *πρόρριζε*, *πρόρριζον*, - *ρίζω*, - *ρίζων*, - *ρίζοις*. Razmak, koji dijeli ime od glagola, ne može prevaliti nikakva jednakost glasa; a govori se o čistoj analogiji glasova samo, jer se to smatra očevidnom stvari Što se tiče sličnosti u značenju, barem je jasno, da se nastavci iste funkcije zdru-

žuju i bez sličnosti glasova ; po tom niče na pr. *ἀγώνοις* u savezu sa dat. množ. na *οις*, premda izmegju *σι* u *ἄγωσι* i *οις* nema nikakve sličnosti u obliku, koja bi mogla zavesti. Ista se stvar zbiva po svoj prilici i u osnovama riječi ; tako će u talij. jeziku *e* u *greve* (lat. *gravis*) biti postalo uticajem glaska *e* u *lieve*. Analogična tvorba kao *ἀγώνοις* je na pr. njem. *Herzens*. U našem jeziku ima ih mnogo, kako ćemo kašnje vidjeti.

Što se tiče učinaka, koje ima prijenos oblika, izvorni oblik može bit sasvim otklonjen od nove *konformacije*, što se je na pr. dogodilo u *ἐλύσαμεν* mješte starije izgubljene forme *ἔλυσμεν*, ili se obadva oblika mogu održati jedan uz drugi, kako se zbiva na pr. u genetivima *senatus* i *senati*, u našem jeziku *putem* i *putom*. Zamjeničnim uticajem dvaju oblika može napokon i treći oblik niknuti. Ovakovu su formaciju prozvali *kontaminacijom*. Primjer imamo u latin. *jecinoris* pokraj *jecur*. Kako pokazuje sanskrt, gdje dolaze usporedo osnove *jakan* i *jakrt*, u lat. jeziku nalazila se je paradigma *jecor*, **jecinis*, a od ovih tematičnih forama posta iskvarenjem *jecinoris*.

Po ovom mogli smo opaziti, kako princip analogije ima velik uticaj osobito na razvoj onih riječi, koje pripadaju fleksivnom sustavu (koje se sklanjaju i sprežu), a po tom ostale riječi, koje ne pripadaju tomu sustavu, imaju veću vjerojatnost, da nam čišće pokažu učinke glasovnih zakona. Ono malo primjera, što smo naveli, imalo nam je ujedno jasno pokazati, kako u svim jezicima, i u najstarijim perijodima (a tako zaista i u arijanskom prajeziku), možemo naći analogičnih tvoraba. Ali su zanago mnogo obilnije u mlagjim perijodima, jer, kako su tu nastavci riječi glasovnom

mijenom više ili manje istrošeni, mnogo je lakše, da se mijenjaju formalni sustavi. —

Napokon spomenućemo još jedan važni faktor, koji utječe na glasovni razvoj riječi, a to je akcenat. Njegov je uticaj od velika zamašaja ponaglavce u razvijanju vokalizma. Mi smo već pokazali u starijim perijodima našega jezika njeke promjene vokala, koje imamo po svoj prilici pripisati uticaju naglaska. U novijim je jezicima njegova sila još puno veća.

Kako je akcenat jedan dio riječi i jezika, koji je takogjer izvržen mijeni, kano što glas i misao, zato se povijest razvitka jednog jezika mora i osvrtati na mijenu naglaska. Za nas je ovdje zgodno mjesto, da natuknemo koju o akcentuaciji i njezinu razvijanju u arijanskim jezicima, osobito u našem, i da pokušamo ne bi li se dalo štogogj kazati i o akcentu arijanskog prajezika.

Zaista biće mnogim za čudo kako je moguće govoriti o akcentu prajezika arijanskog i o njegovoj mijeni do danas, kad je akcenat stvar tako promijenjiva u jeziku, da se često po dva najbliža narječja istoga jezika (eno nam za primjer naša narječja: štokavsko i čakavsko) ne razlikuju ničim toliko, koliko upravo akcentom. I kako se srodna živuća narječja toliko razlikuju naglaskom, tako se razlikuju i stariji izvorni dijalekti od novijih, koji su od njih postali. Po tome činiće se njekim i smiješan svaki pokušaj, kako bi se doznalo štogogj o akcentu jezika tako davna kako je prajezik arijanski Našoj znanosti o jeziku pošlo je ipak za rukom svojom metodom poregjivanja svih arijanskih jezika, dočepati se bar njekih slutnja o prvobitnoj i izvornoj akcentuaciji arijanskoj. O tome ćemo mi sad govoriti.

Poznato je, da je akcenat duša riječi. *) On

*) Gramatik Diomed kaže: accentus est veluti anima vocis.

ističe u svakoj riječi jednu slovku mimo sve ostale i tim podijeljuje riječi njeko jedinstvo. U najstarije doba prajezika arijanskog, kad su se t. j. riječi počele tvoriti pripajanjem tvarnih i formalnih korijena, ali se ti korijeni još nijesu tako zajedno slijevali, da se ne bi mogla osjećati njihova njekadanja samostalnost, glavni akcenat biće po svoj prilici nosila ona slovka u riječi, koja je izrazivala značenje (kako je to na pr. bilo od vajkada u germanštini, gdje vlada takogjer zakon, koji nije možebit izvoran, t. j. baštinjen od prajezika arijanskog, da glavni akcenat ima vazda korjenita slovka u riječi), budući ovo najvažnija čest riječi. Ali kašnje, kad se više nije osjećala samostalnost pojedinih počela, koja tvore riječ, akcenat biće počeo skakati od korjenite slovke i na nastavke. Osim toga nije se svaka riječ jednako naglasivala, nego je već isprva imalo biti u prajeziku više vrsti naglasaka.

Sravnjujući megju sobom jezike arijanske, našla je glotika glede akcentuacije očevidne srodnosti izmegju jezika st. indijskog i grčkog. S njima se opet podudara akcenat litvanski i slavenski, naročito kako se je sačuvao u jeziku ruskom i u našem dijalektu čakavskom.*) Ova sličnost u naglasku ovih jezika nije za cijelo samo slučajna, koja bi se bila istom njegdje kasno, svugdje za sebe, razvila, nego je ta sličnost davni ostanak, stara baština, koju bjehu njekoč na rastanku svi pojedini članovi mnogobrojnog roda arijanskog ponijeli sa sobom u svijet, pak su je nakon raznih zgoda i nezgoda jedni izgubili sasvim, drugi na pola, treći sačuvali nješto malo, četvrti vrlo mnogo itd.

---

*) Vidi osobito Jagić u Radu, knj. XIII.

Mi razlikujemo u današnjem književnom jeziku hrvackom ili srpskom, u narječju štokavskom, četiri razna izgovora kratkih i dugih vokala ukupno; a prema tome imamo i četiri različita znaka, biva" i `za kratke, a ^ i ´ za duge vokale. Narječje čakavsko nema akcenta `. Svakoj slovci narječja štokavskog, označenoj akcentom,` odgovara u čakavštini akcentuacija za jednu slovku niže prema kraju riječi; dakle štok. *vòda*, čak. *vodà*, štok. *òganj*, čak. *ogȁnj*. Kako čakavština prestavlja stariji perijod našeg jezika, a štokavština mlagji, tako je i akcentuacija čakavska starija od štokavske. Prijelaz od čak. *vodà* na štok. *vòda* mi ovako pomišljamo: da je akcentuacija posljedne slovke (tako zvani oksitonon) spala prije sa svoje visine i oštrine na njeki srednji, neutralni jêk, a tada istom preseli se taj smjereni jêk sa posljedne slovke naprijed na pregjašnju slovku. Da nije prije, nego li je čakavski akcenat " uzeo skakati sa posljedne slovke naprijed prema početku riječi, oslabio njegov jêk sa " na `, ne vidimo razloga, zašto ne bismo još i danas u štokavštini izgovarali *vȍda* mjesto *vòda*. *)

Našem akcentu" odgovara potpuno grčki oksiton, a st. indijski udātte; dočim prema našem` ima takogjer u grčkom jeziku tako zvani bariton, a u st. indij. svarita, ali i za ove, kao što za naš`, možemo dokazati da nijesu bili samostalni akcenti, već da su se vr-

---

*) Po Daničiću (Rad, knj XX, 232) štokavska akcentuacija u vòda nije se razvila iz čakavske akcentuacije u vodȁ, već je u starinsko doba našeg jezika riječ voda i slične imala glavni naglas na zadnjoj slovci, kao u čakavštini, ali je i na prvoj slovci bilo nješto akcenta, koji se je u čakavštini kašnje izgubio, dočim je u štokavštini ostao, a izgubio se akcenat na zadnjoj slovci.

tjeli oko njekog drugog glavnog akcenta ili da su bar bili njegovim zamjenikom. U nas se pako ovo sekundarno značenje štokavskoga akcenta ` ne može ni pojmiti pravo bez akcenta čakavskog.

Da je akcenat ` zbilja novi akcenat u našem jeziku, koji je postao u prijelazu našeg starog jezika (čakavštine) na novije narječje (štokavsko) i da je po tom čakavska akcentuacija riječi, koja odgovara tome akcentu, starija, to nam dokazuje osobito poregjivanje akcenta čakavskoga sa ruskim i litvanskim. Ova tri jezika pokazuju nam u tome očite srodnosti, dočim se od njih razlikuje (te se sa leckim narječjem više slaže, koje prestavlja mlagji perijod jezika litvanskog) dijalekat štokavski. Da se to vidi, evo samo dva primjera: štokavac govori *mòlba*, čakavac *molbà*, ruski *molьbá*, litvanski *maldà*; štokavac *òganj*, čakavac *ogànj*, ruski *ogònь*, litvanski *ugnìs*.

Ovo skakanje akcenta od zadnje slovke na pregjašnju u prijelazu našeg jezika od čakavštine na štokavštinu, lako nam je razumjeti, kako mora da utječe i na promjenu glasova, osobito vokala, u dotičnim riječima, ako uvažimo, da su oni vokali, na koje pada naglasak, više izvrženi mijeni nego li drugi. Ovom utjecanju pripisujemo razne glasovne promjene, koje je doživio naš jezik u najmlagje doba, u dijalektu štokavskom.

Razlika izmegju akcenata ˆ i ´ živi i u čakavštini, *) pa je nalazimo i u klasičnim jezicima i u jeziku

*) Nemanić u svojim „Čakavisch-kroatische Studien. Erste Studie. Accentlehre.“ Wien 1883 (Iz Stzber. der phil.-histor. Classe CIV. 1) ne nalazi u čakavštini akcenta ˆ, nego samo ´ za duge slovke, ali s njim se ne slaže ni Mikuličić čakavac (koji ga popravlja u „Viencu“ br. 47, s 763-765), ni Jagić (vidi njegovu kritiku o Nemanićevoj studiji u Archiv, VII, 3, 490), koji dapače

litvanskom i letiškom, što nam dokazuje, da je ta razlika vrlo stara, te su je jednoč, dok su još združeni bili i jedan jezik sačinjavali, poznavali svi jezici arijanski.

Još ćemo nješto primijetiti glede akcenta. Rekli smo, da naglasak ističe u riječi jednu slovku mimo sve ostale. Ali način, kojim se ta slovka iznad ostalih ističe, nije niti za sve jezike niti za sva vremena jedan te isti. Definicija naglasivanja modernih jezika veli za naglašenu slovku, da je ona jača, krepča od ostalih, da je potporača cijeloj riječi. Ta je jačina najkrepče obilježena u jezicima germanskim (osobito engleškom, pa njemačkom *), slabije u romanskim (najjače u francuskom). Za stare jezike (razumijevamo ovdje osobito jezik grčki i latinski) tvrde njihovi učeni ljudi, najpače musici i gramatici, da je naglasivanje slovke značilo povisivanje glasa, dakle naglašena slovka da je značila s musikalnoga gledišta notu višu. Sastavljanje dakle jačih i slabijih slovaka daje nam sliku akcentuacije moderne, a sastavljanje uzvisitih i sniženih slovaka tvori

---

tvrdi (u istoj kritici) da ima 3 akcenta u čakavštini za duge slovke: ´ ˆ i treći akcenat izmegju ´ i ˆ ali bliže ipak akcentu ´ nego li ˆ. I čakavac Castrapelli u svojim malenim leksikalnim prinosima iz čakavskog narječja otoka Korčule u „Slovincu“ pozna razliku izmegju ´ i ˆ, pa i meni se čini, da sam u mojoj domovini, na otoku Rabu, takovu razliku jasno zamjećivao.

*) Ova jačina naglašene slovke u germanskim jezicima, združena s faktom, da u tim jezicima glavni akcenat pada vazda na korjenitu slovku, doprinijela je ne malo, da su u ovim jezicima nastavci već za rana iščezli, te su riječi sasvim okrnjene (kako osobito u engleštini). Ovdje je uticaj naglaska na glasovni razvoj riječi bio baš zamašan.

sliku akcentuacije starinske, po svoj prilici i stare arijanske.

Prema ovoj istaknutoj razlici izmegju akcenta starinskoga i modernoga, pitamo se, kakove je naravi naš akcenat. Svak, i ko nije vješt musici, tvrdiće da je naš akcenat skroz musikalne naravi, a to svojstvo ističu jezičari napose za akcenat latinsko-grčki. Dakle naš akcenat ima istu onu glavnu vlastitost, koju i akcenat grčki i latinski, jer se u musikalnosti podudaraju. Po tome je naš akcenat svakako bliži, ma i ne bio sasvim ono isto, naravi akcenta starinskoga, nego li naravi akcenta modernih jezika.

Po najnovijim istraživanjima *) zakoni, koji vladaju u našoj akcentuaciji, mogu se svesti na ovo šest tačaka:

1. Slovka, koja ima najjači i najviši jêk u riječi, jest naglašenica. Ima samo jedna tako naglašena slovka, po tom i samo jedan akcenat u riječi. Sve ostale slovke riječi jesu dublje i slabije od naglašene.

2. Ima četiri akcenta: dva padajućim (̏ i â), a dva rastućim jêkom (̀ i ́). Oba prva mogu stajati samo na prvoj (ili jedinoj) slovci riječi, zadnja na svim osim zadnje (ili jedine) slovke.

3. Sve slovke, koje stoje pred slovkom naglašenom sa ̀ i ́, imaju dubok jêk, te su kratke, jednake visine i jačine, ili, ako ima kakova razlika, ova je tako malena, da je mi ne možemo primijetiti.

---

*) Vidi: Masing, Die Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accents. S.P. 1876 (izašlo u „Mémoirs“ petrogracke akademije, XXIII, 5), zatim što piše Kovačević u Jagićevu Archiv (III, 3, 685-696) u kritici Masingova djela, napokon: Maretić, O njekim pojavim.. kvantiteta i akcenta u jeziku hrvackom ili srpskom, Zagreb, 1883.

4. Sve slovke, koje dolaze za onom, što ima naglasak, padaju progresivno, kano što u visini tako i u jačini jêka, sve do svršetka riječi *), a mogu biti kratke ili duge; odgovaraju po svojoj bîti onima. koje su sa ^ naglašene, kratke onima, koje su naglašene sa ``.

5. Slovka, koja dolazi odmah za onom, u koje je rastući akcenat (` i ´) ima, i glede jačine i glede visine jêka, srednji jêk, jer služi kao posrednicom izmegju vrhovišta (Culminationspunkt) visokog jêka i svih ostalih slovaka sa dubokim jêkom. I ova slovka sa srednjim jêkom može, poput ostalih slovaka sa dubokim jêkom, biti kratka ili duga i po svojoj biti odgovara slovkama naglašenijem sa ^ ili ``.

6. Srednji je jêk prema visokom jêku dubok, dočim bi prema slovkama sa dubokim jêkom, koje ga slijede, imao vršiti zadaću visoka jêka. Isto tako je svaka slovka, koja stoji bliže akcentu riječi, razmjerno viša, nego li sve ostale, koje za njom idu. Zato, ako definiciju akcenta nalazimo u većoj visini ili jačini slovke sprama drugijem, nahodimo u pojedinim riječima našega jezika čak više od tri slovke, koje moramo smatrati sad za naglašene, a sad za nenaglašene.

---

*) Kako su musici izmjerili, ovo padanje jêka od svoje visine, od svojeg vrhovišta do svršetka riječi, t. j. do zadnje slovke, biva u kvinti (barem u jedno - do troslovčanijeh riječi). To isto bijaše i u grčkom jeziku, gdje je takogjer naglašena slovka mogla biti za čitavu kvintu viša od nenaglašenih. Sravni Dionys. Halikarn. d. comp. verb. 11: *διαλέκτου μὲν οὖν μέλος ἑνὶ μετρεῖται διαστήματι τῷ λεγομένῳ "διὰ πέντε" ὡς ἔγγιστα, καὶ οὔτε ἐπιτείνεται πέρα τῶν τριῶν τόνων καὶ ἡμιτονίου ἐπὶ τὸ ὀξὺ, οὔτε ἀνίεται τοῦ χωρίου τούτου πλεῖον ἐπὶ τὸ βαρύ.*

Rekli smo prije, da naša akcentuacija pokazuje mnogo doticajnih tačaka sa akcentuacijom latinsko-grčkom. Iz ovoga, što smo sad kazali, slijedi sa svim jasno, da visina jêka-glavno obilježje stare akcentuacije- u našem naglasivanju ne samo u naglašenoj slovci vrši glavnu zadaću- pokraj jačine jêka, koja je poglaviti značaj moderne akcentuacije- već se proteže postepenim padanjem i na sve slovke (кratke ili duge), koje dolaze za naglašenom. Pa otale i postaje ona modulacija glasa, koja podava našemu jeziku musikalno obilježje, koje bi potanje imali ispitati što revnije musikalni jezičari. —

A sad da nastavimo povijest razvitka praslavenskih glasova sve do našeg današnjeg jezika.

Nadovezaćemo najprije povijest o razvitku vokalizma.

Tu nam je prije svega govoriti o promjenama, koje su doživile praslavenske grupe *er el*, *or ol*, *rь rъ i lь lъ*, *en on* pred konsonantama u pojedinim slavenskim jezicima. *)

---

*) Vidi: Miklosić, Op. cit.

Valja nam tu ipak primjetiti, da Miklosićeve nazore glede oblika ovih praslavenskih glasovnih grupa ne dijele svi slavisti. Osobito se Leskien ne slaže sa Miklosićem te kuša pobijati ga u Jagićevu Archiv f. sl. Ph. III, 696-705 i IV, 146. On uzimlje mjesto tert telt za praslavenski perijod tert telt i tьrt tьrt tьlt tъlt: od tert i telt razvilo se st. slov. trêt tlêt, od tьrt itd. razvilo se st. slov. trt tlt. Mjesto en on on uzimlje za praslavenski perijod nasale ѧ ѫ. — I Iv. Schmidt bavi se opširno u svojoj „Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus“ II Abth. Weimar 1875 o praslavenskoj formi glasovnih grupa po Miklosiću er el, or ol, rь rъ lь lъ, pa i kod njega su opet drugi nazori, koji se donjekle slažu sa Leskienovim. S njim se ipak ne slaže Jagić, vidi njegov Archiv I, 338-412.

Glede promjene praslavenskih oblika *er* + suglasnik (dakle *tert*) i *el* + suglasnik (dakle *telt*) dijeli se slavenski jezik u tri skupine: A) jezici slovenski (stari, novi, dačko- i bugarsko-slovenski), jezik hrvacki ili srpski i češki; B) jezik ruski (veliko-, malo-, i bijeloruski); C) jezik poljački s kašupskim, polapski i sorapski (gornji i donji). U A) iščezava vokal *e*, koji se u B) i C) uzdržava, po tom praslaven. *verhъ* glasi u A) st. sloven. *vrъhъ ili vrьhъ* (čitaj *vrhъ*), češ. *vrh*, naški *vrh*; u B) i C) rus. *verchъ*, poljač. *wierzch*, sorap. *wjerch* (poljač.-sorapsko *ie je* je pozniji prijeglas od *e*). Od praslaven. *pelnъ* postaje st. slov. *plьnъ* (čitaj *plnъ*), čes. *plny*, naški *pln* (rijetka forma, koja se čuje još samo u čakavaca, na njekojim istarskim i sjeverno-dalmatinskim otocima),od čega kasnije *pun*, ali poljač. *pelny*, sorap. *polny*, rus. *polnъ* (sorap-rusko *o* je kasniji prijeglas od *e*). Od praslav. oblikâ *tert telt* postaju, možebit uticajem akcenta, i forme *trêt teret tret*, *tlêt telet tlet*. *)

U A) premještaju se *r* i *l*, a *e* širi se na *ê*, dočim u B) umeće se vokal *e* izmegju *r l* i *t*, a u C) premješta se samo izvorni vokal *e*; po tom praslav. *bergъ* glasi u A) st. sloven. *brêgъ*, češ. *breh*, naški *breg* (brig, brijeg), u B) rus. *beregъ*, a u C) poljač. *brzeg* za breg.

Što se tiče promjene praslavenskih oblika *tort tolt* cijepaju se slavenski jezici u one iste tri skupine: u A)

---

*) Od tert telt imalo je postati najprije têrt têlt, zatim trět tlêt. Maretić u spomenutom već od prije djelu dokazuje, da je otezanje glasa e u têrt têlt, koje je prouzrokovano akcentom, u tijesnoj svezi sa vrstom suglasa, koji za e slijede, on je t j. dokazao, da se najveći broj otezanja izvorno kratkih vokala javlja ispred suglasne grupe liquida + muta.

iza premještaja glasaka *r l* širi se vokal *o*, t. j. pretvara se u *a* ; u B) umeće se vokal *o* izmegju *r l* i *t*; u C) premješta se izvorni vokal *o* ; po tom praslaven. *gordъ* u A) st. slov. *gradъ*, naški *grad*, u B) rus. *gorodъ*, u C) polj. *grod*. U skupini A) može vokal *o* i iščeznuti: praslav. *dolgъ*, od čega st. slov. *dlъgъ* ili *dlьgъ* (čit. *dlgъ*), naški *dlg* (dug).

Praslavenski oblici *rьrъ* i *lьlъ* u sredini riječi izgubiše u A) krajni poluglas i time se razviše samoglasna *r l*: praslav. *krьs-*, od čega st. slov. *vъs-krъsnѫti* (t. j. *-krsnѫti*), naški *uskrsnuti*; praslav. *blьsk-*, od čega st. slov. *blьsnѫti* (t. j. *blsnѫti*); praslav. *brъvь* (t. j. *brvь*), naški *brv*; praslav. *blъha*, od čega st. slov. *blъha* (t. j. *blha*), naški *blha* (buha).

Što se tiče razvoja praslavenskih forama *en* i *on* pred konsonantama i na kraju riječi, slavenski se jezici razilaze u dvije grane. U prvoj se *en* preglasuje u *ja*, *on* u *u*: to biva u češ., sorap. i ruskim jezicima, po tom praslav. *pentь*, rus. *pjatь* ; praslav. *ronka*, češ. *ruka*. Protumačiti kakô je *ja* postalo od *en*, *u* od *on*, to je mučno: možebit da je u obadva slučaja otpao najprije s kraja vokal *n*, pa se je u prvom slučaju glas *e* produljio u *ê* za naknadu otpalog *n*, od čega se je razvilo zatim *ia*, *ja*; u drugom slučaju *o* pomjerilo se na *u*. U drugoj grani slavenskih jezika *en* prelazi u nosnik ѧ, *on* u ѫ: ovo se zbiva u jeziku poljač. i kašup., u sloven. (panonsko- ili staro-, norsko- ili novo-, daćko- i bugarsko-) i u našem jeziku, po tom st. slov. *pѧtь*, *rѫka*. Ovdje se naš jezik razlikuje od ostalih jezika iste grane, što je već za rana zamijenio nosnike ѧ i ѫ samoglasima *e* i *u*: *pet*, *ruka* ; zato *u* mogli bismo doduše uzeti, da se je razvilo neposredno od *on*,

ali je vjerojatnije po analogiji razvitka glasa *en*, da je prešlo najprije stepen ѫ.

Po ovome slijedi, da nam je vokalizmu našega jezika uzeti za temelj ili izvor osim prije navedenih praslavenskih vokala još nosnike ѧ i ѫ, i samoglasna *r* i *l*.

Svi ti temeljni vokali jesu po tom:

čisti: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*;
nečisti: *y*;
poluglasi: ъ, ь;
nosnici: ѧ, ѫ;
dugi: *ê*;
dvoglasi; *oj*, *ov*, *av*, *va*;
suglasi kao samoglasi: *r*, *l*.

Mi ćemo sada predočiti promjene, što su ti vokali doživili u našem jeziku. Počnimo sa čistim vokalima.

Promjene, koje su pretrpjeli čisti samoglasi u našem jeziku, sastoje se jedino u tom, što je po onim načelima novijeh jezika, o kojim smo prije govorili, po načelima analogije, asimilacije, eufonije itd., u ovoj ili u onoj riječi ili formi ovaj ili onaj vokal iščeznuo i drugome čistu vokalu svoje mjesto ustupio. Izmegju svih vokala najmiliji je našemu narodu vokal *a*, u borbi za opstanak, koju mu je biti s drugim vokalima, on najbolje odolijeva i nad drugim sve to veći mah preotimlje. Mi ne bismo znali navesti van rijetkih primjera od riječî ili oblikâ, gdje se je vokal *a*, koji je jedan put bio, u našem jeziku izgubio. Taki primjer mogla bi na pr. biti druga os. duala kod glagola, koja se svršiva u st. slov. jeziku na *a (vedeta, vedêta, vedêašeta)*. Ovdje se je *a* u našem jeziku izgubilo, ali uslijed toga, što je tog oblika nestalo. Dvojina ipak može nam pokazati, kolika je snaga vokalu *a* u našem jeziku. Znamo, da je u nas ne samo glagol, već i ime izgubilo oblike za dvojinu,

koje je njekada imalo. Razlog biće po svoj prilici taj, što je dvojina manje u običaju, nego li množina kod svih supstantiva, izuzevši one, koji znače stvari, što se u naravi po dvoje pokazuju, kako su njekoji ustroji našega tijela (oči, uši, ruke, noge); u kojib zadnjih se je s toga i u našem jeziku sačuvao dual. *) U ostalih imena sačuvala se samo dualna forma na *a*, kano: dva tri dobr*a* čovjek*a*. Da se je taj oblik dvojine sačuvao, dočim su se svi ostali izgubili, to pripisujemo mi jedino snazi, kojom se održava u nas vokal *a*. Da se je pako u glagola izgubila forma za drugu os. dvojine, premda se je takogjer svršivala na *a*, tomu je uzrok taj, što se je najprije oblik za prvu os., koji nema *a* već *ê (vê)*, u st. slov. jeziku izjednačio sa oblikom za prvu os. množine, a onda se ostale dvije osobe povele za prvom; jer nama se čini, da se kod promjena, po analogiji promijeni kod glagola najprije prva os., a druge slijede, isto tako kod imena promijeni se najprije nom. jedn., a za ovim ostali padeži.

Poslije vokala *a* najbolje se sačuvao u našem jeziku vokal *o*. Jedan slučaj, gdje se je *o* izgubilo, imamo u praslavenskom pronominalnom nastavku za gen. jedn. *go* (st. slov. bug. rus. polj. *kogo*, češ. *koho*), prama kojemu ima u nas *ga (koga)*. Od *go* postalo je *ga* tako, da je najprije *o* otpalo, a zatim na njegovu mjestu niknulo eufoničko *a*. **)

---

*) Potpuni dual sačuvao se do danas samo kod riječi oko i uho, od ruka i noga upotrebljava se još od književnika dualni oblik za gen. i lok. ruku i nogu, ali u narodu se te forme jedva čuju. Ovdje možemo spomenuti i brojnike dva, oba, tri, četiri, koji su takogjer sačuvali njekoje dualne oblike.

**) Srv. Jagić u Radu, knj. IX, 141.

Navešćemo sad njekoliko primjera, gdje se je *u* izgubilo.

Osnove imenima slavenskih jezika dijele se po glasovima, na koje su se svršivale, kad su oblici postajali, u osnove na samoglas i osnove na suglas. Prve se opet raspadaju na *(j)* a-(j)*â*-, *u*- i *i*- osnove; druge na *n*-, *t*-, *s*-, *v*- i *r*- osnove.

Riječi s osnovom na *u* imaju u st. slov. jeziku nastavak *u* još u gen. vok. i lok. jednine *(synu)*. U našem su jeziku sve ove riječi prešle od vajkada megju one s osnovom na *a*, po tom se kao i ove svršivaju u gen. na *a (sina)*, u vok. na *e* (*sine*; oblik na *u* živio je ipak još sve do kraja XVII vijeka). *)

Riječi, koje se u st. slov. jeziku sklanjaju po tako zvanoj pronominalnoj i složenoj deklinaciji imaju u dat. jedn. za muški i srednji rod dovršetak *mu* (*komu*, *dobrujemu*); pa tako je i u nas. Ali od XV vijeka nalazi se u nas ovaj nastavak okrnjen, t. j. bez krajnjega *u* (*našem*, *dobrom*) kao u lokativu. Tako okrnjenome opet se dodaje na kraju eufoničko *e* od XV vijeka *(tome, rečenome)* a isto tako u lokativu. O lokativu pako valja nam opaziti, da osim svoje izvorne forme ili raširene glasom *e*, ima i onu dativa na *u* od XV vijeka *(tomu, svetomu)*. I tako su se i tuj kaošto u nominalnoj deklinaciji dativ i lokativ jedn. izjednačili. **) Danas govori se za dat. i lok. jednako najragje kraća forma: *ovom dobrom* čovjeku, ili (osobito u pjesmi) ona na *e*: *ovome dobrome* čovjeku; dovršetak *u* se rijetko čuje, na pr. (u) *njemu*.

---

*) Vidi: Daničić, Istorija oblika srp. ili hrv. jezika (Biograd 1874.), str. 30.

**) Vidi Daničić, Op. cit. 162-165, 178-185.

Mnogo više primjera ima u oblikoslovju o gubitku glasa *e* na kraju riječi, gdje služi kao tvorka.

Završetak *e* imaju u st. slov. jeziku u nom. i vok. množine njekoje riječi s osnovom na *a* (*rimljaninъ*: *rimljane*), njekoje opet s osnovom na *ja* (*prijatel'ъ*: *prijatel'e*; *dobrêj*: *dobrêjše*; *hvalъ*: *hvalъšte* za muški rod; *tvor'ъ*: *tvor'ъše* za muški rod); riječi s osnovom na *u* (*synъ*: *synove*) i muške riječi s osnovom na *i* (*gostь*: *gostije*) i na *n* (*kamy*: *kamene*), riječi s osnovom na *v* (*crъky*: *crъkъve*) i na *r* (*mati*: *matere*); u gen. akus. i lok. jednine muške riječi s osnovom na *n* (*kamene*) i riječi s osnovom na *v* (*crъkъve*) i *r* (*matere*, lok. bolje: *materi*); u gen. i lok. jednine srednje riječi s osnovom na *n* (*imъ*: *imene*, lok. i *imeni*), na *t* (*dêtъ*: *dêtete*) i *s* (*slovo*: *slovese*); u vok. jedn. riječi s osnovom na *a* (*rabъ*: *rabe*), na *jâ* (*staja*: *staje*).

I u našem jeziku bijaše njegda taj dovršetak *e* u svim tim oblicima, danas ga je maldane svugdje nestalo.

Riječi s osnovom na *a*, koje su u st. slov. jeziku u nom. i vok. množine imale nastavak *e*, izjednačile se u našem jeziku u ovim padežima s ostalim riječima s osnovom na *a*, te se danas svršivaju na *i* (*gragjani*, *boljari*). Glas *e* sačuvao se samo u njekim mjesnim imenima (*Brežane*) *).

Slična se stvar dogodila kod onih supstantiva s osnovom na *ja*, koji su u st. slov. jeziku u nom. i vok. množine imali završetak *e*: u našem jeziku izjednačila se ta imena u tim padežima s ostalim riječima muškoga roda s osnovom na *je*, i danas se svršivaju kao i ove na *i* (*prijatelji*). Glas *e* sačuvao se samo u njekim mjesnim imenima (*Boževce*, *Žabare*, *Crniće*). **)

---

*) Vidi: Miličević, Putnička pisma 1868. 198.
**) Vidi: Miličević, Op. cit. loc. cit.

Particip pres. akt. ima u nas u nom. množine nastavak *e* do XVI vijeka, ali još XIII vijeka javlja se i *i*, i to najprije dolazi u složenom obliku, u kom se *i*, koje je došlo na mjesto *e*, saželo sa zaimenom *i* u jedan glas (od *hvalećei* posta najprije *hvalećii*, a od toga *hvaleći*). Ali oba ova nominativa, i onaj pravi na *e* i ovaj promijenjeni na *i*, ako se onaj prvi i držao još XVI vijeka, a ovaj drugi ostao do danas, opet se ni jedan ni drugi odavna nije osjećao, ni da je nominativ, ni da je u množini, ni da je muškoga roda: zato se baš i mogao držati tako dugo jedan uz drugi ne smetajući jedan drugomu, te najposlije od dvije stvari istoga značenja jedna izagje iz običaja; što se ni jedan ni drugi nije osjećao što je, s toga dolaze oba i za druge padeže od XIV vijeka. Isti ovaj oblik u istoj službi dolazi i bez krajnjega vokala: nije prilike misliti, da bi taki oblik bez vokala bio nominativ jedn. muškoga roda, načinjen od osnove, u kojoj je složeni nastavak, jer se služba, za koju bi bio načinjen, već nije osjećala, da je služba, koja ište padež, i ako bi za tu službu bio načinjen, - ako bi bio načinjen, da bude nominalni nominativ jedn. muškoga roda, nebi mogao odmah čim je načinjen zamijenjivati i druge padeže i druge rodove; s toga oblik bez vokala na kraju ne će biti ništa drugo nego isti nominativ množ., okrnjen onako od prilike, kako se krnjio infinitiv, te okrnjen dolazi onako kao cio i za druge oblike: taki se oblik javlja još u početku XV vijeka. Ovo je dakle povijest našeg današnjeg participa pres. akt. u nom. jednine i množine za muški rod i gerundija pres. akt. na *ći* ili *ć* (*hvaleć (i)*.*)

---

*) Vidi: Daničić, Op. cit. 346-370.

Particip perf. akt. I. dolazi s nastavkom *e*, pred kojim stoji značajka tog oblika glas *š* (dakle *še*), samo u spomenicim pisanim crkvenim jezikom. U istim spomenicima od svršetka XIV vijeka dolazi nominativ množ. na *še* i za druge oblike. U knjigama s narodnim jezikom javlja se još od XIII vijeka nastavak *ši* mjesto *še*, isto tako u knjigama s crkvenim jezikom i to najprije u složenom obliku (od *rekšei* posta *rekšii* i *rekši*). Od XIV vijeka dolazi oblik na *ši* i za druge oblike kano što dolazi i pravi nominativ množ. na *še*. Od XV vijeka javlja se nastavak *vši* (iza osnova na samoglas: *tvorivši*) i *avši* (iza osnova na suglas: *rekavši*). Od XVI vijeka dolazi nastavak *vši* ili *avši* i okrnjen, t. j. bez krajnjega *i* (u Zoranića; *dubivš* koga), pa mu je onda dodano eufoničko *a* (u Mikalje: *rekša*) ili gubi i krajnje *š* (*rekav*) U današnjem našem jeziku od starog nominativa množ. na e - *i* postali su oblici: nominativ množ. i jednine za muški rod participa perf. akt. I., koji se particip čuje ipak sad vrlo rijetko, i gerundij perf. Od nastavaka *ši* i *(a)vši* sad se samo čuje ovaj drugi, koji u gerundiju (osobito za muški i srednji rod) može i odbacivati zadnju slovku *ši*. Istina bog kaže se još u slovnicama, da glagoli prvoga razreda s osnovom na dental, gutural, labijal i nasal mogu primiti i *ši* mjesto *(a)vši* (*pletši*, *klatši*, *dupši*, *rekši*, *uzamši*, *počamši* mj *pletavši*, *kladavši*, *dubavši*, *rekavši*, *uzevši*, *počevši*) ali u živom pučkom jeziku tog oblika više nema. *)

Riječi s osnovom na *u* imaju u nas u nom. i vok. množine sve do svršetka XVI vijeka nastavak *e*, pred

---

*) Vidi: Daničić, Op. cit. 370-385

kojim dolazi značajka *u*- osnova slovka *ov* (dakle *ove*: *sinove, domove*). Ovaj su nastavak već od prvih vremena, iz kojih imamo pisanih spomenika, dobila i njekoja imena s osnovom na *a*, pomiješav se s onima, u kojih je osnova na *u*. Ali nominativ množ. na *ove* i od osnova na *a* i od onih na *u* gubi svoje *e* na kraju, na mjesto njega dobiva *i* od nom. množ. osnova na *a*, nepomiješanih s osnovama na *u*; tako se taj oblik od osnova na *u* i od osnova na *a* sastavlja ujedno: od prvoga se uzima cijeli završetak osnove (*ov* postalo od *u*), koji prelazi i u osnove na *a*, a od drugoga završetak njegov, koji ga čini tim oblikom; to se i u osnovam na *a* i u osnovam na *u* javlja još XIV vijeka. Ovo je dakle povijest postanka slovke *ov* (*ov*) u množini naših muških supstantiva kao: *golubovi*, *konjevi*. *)

Muške riječi s osnovom na *i* prešle su sve megju muške s osnovom na *a*, po tom se u nom. množ. ne svršivaju više na *e*, već na *i* kao i ove (*gosti*); isto tako muške s osnovom na *n*, koje su se prije svršivale u gen. akus. lok. jednine i nom. množ. na *e*, sad se svršivaju kao *a*-osnove u gen. jedn. na *a* (*kamena*), u akus. kaošto u nom. na suglas *n* bez vokalnog nastavka (*kamen*), u lok. na *u* (*kamenu*) kaošto u dat. a u nom. i vok. množine na *i* (*kameni*). — Ženske riječi s osnovom na *v* i *r* prešle su megju ženske s osnovom na *â* (ili i *ï*), po tom su zadržale nastavak *e* samo u gen. jedn. i nom. množ. kao ostale riječi s osnovom na *â* (*crkve, matere*), a u akus. jedn. zamijenile su *e* sa *u* ili ga odbacile, te se svršuju na konsonantu kaošto riječi s osnovom na *i* (*crkvu, mater*), u lok. jedn. zamijenile

---

*) Vidi: Daničić, Op. cit. 56-60.

su *e* sa *i* (*crkvi*, *materi*). — Srednje riječi s osnovom na *n*, *t* i *s* prešle su megju srednje s osnovom na *a*, po tom se svršivaju u gen. jedn. na *a* (*imena*, *slova*, *djeteta*) u lok. jedn. na *u* (*imenu*, *slovu*, *djetetu*).

Od imena muškoga roda s osnovom na *a* imaju u našem jeziku nastavak *e* u vok. jednine samo supstantivi; adjektivi imali su to *e* samo isprva (*svete* bože), ali od XIV vijeka nalazi se i nom. jedn. mjesto vokativa (*milostiv* bože), od XVI vijeka uobičajio se je mjesto ovog oblika složeni nominativ (*milostivi* ili *sveti* bože).*)

Od riječi s osnovom na *jâ* imaju u vok. jedn. završetak *e* sada samo riječi od tri i više slovaka na *ica* (*danice*, *drugarice* uz to i *kćerce*), ostale prešle su u tom padežu megju ženske na *â*, te se svršivaju mjesto na *e* na *o* kako i ove, i to od kraja XV vijeka (*braćo*, *gospogjo*, *zmijo*, *dušo* al i *bogorodico* uz *bogorodice*). Katkada se nalazi i nominativ jedn. mjesto vokativa i to od XV vijeka kako u riječima s osnovom na čisto *â* tako i u onima s osnovom na *jâ* (vok. *Anice* i *Anica*, *Marijo*, *Andrijo*, i *Marija*, *Andrija*).**)

U svim tim primjerima, što smo naveli gubitak glasa *e* ima se pripisati sili analogije. Sad ćemo navesti jedan primjer, gdje je glasa *e* nestalo uslijed asimilacije.

Glagoli V. 1. imali su u st. slov. jeziku u pres. ind. naštavke za II. os. *-aješi*, za III. *-ajetъ* itd. (*dêlaješi*, *dêlajetъ* itd.). U našem jeziku stoji prema tomu u starije vrijeme *-aješ*, *-aje* (*t*) (*umirajet*: XV vijeka). Ali već od prvih vremena krajnje *aje* u osnovi izjednačilo se u *aa*, a ovo se zatim saželo u dugo *â* (*djelâš*, *djelâ* itd.). ***)

---

*) Vidi: Daničić, Op. cit. 31.

**) Vidi: Daničić, Op. cit. 32, 33.

***) Vidi: Daničić, Op. cit. 272-285.

Navešćemo napokon primjera za gubitak vokala *i*. Riječi s osnovom na *i* jesu u st. slov. jeziku ženskoga ili muškoga roda. Riječi muškoga roda imaju nastavak *i* u gen. dat. vok. lok. jednine i akus. množine zatim u nom akus. i vok. dvojine; u gen. množ. imaju nastavak *ij* (*î*).

U našem jeziku od najstarijih vremena, iz kojih imamo pisanih spomenika sve su muške riječi s osnovom na *i* prešle u jednini megju riječi s osnovom na *a*. Samo je riječ *dan*, koja je već u st. slov. jeziku bila prešla iz riječi s osnovom na suglas, megju kojim je izvorno bila, megju riječi s osnovom na *i*, sačuvala do dana današnjega u našem jeziku njekoje oblike jednine po *i*-deklinaciji, ali i u nje su već običniji oblici po *a*-deklinaciji (gen. *dn*(*ev*)i osobito u čakavštini, pa je tad ženskoga roda, uz *dana* ili *dneva* i *dne* po konsonantičnoj deklinaciji; dat. i lok. *dnevi* uz *danu* ili *dnevu*, ili najstariju formu *dne*).

U akus. množine sačuvao se nastavak *i* do danas, ali samo u njekojim riječima (*gost*, *mrav*, *crv* i *ljudi*), nu mjesto njega dolazi ipak i tu nastavak *e* od *a*-osnova (uz *gosti*, *mravi* itd. dolazi i *goste*, *mrave* itd.). *) Riječ *dan* ima *dni* i *dnevi* uz *dneve* i *dane*.

U gen. množine imaju još danas nastavak *i* *crv* *mrav* i *ljudi*, riječ *gost* ima *î* i *iju* (dualna forma), riječi *mjesec*, *nokat*, *put* mogu imati gen. množ. na *î* (*mjeseci*, *nokti*, *puti*) ali običniji je taj oblik po *a*-deklinaciji (*mjeseca*, *nokata*, *put*(*ev*)*a*). No tuj ćemo opaziti, da se je taj genetiv množ. na *i* u svim slavenskim

*) Akusativi na *î* dolaze osobito u čakavštini, ali čuju se ipak još i tamo gdje je već štokavština zavladala, tako u Dubrovniku: *ljudi*, *crvi*, *mravi*, uz *crve*, *mrave*. Srv. Budmani, Rad knj. LXV, 171.

jezicima, a tako i u našem, razmahnuo i preko svojih izvornih megja, te je zahvatio i riječi, kojim nije osnova na *i*, kaošto su riječi s osnovom na *ja* i *a* pa *jâ* i *â*. Tako u starih naših čakavskih pisaca dolaze genetivi od riječi muškoga roda s osnovom na *ja* i *a*: *andjeli*, *badnji*, *bivoli*, *cari*, *dari*, *dinari*, *kmeti*, *konji*, *kralji*, *voli*, *zubi* itd; od riječi srednjega roda: *dili*, *liti*, *usti*, *otajstvi* itd.; od riječi ženskoga roda s osnovom na *â*: *osudi*, *zastavi*, *pohlepi*, *besidi* itd. *) Danas imaju taj genetiv množ. na *i* od muških riječi s osnovom na *a*: *hvat*, *prst*, *večer*, *pozdrav* i turska *sahat*; **) od srednjih: *usta*. Od ženskih riječi dan današnji vole mnoge ovaj genetiv, samo da ne bi trebalo krajna dva suglasa rastaviti kao na pr. *majki* mjesto *majaka*, *crkvi* mj. *crkava*, *pripovijetki* mj. *pripovijedaka*, *službi* mj. *služaba*. ***)

Imperativ ima u st. slov. jeziku za II. i III osobu jedn. nastavak *i* (postalo od *ê*), koji slabi katkada na ь ili prelazi u srodni palatal *j*. U našem jeziku, kako se danas govori, treća os. jedn. na *i* je malne sa-

---

*) Sravni: Jagić, Književnik I, 187; Rad, knj. IX, 80.

**) U Dubrovniku: *večer*, *pozdrav*, *pandrav* (crv od žita). Budmani, Op. cit. loc. cit.

U dijalektu „Narodnih pripovijedaka iz hrv. primorja“ (sabrao Mikuličić, 1876) genetivi na *i* imaju značenje partitivnog genetiva, tako da dolaze maldane vazda samo iza brojnikâ ili naznakâ za količinu kanoti tuliko, kuliko, puno, dosta, tovar, više itd., na pr. devet *meseci*, sto *forinti*, devet *vuki*, devet *konji*, sto *kusi*, tuliko *obruči*, sto *težaki*, tri tovari *cekini* itd.

Srv. Leskien u Jagićevu Arhivu f. sl. Ph. V, 2, 186.

***) Od ovakih genetiva ima osobito mnogo po Slavoniji, manje po drugim krajevima, kud se štokavsko narječje govori.

Srv. Jagić, Rad, loc. cit.

svim izašla iz običaja te mjesto nje upotrebljava se u istom značenju treća os. indik., kojoj se samo prestavlja čestica *neka* ili *da* (*neka bere* ili *da bere* mj. *beri*); oblik na *i* sačuvali smo na pr. u *očenašu*: „*sveti* se ime tvoje“, „*budi* volja tvoja“.

Ovdje ćemo primijetiti, da je slav. imperativ po svojem postanju, a po tom i po svojem izvornom značenju, optativ. Temeljni pojam za optativ je želja. Po tome u st. slov. jeziku II. os. (prva bo se je izgubila) *beri* od *berê* za *bere-i-s* znači: želim, da uzmeš; III. os. *beri* od *berê* za *bere-i-t*: želim, da uzme, itd. Po izumrću imperativa stupi optativ na njegovo mjesto, tako da *beri* ne odgovara grčkomu *φέροις* već *φέρε*. U spomeniku suprasaljskom dolazi ipak u ovisnim finalnim izrekama njekoliko imperativnih forama, koje se moraju prevesti optativom ili srodnim mu po sintaktičkoj porabi konjunktivom klasičkih jezika. *)

Ova poraba slavenskoga imperativa u prvobitnijem značenju optativa - konjunktiva osobito je vrlo živa u našoj čakavštini. Navešćemo njekoliko primjera, sakupljenih po narodu. Ima primjera i za prvu os. jedn. i za treću množine. **)

„Otac mi piše, *da vam reci*, da ne more čekat (ut vobis dicam).

„On govori, *da ga imij ja* hranit.

„Me prosi, *da o tom muči* (ja) i *da se va to nepačaj*.

„Rekoh li ti sto i sto puti, *da ga se čuvaj*. (2. jedn.).

„Ja mu otsjekoh, *da se odnesi odavlje* (3. jedn.).

---

*) Srv. Miklosić, Vergleichende Syntax, str. 790.

**) Vidi: Geitler u Radu, knj. LVIII, 191-193.

Za treću os. množ. imade primjer u originalu Štatuta krčkoga iz god 1497 (koji se nalazi u kanonika Petrisa u gradu Krku):

„(Gragjani) hote, *da ga imej* stisnuti i uzeti mu soldini 20.“

U štokavštini te porabe imperativa nema, već mjesto njega dolazi indikativ, pa tako je i tu nestalo glasa *i*.

Tu ćemo još nješto primijetiti o imperativu. Ovaj način stoji obično u neovisnoj izreci. Katkada ipak prelazi u ovisnu izreku. Primjera za to teško da bismo mogli naći u štokavštini, ali u čakavštini ima ih dosta.

„A koliko put se dece ne reče i preporuči, *da deca imejte* pamet, *budite* dobri i *poslušajte*, *vadite se*, ali sve zastunj.

Jamačno se imperativi *imejte*, *budite*, *poslušajte* moraju ovdje drukčije protumačiti, nego li u onim prije navedenim izrekama, gdje im je značenje optativno-konjunktivno. Bilo je bez dvojbe: „a koliko put se dece ne reče: deca imejte pamet... poslušajte...“ pa onda dogje imperativ budući uveden česticom *da* u ovisnost od glavne izreke. Čestica *da* može se u ovakim slučajima prispodobiti sa grč. *ὅτι*, kada se njome navodi oratio recta.*)

Ovo biće dosta o udesu čistih vokala u prijelazu našeg jezika od starije (praslavenske) perijode na današnju.

Sličnu su sudbinu dijelili i dvoglasi. Spomenućemo samo jedan primjer, gdje je u našem današnjem jeziku prema jeziku st. slovenskom iščeznuo dvoglas *ov*. Ovo se je dogodilo u pres. glagolâ s osnovom na *u*, kao-

---

*) Vidi opet: Geitler, Op. cit. loc. cit.

što su st. slov. glagoli *pluti*, *truti* itd., kojim je presens glasio *plovǫ*, *trovǫ* uz *plujǫ*, *trujǫ*. U našem jeziku dolazi još samo u staroj čakavštini pres. *plovem* (a tako i inf. *pluti*, mjesto čega stoji u štokavštini *pliti* od *plyti*). Danas govori štokavac samo *plijem*, *trujem*.*)

Bolju je sreću imao dvoglas *ov* u deklinaciji, kako smo već prije vidjeli, razmahnuv se sa *u* - deklinacije, gdje ga u st. slov. jeziku samo nahodimo, i na *a* - deklinaciju. Osobito rado dolazi u gen. množ. *a* - osnova mjesto staroga poluglasa ъ. Tako u starom čakavskom dijalektu susretamo gen. množ. *grihov*, *grišnikov*, *dukatov*, *zakonov*, *narodov*, *potokov*, *prorokov*, *učenikov* itd. mjesto *grîh* (st. slov. *grěhъ*) itd.; dapače i od riječi srednjega roda: *kolinov*, *stadov*, *udov*, *kolov*, *perov*, *mestov*, *delov*.**)

Vidjećemo sada kako se je razvio u našem jeziku nečisti vokal *y*, koji je u st. slov. jeziku glasio kao glas ъ izgovoren većom energijom, energijom, koja je potrebita, da zbliži glasovne uzice. Izgovarajuć tako glas ъ čuje se iza njega glas *i* ili *j*, i zato Brücke bilježi glas *y* znakom *ui*, samo da se ono *u* izgovara nepotpuno (t. j. kao ъ; *y* je dakle ъ*u*, ъ, a tako se je i pisalo u pravim panonskim spomenicima).

Kako glas *y* zanosi najviše na glas *i*, koji se pako izgovara manjom fisičnom napregom, to se je već u st. slov. jeziku glas *y* imao višeput izgovarati kao *i*, što nam dokazuju i spomenici, gdje se *y* izmjenjuje u pisanju katkada sa *i*. U spomenicima našeg jezika od najstarijih vremena ta je izmjena pravilo. Naš narod još od najstarije dobe, iz koje imamo pisanih spome-

---

*) Srv. Leskien u Jagićevu Archiv f. sl. Ph. V. 4. 531.

**) Vidi: Jagić u Radu knj. IX, 77 i šlj.

nika, izgovara bez dvojbe praslavensko *y* kao čisto *i*; tako st. slovenske riječi: *synъ*, *dyhati*, *raby sely voly* (instrum. množine), *crъky*, *kamy*, *vy* (zaime za drugu os. u dat. množ.) glase u nas: *sin*, *dihati*, *robi seli voli*, *crki kami*, *vi* (ovo je jako obično u Boki) *)

Instrumentali množ. na *i* dolaze u starom našem jeziku, danas se čuju još samo u čakavaca ili u pjesmi i u štokavaca. Inače uobičajila se njeka druga forma na *im* ili *ima* i to ne samo za instr. množ. već i za dativ i lokativ, kojim se takogjer samo u čakavskom dijalektu sačuvala do danas stara forma: za dativ na *om* (*em*), za lokativ na *ih* (ili starija na *eh*). Kako je taj oblik na *im(a)* postao, o tom ćemo sad govoriti. **)

Kako su njeke riječi s osnovom na *ja* prelazile u nom. i gen. množ. megju riječi s osnovom na *i*, tako su prelazile i u instr. množ. te su ga imale i onako kao one, t. j. s cijelim nastavkom *mi* sastavljenim s osnovom onako kao u njih (tako je bilo XII vijeka: *kralьmi*, *carьmi* monum. serb. 4.). Od takih riječi došlo je te su i riječi s osnovom na *u* i na *a* glasile tako u tom padežu: i to već od XIII vijeka (*darmi*, *zubmi*, sa promijenjenim grlenim glasom: *rozmi*, s umetnutim *ov*: *sinovmi*, *darovmi*; srednje riječi: *krilmi*, *selmi*, *vratmi*). Što je glas *y*, na koji se svršivao instr. množ., u našem jeziku glasio *i*, pred kojim su se i grleni glasovi mije-

---

*) U IX vijeku, sudeći po njekojim vlastitim imenima, koja su nam se iz one dobe sačuvala i koja st. slov. glas *y* nadomješćuju glasom *u*, koji se izmjenjuje glasom *i*, kod južnih Slavena živio je još glas *y*. Takove riječi sa *u* mjesto *y* jesu: Nem*u*slo, Lutim*u*slo, Nedam*u*slo, Sobem*u*scla, Miram*u*scle, Citam*u*scle, Prim*u*sl itd. (u latinskim ispravama). Srv. Jagić u Archiv f. sl. Ph. IV, 3. 406.

**) Srv. Daničić, Op. cit. 112-144.

njali, i sto i u st. slov. jeziku kod osnova na *ja* mjesto *y* stoji *i*, te se taj padež u tih riječi muškoga roda izjednačio s prvim padežem množ., a u drugih se riječi, koje su imale cijeli nastavak *mi* dobro razlikovao. s toga da bi se razlikovao i u njih prema ovima drugima, ne samo se miješahu u ovom padežu riječi, u kojih je osnova na *a*, s riječima, u kojih je osnova na *i* (kako je rečeno prije) nego se i samome pravom instrumentalu riječi s osnovom na *a* dodavaše još jednom nastavak *mi*, koje osobito lako mogaše bivati uz riječi, u kojima se čuvaše nastavak *mi* (tako još XIII vijeka: *mojimi boljarimi*). Ovaki se oblik nahodi i u riječi s osnovom na *i* i na suglas (*stvarimi*, *slovimi*).

Kako je u riječima ženskoga roda s osnovom na *â* i u zaimenima osobnim instrumental množ. dolazio često mjesto dativa množ. i obratno, čemu je najviše uzroka bilo u glasovima, koje su imale na kraju (t. j. nastavak za dativ i za instr. množ. bili su posve slični razlikujuć se samo u tom, što je ovaj zadnji imao na kraju još glas *i* — *am* za dativ a *ami* za instrumental — pa radi te sličnosti nastavaka ovi su se padeži rado miješali : *ženami*, *nami* mj. *ženam*, *nam* i obratno), te su se i u muškim i srednjim riječima s osnovom na *a* miješala katkada ova dva padeža (XVI vijeka: *k otari*, *k udi* mj. *k otarom*, *k udom*, kako je inače glasio tada dativ množ.); to je od toga miješanja dolazilo te su se oba padeža i izjednačivala, a kod riječi, koje su imale u instr. množ. nastavak *imi*, izjednačivala su se tim, što se u dativu množ. krajnji samoglas u osnovi pred *m* istiskivao i na njegovo mjesto prodiralo iz instrumentala *i*, koje je u njega bilo pred njegovim *m* u rečenom završetku *imi*: taki dativ dolazi od početka XVI vijeka (k *kraljim*, *djelim*). Ova dva padeža izje-

dnačivala se i sa svim, t. j. tim, što se instrumentalu množ. sa završetkom *imi* odbacivalo krajnje *i*: taki instrumental dolazi takogjer još XVI vijeka (sa *zubim*, *djelim*). Takom instrumentalu i dativu dodaje se još eufoničko *a* na kraju (već XV vijeka: *mačima* instr.). Slično se dogodilo u riječima s osnovom na *(j)â*, gdje su se takogjer dativ i instrum. množ. izjednačili tim, što je ovaj od završetka *ami* izgubio krajnje *i*, te je ostalo *am* kanošto u dativu; pa se tomu nastavku dodavalo još eufoničko *a* na kraju (*ženama*).

Kako je odavna dolazio katkada lokativ mjesto instrum., kako se lokativ zamijenjeni genetivom na *i* izjednačivao s instrumentalom (ovo je bivalo u riječima s osnovom na *a* i *ja*, koje su u gen. množ. dobivale nastavak *i* od riječi s osnovom na *i*, pa se je u takim riječima lokativ, koji je kod ikavaca imao nastavak *ih*, razlikovao od gen. samo krajnjim *h*, i zato su se ova dva padeža miješala, te je po tom i lokativ imao katkada nastavak *i* kao instrumental), kako se izgubivši krajnje *h* izjednačivao u ikavštini s instrumentalom, i kako je u jednini bio izjednačen s dativom, s toga se XVII vijeka u riječi s osnovom na *a* i *ja*, pa i na *u*, *i* i na suglas izjednači s instrumentalom, kakav je tada bio, i u tome, što mu se doda njegovo *m*, a tim se izjednači i s dativom množ. kakav je tada u velike bio (u *gradovim*, *djelim* itd.). Kad oblik tako dobi na kraju *m*, još mu se doda na kraju *a* kao u dat. i instrumentalu. Isto se zbilo i u riječima s osnovom na *(j)â*, gdje se je takogjer lokat. množ. izjednačio s dativom i instrumentalom tim, što se je od lokativnog završetka *ah* izgubio najprije krajnji suglas *h*, pa se je onda mjesto njega dodavalo *m* iz dativa i instrumentala, a ovome onda još eufoničko *a* kanošto u dat. i instrum.

Ovo je povijest naših dat. lok. instr. na *im(a)* i *am(a)*.

Nominativi jedn. na *i* od riječi s osnovom na suglas dolaze još samo u čakavaca tako na otoku Krku: *crki, loki, žuki, tiki, smoki, raki, buki,* u štokavaca samo: *ljubi.* *)

Ovakih je nominativa bilo i u našem starom jeziku, pa i kod muških riječi: *plami, prami, kami.* Ali su take riječi još u st. slov. jeziku prelazile u tom padežu megju muške riječi s osnovom na *i*; po tom je u nas od prvih vremena: *kamen, plamen, pramen,* a i ne nalazi se drugačije u tom padežu nego tako: *koren* (i st. slov. već *korênъ*, ali st. češki *kory* Mater verb.). Te su riječi prešavši megju riječi muške s osnovom na *i* opet s njima prešle u našem jeziku megju muške s osnovom na *a*, kako se vidi u ostalim padežima, a prelazeći onamo riječi *plamen* i *pramen* mogu i okrnjiti svoju osnovu odbacivši krajnji suglas i pred njim samoglas (od XVI vijeka: *plam, pram*). **)

Ženske riječi s osnovom na *v* prelazile su takogjer megju one s osnovom na *i* i s njima se u nom. jedn. sa svim izjednačivale: tako je do kraja XV vijeka bilo u nas: *ljubьvь* (*ljubevь, ljubavь*), *crьkьvь* (*crьkvь*) monum. serb. Poslije se samo prva riječ sačuvala sve do danas i to samo sa *a* pred *v*: *ljubav.* Druga je riječ još od vijeka prelazila i megju riječi ženske s osnovom na *â*, pa je ondje ostala do danas: *crkva.* I prva se nalazi megju istim riječima XV vijeka odbacivši *v* iza *b*: *ljuba,* tako i poslije. ***) I spomenute riječi

*) Srv. Kurelac, Rad, knj. XX, 149.

**) Srv. Daničić, Op. cit. 11.

***) Srv. Daničić, Op. cit. 13.

Od st. slov. riječi *ljuby* dobili smo mi tako tri: *ljubi* (u staro vrijeme u izvornom apstraktnom značenju *dilectio*, kasnije

loki, *žuki*, *smoki*, *roki*, *buki* danas su u štokavštini megju riječima s osnovom na *â*: *lokva*, *žukva*, *smokva*, *rokva*, *bukva*. —

Govorićemo sada o sudbini, kojoj su podlegli u našem jeziku praslavenski glasovi *r* i *l* kad slovku tvore.

Što se tiče samoglasnog *r* ovo je od najstarijih vremena, iz kojih imamo pisanih spomenika, pa sve do danas sačuvalo u našem jeziku svoj izvorni praslav. izgovor.*) Samo u čakavštini, da se ublaži ponješto tvrdi izgovor vokalnog *r*, tura se obično u slovku pred *r* njeki vokalni elemenat izmegju *a* i *e* (*ae*; u kajkavštini čisto *e*: *pervi*, *kerst* itd.). Ovako izgovaraju ipak ponajviše samo gragjani po otocima i kopnu dalmatinskom i istarskom gdje se čakavski govori, koji su običniji govoriti italijanski i slabo poznaju naš jezik; kod seljaka čuje se često samo *r* bez umetka kao kod ostalog našeg naroda. U Prčanju (blizu Kotora) vrijedno je spomenuti, da se st. slov. riječ *crъky* izgovara dvojako kao *caerkva* i kao *crkva*, ali prvim izrazom razlikuju oni varošani svoju staru crkvu od ostalih svih, koje zovu *crkva*. Izraz *crikva*, koji se takogjer čuje kod čakavaca sluti na starije *crêky* (srv. čakav. *vrići* prema štokav. *vrći* mj. *vrgti*). Dakle na mjesto *krvi*, *crv*, *prst* itd. govori se tu: *kaerv*, *caerv*, *paerst* itd.

Vokal *l* živio je barem u sjeverozapadnim krajevima našega jezika (u Primorju, u Istri osobito po

---

do danas, gdje se ta riječ još čuje, u konkretnom značenju *amata*, *conjunx*), *ljubav* (u izvornom apstraktnom značenju) i *ljuba* (u konkretnom značenju), koja zadnja riječ postala je od starije forme *ljubva* (kako nam kaže deminutiv *ljubovca* mj. *ljubavca*).

*) Srv. Jagić u Archiv f. sl. Ph. I, 3, 453 i šlj

ostrvima) sve do početka XV vijeka (tako u glagolskim ispravama iz Primorja i Istre sve do XV vijeka dolaze riječi kano: *dlg*, *tlst*, *plk*, *pln*, *mlčati* itd. prama st. slov. *dlъgъ*, *tlъstъ* itd.). Danas čuje se još samo sporadično na otoku Krku i Cresu, dočim po ostalim krajevima, gdje se naš jezik govori, čuje se danas mjesto vokala *l* čisto *u*. Kako nas uči povijest našeg jezika prijelaz vokala *l* na *u* nije neposredan, već ima i njekih megjutonjih stepena, koje ćemo sad prekazati. Kad je našemu narodu izgovor glasa *l* izmegju dva konsonanta počeo biti pretvrd, da ga ponješto ublaži, stao je umetati u slovku izmegju prvog konsonanta i vokalnog *l* njeki vokalni elemenat, koji se je slagao sa naravi samoglasa *l*, biva njeko podmuklo *u*: od *tlt* postalo je *tult*. Kasnije prometnuo se je glas *l* u čisto *o*: od *tult* postalo je *tuot*, zatim *tuot*. I za njeko vrijeme vladao je oblik *tuot* mjesto starijeg *tlt* (tako iz XVI vijeka ima primjerâ: *puok*, *puot*, *suonce*, *stuop*, *muonja* itd. za starije *plk*, *plt*, *slnce* itd., st. slov. *plъkъ*, *plъtъ*, *slъnьce* itd.), i napokon vokalni elemenat *u* u slovci *uo* (u *tuot*) oteo je prijemah istisnuvši sa svim vokal *o*: od *tlt* bude *tult*, *tuot*, *tuot*, *tut*. *) —

---

*) Srv. Jagić u Arkivu, IV, 3, 386-397 i u Radu IX, 121. — Prijeglas vokalnog *l* u *u* ima svoje analogije u veoma različitim jezicima, tako u pali (na pr *pucchati* za *prcchati*, *puthu* za *prthu* itd., *E.* Kuhn Pali Gr. 14) u prâhrtu (*ghusîanti* za *ghrshyante*, zeitschr. für vergl. Spr. XI. 382); u srednjem nizozemskom jeziku (*wout-wald*, *outalt*, Grimm, Deutsche Gramm. I,2 396), u raznim romanskim jezicima, tako već u poznoj latinštini (*ducis* za *dulcis*, Corssen, Aussprache I,2 228, Schuhardt, Vocal, des Vulgärlat. II. 496), u provencalskom, francuskom, ladinskom jeziku (Diez, I,2 193, Ascoli, Archivio Glottologico I, Nr. 11, p. 299, 470, 487) i naravski i u slavenskim dijalektima (sravni: Kolosov u Obzor zvukovyh i formalnyh osobenn. nar. russk. jazyka, Varšava 1878, 165-66: *sunyško*, *tuči*, *tustaja* uz *povzatь*, *tovkovatь*; Potebnja, Dva izsled. 133-34. Žiteckij, Oč. zvuk. ist. malorus. nar. 159-60, Malinowski, Oppeln. Mund. 34: i više dr.).

Raspravljaćemo sada o razvitku praslavenskih nasala ѫ i ѧ u našem jeziku.

Već smo prije imali prigodu kazati, da praslav. nasali ѫ i ѧ dolaze u našem jeziku već od najstarijih vremena, iz kojih imamo pisanih spomenika, zamijenjeni malne bez izuzetka prvi vokalom *u*, drugi vokalom *e*: praslav. *rѫka* glasi u nas vazda *ruka*, praslav. *pѧtь* glasi *pet*. Prijelaz od ѫ na *u* imamo tako misliti, da je vokalni elemenat *o* glasa ѫ (ѫ bo je jednako od prilike *ôn* *)) postao *u* (dakle od *on* postaje *un*, srv. naše riječi *dumbok* i *gumbok* uz *dubok* prema st. slov. *glѫbokъ*, *dunbrava* uz *dubrava* prama st. slov. *dѫbrava*, *kundrov* uz *kudrov* prama st. slov. *kѫdrъ* **), a kasnije izgubilo se je nosno počelo (*n*); dočim prijelaz glasa ѧ (koji je jednak od prilike *ên* ***) u *e* sastoji se u tome, što se je u glasu ѧ izgubila nasalacija (od *en* osta *e*).

Sad ćemo navesti njekoliko važnih primjera za spomenute prijeglase u našem jeziku. Najprije za prijeglas od ѫ na *u*.

---

*) Potebnja u Jagićevu Archiv f. sl. Ph. III, 3, 614 620 nastoji dokazivati, da je glas ѫ bio jednak *ân* a ne *ôn*.

**) Taj prijelaz imamo i u polapskom jeziku, na pr. u *prûnt*, *chlund* prema st. slov. *prѫtъ*, *hlѫdъ* (Schleicher, Polab. Spr. 118), a tako i u litavštini stoji veoma često prema st. slov ѫ slovka *un* (Kurschat, Lit. Fram. §. 149, 162. 526, 601, 603, 662-666, 732, 855, 856).

***) Potebnja u napomenutoj raspravi kuša dokazivati, da je i praslav. glas ѧ glasio od prilike *ân* ili *jân* a ne *ên*. Ali da vokalni elemenat *a* u ѫ nije bio jednak onome u ѧ. Prava ipak razlika izmegju ѫ i ѧ da se u početku nije sastojala toliko u toj razlici vokalnog počela, koliko u naravi suglasa, koji je pred nosnikom stajao: pred ѫ stajao je vazda tvrd suglas, pred ѧ neki je lini meki suglas *j* mogao je stajati i pred ѫ (na pr. st. slov. *svojejѫ*, *bijѫ* itd.), ali je ovdje opeta glas *j* morao imati drugi izgovor nego li onaj glas *j*, koji je stajao pred ѧ (na pr. u st. slov. *svojejѧ*, *bijѧ* itd.); onaj biće se izgovarao u stražnjem (*j*2), ovaj u prednjem nepcu (*j*1).

U staroj slovenštini svi glagoli osim onih bez tako zvanog veznog vokala (Bindevokal) - *vêmь*, *damь*, *jamь*, *jesmь* — svršivali se u I. osobi jedn. ind. pres. na ѫ, u našem jeziku stoji danas prama tome ѫ istinabog ne glas *u* (koji su sačuvali samo glagoli *hoću* i *mogu*) već nastavak *a-m*, *e-m*, *i-m*, ali povijest našega jezika kaže nam, da taj nastavak nije nikakva starina, jer se kod svih glagola sa veznim vokalom, izuzevši one V. 1. (*rabota-m*) javlja istom svršetkom XV vijeka, dočim prije mjesto njega dolazi svugdje nastavak *u*, tako mjesto današnjih oblika *živem*, *počnem*, *vidim*, *molim* itd. bili su do XV vijeka oblici *živu*, *počnu*, *vidju*, *molju* itd. Samo glagoli V. 1. javljaju se već od XIII vijeka sa osobnim nastavkom - *a* - *m* *), čemu nam sravnjujuća povijest ostalih slav. jezika pruža prikladnu potvrdu. Tako je jezik poljski još i sada sačuvao staro slovensko stanovište i samo u V. 1. glasi osobni nastavak - *a* - *m*, za što stari poljski jezik pružaše isto tako dočetak sa nosnikom na kraju. Da su u našem jeziku forme sa nastavkom *m* postale po ugledu glagola bez veznog vokala (kojima je i u nas nastavak za I. os. jedn. od vajkada *m*), to smo bili već drugdje opazili.

U deklinaciji svršivaju se u st. slov. jeziku na ѫ u akus. jedn. riječi s osnovom na *â*, a u instrum. jedn. sve ženske riječi i zaimena osobna. U akus. jedn. prema st. slov. ѫ stoji u nas od vajkada glas *u*, a u instr. jedn. dolazi to *u* samo kod ženskih riječi s osnovom na *i* (*košću*). Riječi s osnovom na *â* javljaju se sa glasom *u* u instr. jedn. u starijoj literaturi kajkavskoj (na pr. kod Vramca u „Kronika“: *szilnu rukU uze*, *santav iedno noghU*, *jezu vzeli zuoiU mochiu*, *posta papU*

*) Srv. Daničić, Op. cit. 257-272.

itd.) *) U čakavštini dolazi kod ovih riječi i kod osobnih zaimena mjesto dočetka *u* raširenì dočetak *un* (*mojun dušun, tobun*), gdje je ono *n* (za *m*) niklo prema *n* (za *m*) kod muških riječi (*robon, mužen*). U štokavštini pako dočetak za instr. jedn. kod ženskih riječi izjednačio se potpunoma (i u vokalu) sa onim muških riječi (*robom, ženom*).

Kao što se u našem jeziku glas ѫ pretvara u *u*, tako se je već i u praslav. i st. slov. jeziku isti glas pretvarao na kraju riječi katkada na *u* - glas *y*. Tako je u st. slov. jeziku u akus. množ. kod riječi s osnovom na *a* i *â* (a kako je kod riječi s osnovom na *â* sa akusativom množ. bio izjednačen i nominativ i vokativ množ., tako kod ovih riječi i u ovim padežima) nastavak *y* (na pr. *raby, ryby*) postao od starijega ѫ, kako nam može potvrditi poregjenje ostalih jezika arijanskih, koji pokazuju u nastavku za taj padež počelo *n*. I u gen. jedn. kod riječi s osnovom na *â* nastavak *y* (na pr. *ryby*) biće postao od starijeg ѫ, jer je taj genetiv bio izvorno po svoj prilici lokativ, u kojem padežu srodni jezici pružaju nastavak *am*. U nom. jedn. za muš. i sred. rod participa pres. akt. kod glagola, kojim se osnova svršiva na tvrd suglas, očevidno je da je nastavak *y* (na pr. *vedy*) postao od ѫ, koje se je sačuvalo u svim ostalim padežima (na pr. gen. jedn. *vedѫšta*). Kod riječi pako s osnovom na *ja* i *jâ* dolazi u st. slov. jeziku u navedenim padežima nastavak ѧ mjesto *y*, isto tako u participu kod glagola, kojim se osnova svršiva na mekan suglas (*vračѧ, dušѧ, hval'ѧ*): u ovim je dakle slučajima glas ѫ oslabio na ѧ.

U našem jeziku dolazi u riječi s osnovom na *a* i *â* u navedenim padežima prema st. slov. *y* nastavak *i*,

*) Vidi Jagić u Archiv f. sl. Ph. IV, 3, 485.

ali to samo u čakavštini (tako u Primorju: akus. množ. *sini*, *vuki*, *vragi*; gen. jedn. i nom. akus. vok. množ. *ženi*, *ruki*, *slogi*, *muki*; dapače i kod riječi s osnovom na *ja* i *jâ*: *prijatelji*, *konji*, *gospodari*; *duši*) *), dočim su u štokavštini ove riječi prešle u ovim padežima megju one s osnovom na *ja* i *jâ*, te imaju kaošto ove nastavak *e* prema st. slov. ѧ (*vukove*, *sinove*; *žene*, *ruke* kanošto *prijatelje*, *konje*; *duše*). U participu pako, i u čakavštini, nalazi se samo glas *e* i kod glagola, kojim se osnova svršiva na tvrd suglas, kao odraz st. slov. ѧ i to do XVII vijeka (na pr *ide*, *grede* kanošto *muče*, *čekaje* itd.) **). Kako je postao današnji oblik na *ći*, o tom smo već jednom poveli riječ. Forme na *e* dolaze danas još samo kao petrefakta, na pr *glede*, *grede* (u *mimogrede* ili skraćeno *mimogred*), *hote* (*nehote*), *muče*. ***)

Glede razvitka glasa ѧ još imamo primetnuti, da u čakavskom dijalektu svako ѧ, pred kojim stoji palatal (*č*, *ž*, *š*, *j*), prelazi u *a* na mjesto u *e*, na pr. *žaja* prema st. slov. *žѧžda*, a tako i u *žati*, *počati*, *čado*, *zajik* za *jazik*, glas *a* stoji prema st. slov. ѧ. (Amo ide valjda i štok. *žalac* stslov. *žѧlo*). Osim toga pred glasom *e*, koji postaje od ѧ, javlja se u čakavštini (osobito kako se govori na njekojim otocima, Cresu i Krku) ne rijetko parasicko *j*, na pr. *zakljet* (na Krku i po Primorju) prema st. slov. *klѧtъ*, *kljeknut* (na Cresu i Primorju) st. slov. *klѧčati*, *gljedat* (u Primorju) st. slov.

---

*) Vidi Leskien u Archiv f. sl. Ph. V, 2, 185, 186.

**) Srv. Daničić, Op. cit. 346, 351.

***) Sravni:

Pak zaskoči skoka junačkoga
časom stade u polje zeleno,
pa se *muče* kroz lugove vuče
kano vuče u bijele ovce. (Jukić, Nar: pjes. 173).

gladêti, *svjeti* st. slov. *svatъ*, *pjet* st. slov. *patъ*, *desjet* st. slov. *desatь* (na Cresu) itd. *) —

Govoriti nam je sada o razvitku praslavenskog glasa *ê* (ćiril. ѣ) u našem jeziku.

Glede ovoga glasa mi uzimljemo sa Jagićem **) da je u praslav. doba glasio kao suženo dugo *e*, koje je samo u njekojim slučajima prelazilo u *â* t. j. ispred glasova *ž*, *č*, *j* (*drьžati* uz *trьpêti* iz *dьrgêti*, *pečaahъ* uz *nesêahъ* iz *pekêahъ* itd.). U prijelazu iz praslav. na naš jezik hrv. ili srp. doživio je taj glas raznih preinaka, koje se sa svim lako dadu protumačiti, ako postavimo, da se je isti glas izvorno izgovarao kao suženo dugo *e*. Kod jednog dijela našeg naroda prešao je u prosto *e*, kod drugoga u *i*, a kod trećeg napokon u *je*, *ije*. Na tom rascijepu praslav. *ê* u našem jeziku osnovana je, kako nam je poznato, jedna dioba našeg jezika u tri dijalekta: *e*kavštinu, *i*kavštinu i *je*- ili *ije*-kavštinu. Od ovih je dijalekata najbolje rasprostranjen dijalekat ijekavski, koji zovemo i južnim narječjem, jer se govori najviše na jugu naše domovine. Ovo se narječje govori u Crnoj gori, u Boki, u sjevernoj Albaniji, Dubrovniku, Hercegovini, Bosni (katolički stanovnici Bosne ipak govore ikavski) i u jednom dijelu Sla-

---

*) Srv. Geitler, Rad LVIII, 197, Leskien, Archiv f. sl. Ph. V, 2, 183: Miklosić, Vergl. Lautlehre (1876), 390.

**) Archiv IV, 1, 148. Po Miklosiću (Lautlehre2 50, 51) taj je glas u praslav. doba imao izgovor *ja*, i taj je izgovor sačuvao još u glagoljačkim spomenicima st. slov. jezika. Ali se to teško može dokazati, jer i litvanski jezik ima prama st. slov. *ê* glas *é* a ne *ja*; na pr. st. slov. *bêgъ*, *dêti*, *sêti*, *vêtrъ*-litvan *bégu*, *déti*, *séti*, *véjas*.

vonije i kraljevine Srbije *): amo spadaju dijelom i ugarski Srbi. Ikavski ili zapadno narječje govori se u Istri, Primorju i Dalmaciji počimajuć od Neretve, tako govore katolici u Bosni u njekadanjoj vojnoj krajini i Slavoniji, nadalje naseljenici hrvacki u Ugarskoj, donjoj Austriji, Moravskoj i donjoj Italiji. **) Ekavski napokon, ili, kako bismo drukčije kazali, istočnim govorom govori se u Srbiji, Ugarskoj i Slavoniji. Ekavski govore takogjer i naši kajkavci u tako zvanom hrvackom provinćijalu, pa i u tom se slaže njihovo narječje sa slovenštinom. Ijekavci i ekavci svi su štokavci, dočim su ikavci najvećim dijelom čakavci, a samo nješto ima štokavaca.

Prijelaz praslavenskog *ê* na *e* dogodio se je neposredno, tako isto i onaj na *je* i *ije*, dočim onaj na *i* ima kao megjutonji stepen po svoj prilici *e*. Ovo se mnjenje podupire o faktu, da nam domaći spomenici pisani latinskim jezikom tijekom X-XII vijeka našim vlastitim imenima pružaju kao odraz st. slovenskog *ê* glas *e (Belgrado*, *Cresimiro*, *Steniza*, *dedu*-st. slov. *dêdъ*- itd.*)*, dočim kasniji prijepisi iznose na vidik glas *i*. Vidi: Jagić u njegovu Archiv f. sl. Ph. IV, **3**, 405. Pa tako je i današnje čakavsko narječje uz *i* sačuvalo

---

*) Glede opsega, u kojem u današnjoj kraljevini Srbiji dolaze ijekavci, navodimo riječi Miličevića (iz „Srbija“, str. 571): „Povucimo jednu brazdu od Drine na Vidojevicu, pa pobiljem Cera i Vlašića na Medvednik, pa na Maljen, Suvobor, Rudnik, i od Rudnika njegovom jednom kosom-vodomegjom Gruže i Lepenice-preko Morave k Ibru, a od Ibra na Čemerno i Goliju, pa granicom u Drinu i ovom rekom opet do sprema Vidojevice - eto tu je okružen sav prostor Srbije, u kom se govori južni govor.“ Sravni još ibid. str. 171. 302. 355. 415. 513. 631. 693. 1077.

**) Sravni: Miklosić, Vergl. Lautlehre (1879), str. 391-392.

u mnogim riječima i glas *e* prema st. slovenskom *ê*. *) Ova težnja pretvarati glas *e* (st. slov. *ê*) u *i* javlja se i u našoj kajkavštini, koja je pretežno ekavsko narje-

---

*) U dijalektu „Narodnih pripovijedaka iz hrv. primorja" (sabr. Mikuličić 1876) pokazuju *e* iznimno svi padežni nastavci sa izvor. ê: lok. pl. muš. i sred. rod prsteh, lok. dat. sg. žen. rod žene, u zaimenu instr. sg. muš. rod ten (za tem), g. pl. teh itd. žen. rod dve, isto tako u adverbiju vane (-vъnê) i drugdje; zatim iznimno pokazuju *e* glagoli na -éti (prvotni kao mrêti i izvedeni), na pr. umret, trpet, videt; tako i kompar. na -ji. — U korjenitoj slovci imaju *e* samo slijedeće riječi (i njihove forme): beseda, breme, breg, bel, cveće, cel (zacelit), črešnja, čovečji, drevo, deverić, deva, delo i deiat, del i delit, dečko i deca dečica, zdet (-sъdêti), greh (grešan, grešnik, grešiti), korenje, koleno, len pri-za-lepit, let (liti), 3. sg. poleje uz nalevati (i tako u svim formama i izvedenicama), leto, levo, medved (medvedov, medvedica), meniti-menjati, promenjivat, nameriti se, mesec uz mesečev, mesto uz namestiti se, mleko, mlet, umret, mreža, ne-č, ne-kako itd, nem, nevesta, nevestica, obed uz obedvat, oreh, pena, pesak, peteh, odpevat, prijedlog pre-, pred, preko, prek uz zaprečiti, opret (otprijeti), rezat, sedet, seno (ali sinokoša), set (sijati) 1. sg. sejen itd, part. pas. poset, slep uz oslepet, smet uz smeh, smet (smjeti) 1. sg. smem, 2. smeš itd., prispet uz prispevat, sreda uz srednji, na sred; stena, sused, sveća i svećica, svetlit i svetit, telo, testo, treba, potreba, svi oblici od ved-: pripovedat, osvedočit, spoved i zapoved, 3. sg. poveje itd., va-vek, venac, venčanje, vera, veran, verovat, savetovat, obećat, obećivat, zavesit, odvesit, obesit, vešanje, vešća, vetar, vreća, vredan, vreteno, zdela, zrel, zverad, zvezda uz zvezdeni. — Tvarni adjektivi svršivaju se na -eni: stakleni, sunčeni, zvezdeni. — U njekojim izrazima koleba jezik izmegju *e* i *i*: dete i dite, preseče i posić, reč i rič. Vidi: Leskien, Archiv V, 2, 183.

U čakavštini, kako se u Dalmaciji govori ovo je *e* mjesto *i* prama st. slov. ê mnogo rijegje.

čje*). I u našoj ekavštini ima po koje *i* mjesto *e* prema st. slov. *ê*, tako u padežnim nastavcima (dat. lok. rib*i* prema st. slov. *rybê*, sv*i*h prema st. slov. *vьsêhъ* itd.). Pa i u samoj staroj slovenštini već je po koje *ê* prelazilo u *i*; tako u imperativu nastavak *i* u II i III os. jedn. *(vedi)* sluti na starije *ê* (kako nam pokazuju ostale osobe: *vedêvê, vedêta vedêmъ, vedête*): zatim kod iterat. glagolâ kakono: *ozirati sь, sъbirati, umirati* itd uz *pogrêbati*, *ugnêtati, lêtati* itd. glas *i* postao je po svoj prilici od *ê*. **)

Glede prijelaza od *ê* na *je* i *ije* valja nam primjetiti, da *ê* biva *je* u kratkim, *ije* u dugim slovkama. I kratke i duge slovke mogu imati ili visoki jek (t. j. mogu biti naglašene, i to kratke mogu imati akcenat ˋˋ ili ˋ,duge akcenat ê ili ´), ili srednji jek (t. j. kad slijede neposredno za naglašenom slovkom), ili duboki jek

---

*) Tako se kaže u tom dijalektu: divojka i sinokoša uz seno; u Kukuljevićevoj zbirci pjesama čita se i još mnogo češće: cvitnjaka 201, cvit 203, vijom virom 203, svitla 208, lipe 209 itd. Svršetni ê u osnovama i padežnim nastavcima bješe u starijem jeziku izrazivan još pravilno glasom e, tako kod Petretića pravilno: vu sne, po proroke 16, vu jasle 9, priboge 11, po prorokeh 20. vnožine židovske kao dativ 172, otac ubogeh i nevoljneh 202, zvanem 90. zdragemi mastmi 63; njihoveh 100, oveh 111, vu eneh dneveh 127 itd. ili kod Vramca: pri boge 2, na ovom szviete6, dve meste. Ali već kod ovoga i unaprijed do danas dolazi i.

**) I mi imamo tu *i* kod glagola iterativnih: ozirati se, sabirati, umirati, ali u novoj slovenštini reći će se prema st. slov. ozirati sь glagol ozêrati se (premda u drugom značenju); prema st. slov. sъbirati kaže se u slovač. narječju sbierat'; prema st. slov. umirati kaže sę u poljač. jeziku umierać. Ovo jasno dokazuje da je glas i novim primjerima postao od starijega ê.

(t. j. kad stoje pred naglašenicom ili slijede za onom slovkom, koja dolazi odmah poslije naglašenice). Na pr. u *vjèra*, *vjènčati*, *posvjedòčiti*, *ràsjelina*, *rùkovjet* slovka *je* stoji prema ikavskom kratkom *i*, ekavskom kratkom *e*; dočim u *snijeg*, *bijéla*, *dónijeti*, *pripovijest* slovci *ije* oziva se u ikavštini dugo *i*, u ekavštini dugo *e*. Glas *ê* biva dakle *ije* samo u dugim slovkama; imaju li te slovke naglasak, to mogu imati, kako gore rekosmo, samo naglasak ˆ ili ′: i zbilja prema ijekavskom *snijeg* stoji ikavski *snîg*, ekavski *snêg*, prema ijekavskom *bijéla* stoji ikavski *bíla*, ekavski *béla*. Kako prema ikav. *snîg*, ekav. *snêg* stoji ijekav. *snijeg* s akcentom na *i*, dočim prema ikav. *bíla*, ekav. *béla* stoji ijekav. *bijèla* s akcentom na *e*; to ćemo sada razjasniti. Akcenat *â* vrijedi u našem jeziku toliko koliko *àa*, to jest: *skâčem* = *skàačem*; akcenat *á* pako vrijedi toliko koliko *aá*, to jest: *znádem* = *znaádem*.*) Sada kako prema ikav. *i*, ekav. *e*, koja postaju iz praslav. *ê* ako imaju akcenat ˋˋ ili ˋ, stoji u ijekavštini *je*, za to će prema *i*, dotično *e*, s akcentom ˆ morati stajati *jèje*, dočim prema *i*, dotično *e*, s akcentom ′ *jejé*. Ali sada dalje po glasovnim zakonima našega jezika *je* isprijed *j* prelazi u *i* (na pr. *umijem* mjesto *umjejem*, *smijati se* mjesto *smjejati se* itd.), tako će i *jeje* postati *ije*; pa ako to *ije* stoji prema ikav. *i*, ekav. *e* s akcentom ˆ, biće *ìje*; ako li stoji prema *i*, dotično *e*, s akcentom ˋ, onda biće *ijè*. Istim dakle zakonom, kojim je *skâčem* =

*) Vidi: Jagić u Radu, knj. XIII, str 5.

Evo tome očitih dokaza: od gròhot postaje gröot zatim grôt, od sàhat, sàat, sât, od jàhati, jâti, od stràha, strâa, strâ, od pòjas, pâs, od völ, vöo, vô, od stöl, stöo stô. S druge strane od vratálca biva vrataòca, od krílce, kriòce, od sélce, seòce.

skàačem, biće ekav. *snêg* = (*snjèjeg* t. j.) *sn̄ijeg*, i kako je *znádem* = *znaádem*, tako će biti *béla* = (*bjejèlo* t. j.) *bijèla* *)

Spomenuli smo tu njeki fonecki zakon našega jezika, po kojem se *je* isprijed *j* mijenja u *i*. Ovdje ćemo nadodati, da ta ista promjena od *je* i *ije* na *i* biva i isprijed vokala: od st. slov. *bêlъ* postaje *bijel* ili *bio*, st. slov. *dêlьba* glasilo bi *dijelba* ili *dioba*, st. slov. *bêahъ* glasi *bijah* (mjesto *bjeah* **) itd. Isto biva i isprijed *dj*, ako je samo kratak dotični vokal u ikavštini i ekavštini; na pr. *sidjeti* mjesto *sjedjeti*. U ovim primjerima *i* postaće od *je* tako, da se *e* asimiluje glasu *j*, postaje *i*, a od *ji* biva *i*.

Prema st. slov. *ê* stoji i u ijekavštini u nastavcima fleksije ponajviše glas *i* mjesto *ije* ili *je*: st. slov. dat. lok. *rybê*, *mъnê*, *tebê*, *sebê*, naški *ribi*, *meni*, *tebi*, *sebi*; st. slov. gen. lok. *têhъ* *vьsêhъ* itd. ijekavski uz *tijeh*, *tijema*, *svijeh*, *svijema* itd. i *tih*, *tima*, *svih*, *svima*; st. slov. u imperativu *vedêmъ*, *vedête*, ijekav. *vedimo*, *vedite*. U ovim slučajima glas *i* biće postao procesom analogije. To se je zbilo zanago u imperativu, i to *vedimo*, *vedite* povelo se za analogijom od *vedi* (II. os. jedn.). Po svoj prilici i *tih*, *svih* itd. biće postalo

---

*) Usporedi: Maretić u Izvješću Zagr. Vel. Gymnas. 1878|9, 48, 49.

**) Prema ijekav. bijah stoji ekav. bejah, ali kod drugih glagola, koji prave u ijekavštini imperfekat pomoću nastavka ijah, dolazi *i* i u ekavštini, tako i ekavske su forme: pletijah kradijah itd. Taj je nastavak glasio u st. slov, jeziku êahъ pa je to samo otegnuti nastavak êhъ, kojim se je takogjer tvorio imperfekat: idêhъ, zьžahъ (za zьgêhъ). Odraz tog primernog nastavka êhъ sačuvao se je u našem jeziku samo u staroj čakavštini: imih, pletih, kradih itd.

Slavonic and East European Studies LIBRARY

po analogiji od *mojih* (st. slov. *mojihъ*), *kojih* (st. slov. *kъihъ*) *dobrih* (st. sl. *dobrъihъ*) itd. kako će s druge strane *mojijeh*, *kojijeh*, *dobrijeh* itd. biti postalo po analogiji od *tijeh*, *svijeh* itd. (forme, koje se u ijekavštini takogjer čuju; tako se u Dubrovniku u svih tih riječi (zamjenica i pridavnika) ne čuje u nastavcima za instr. sg. muš. i srednj. roda i za dat. instr. i lok. pl. i za gen. pl. nigda glas *i* (*im*, *ih*), već vazda *ije* (*ijem*, *ijeh*): *ovijem*, *ovijeh*, *mojijem*, *mojijeh*, *dobrijem*, *dobrijeh*. Vidi: Budmani u Radu br. LXV, 172-174). Kako su forme na *ih*, *im* mnogo više rasprostranjene u našem narodu, nego li one na *ijeh*, *ijem*, jer su u običaju ne samo kod ıkavaca, već i kod ekavaca i kod jednog dijela ijekavaca, dočim su forme na *ijeh*, *ijem* u običaju samo kod jednog dijela ijekavaca, i kako su one praktičnije od ovih (jer su kraće i jasnije; nije li bo jasnije kad za instr. jedn. muš. i sred. roda posit. ima oblik *starim*, dočim za lok. jedn. muš. i sred. rod kompar. oblik *starijem*, nego li kad za oba ta odnosa nema van jedna forma: *starijem*, kako je na pr. u Dubrovniku) a zanago i ljepše (ne glasi li raznježeno: *mojijeh*, *kojijem* itd.), zato mislim, da bi se u književnom jeziku imala dati prednost formama na *i* (dakle: *tih*, *mojih*, *dobrih* itd.)

Iza *r* stoji u ijekavštini obično prosto *e* mjesto *je*, osobito ako je na *je* akcenat ̀: *rèzati*, *prèd*, *vrème-na* mjesto *rjezati*, *prjed*, *vrjemena* itd. *) —

---

*) Te za to i u književnom jeziku imalo bi se vazda pisati *e* mjesto *je* iza *r*, barem kad je na *je* akcenat, dakle ne grjèšnik, već grèšnik, a tako možebit i rèčit, gòreti bilo bi bolje od rjèčit, gòrjeti.

Još nam je na pošljetku raspravljati o udesu poluglasova ъ i ь u našem jeziku i tim bićemo svršili povijest razvitka praslavenskog vokalizma do našeg današnjeg jezika srpskoga ili hrvackoga.*)

Ali prije nego uzmemo govoriti o razvitku tih glasova u našem jeziku, napomenućemo koju uopće o razvitku praslavenskih glasova u današnjim slavenskim jezicima. Želimo istaknuti, da su praslavenski vokali doživili u pojedinim slavenskim jezicima mnogo više promjena nego li praslav. konsonanti, i za to da su razlikosti novijega slavenskoga vokalizma mnogo veće i znatnije od razlikâ, koje se s vremenom ukazaše u slav. konsonantizmu, i da nije u konsonantizmu nego u vokalizmu glavni uzrok, što se danas još slavenski jezici toliko razlikuju. Ovo je ono isto načelo, koje valja za narječja staroga grčkoga jezika; ali kod današnjih romanskih jezika, poredivši ih s latinštinom i megju sobom, pretežniji je uzrok razlikosti novo razvijeni konsonantizam, nego li vokalizam.

Svaki gotovo slavenski jezik ima u svojem vokalizmu nješto, što mu podjeljuje izrazit tip samosvojnosti napram svim ostalim narječjima. Hrvacki ili srpski jezik znamenito je u svojem vokalizmu karakterisan samoglasom *a*. Ovaj samoglas podaje našemu jeziku karakter razgovijetnosti, jasnoće i snage; on ga čini u mnogim oblicima po vidu i starijim, nego li zbilja jest. Taj glas *a* u našem današnjem jeziku sluti vrlo rijetko

---

*) Kao izvori bile su mi osobito dvije Jagićeve rasprave, jedna u Radu br IX „Podmladjena vokalizacija u hrvatskom jeziku“, a druga u Archiv f. sl. Ph. IV, 3, 397-411 „Woher das secundäre *a*?“.

na praslavensko, a puno rijegje na praarijsko *a*, već je u najvećem broju slučajeva potomak praslav. poluglasova ъ i ь.

Praslav. poluglasi ъ i ь doživili su u svakom pojedinom slav. jeziku dvojaku sudbinu: na njekojim mjestima u riječi, osobito pak na kraju riječi, nestade im svaki trag; dočim su se na drugim mjestima u riječi, naročito u korijenu, kako to zahtijevaše lakoća i jasnoća u izgovoru, ne samo održali, nego za naknadu pretrpljena gubitka na kraju riječi čak i na novu snagu stali. Ovo je onaj znameniti proćes vokalnoga podmlagjivanja, koji se je u raznim slavenskim jezicima zbivao na uranku njihova historijskoga života i po kojem je svaki pojedini jezik dobio svoj svojstveni tip.

Naš se je jezik podmladio samoglasom *a* na toliko, da je ovaj vokal posvema obladao njegovim današnjim vokalizmom. Pa ne samo da je naš jezik onamo, gdje je u staroj slovenštini stajao koji od oba poluglasa, već je i onamo, gdje starinom ne bješe nikakova vokalnog elementa — jer ga po etimologijskom značenju nije ni trebalo — svagda pridjevao samoglas *a*, koliko je god putâ trebalo oblakšati izgovor riječi, biva izgovor nagomilanih suglasa, kojim se jezik htjede ukloniti umetanjem elementa vokalnoga budi u srijedi budi na kraju riječi. To biva u našem jeziku već odavna, pak je i danas posve općenito u svakoj riječi i u svakom obliku, a ne gledeći ni malo na razlog etimologijski.

Ali razvitak praslavenskih poluglasova u vokal *a* nije se ipak dogodio neposredno, već nam povijest jezika pokazuje njekih prijelaznih stepena. Poluglas ъ izgovarao se je u slav. prajeziku po svoj prilici kao njeki podmukli glas, koji je zanosio i na *e* i na *o* i na *a*, a ne bijaše ni *e* ni *o* ni *a*, pa se je od poluglasa ь ra-

zlikovao samo u toliko što je od ovoga šire zvučio, te je kao podmukalac šireg zvuka bio po svojoj naravi tvrd, dočim je ь kao podmukalac užeg zvuka bio po svojoj naravi mekan glas. U našem jeziku u vrijeme kad se je u našoj domovini udomaćio bio crkveni slovenski jezik, ova se razlika izmegju ъ i ь nije više ćutila, kako se može suditi po domaćim spomenicima (pisanim glagolicom ili ćirilicom), koji prema st. slovenskim ъ i ь ne pružaju nego jedan jedini znak (u ćirilici ь, u glagoljici ѧ a kasnije 1), što je jasan dokaz, da je narodni govor mjesto dvaju starih glasova poznavao samo jedan jedini glas. Da se izgovor obaju poluglasa izjednači, morao je jedan od njih pregorjeti nješto od svoje karakteristične vlastitosti, a taj je bio bez dvojbe glas ь, koji je izgubio svoju uzinu, što je u ruskom i poljačkom jeziku prouzrokovala potpunu mekost iz ь postala vokala. U jeziku Hrvata i Srba, a tako i u jeziku Slovenaca, onaj jedini poluglas ne bijaše jak da proizvede omekšanje, na pr. st. slov. *kostь*, *pѫtь* bijaše po izgovoru Srba, Hrvata i Slovenaca već u prehistorično vrijeme izjednačeno glede svršetka sa *mostъ*, *kotъ*. Isto tako biće se kod njih već u prehistorično vrijeme *dьnь* i *sъnъ* slila u jedan jedini glas, koji se je od praslav ъ razlikovao možebit samo u tom, što je bolje nagibao prama jednom čistom vokalu, a taj je bio *e* ili *a*, tako da ga mi bilježimo znakom *ě*, ili kako Sievers bilježi, $ě^2$: *děn*, *sěn* ili $dě^2n$, $sě^2n$.

Ako zbilja ispitamo domaće spomenike iz XI i XII vijeka pisane latinskim jezikom, naći ćemo, da u slavenskim (hrv. ili srp.) imenima, koja se tu susretaju, mjesto praslavenskih poluglasova zastupa *e* ili *i*.

Najvažnija riječ je *sъtьnikъ* (centurio, centenarius). Ova se javlja u spomenicima od XI-XII vijeka pod oblikom *setenico*, *setnico* ili *sitnico*.

Drugi primjer pruža nam ime hrvackog kralja. Ovo dolazi pisano: *Suinimir* (t. j. *Svinimir*). Bez sumnje u prvoj česti ove sastavine taji se korijen *zvьnêti* (iz *zven-êti*, od čega supst. *zvonъ*, kanošto *borъ* prama *bьrati*), srv. ruski *zvenigorodъ*. Da se je ime hrvackoga kralja sačuvalo u pučkoj tradiciji, to bi ga slav. izvori kasnije dobe bili pisali zaista ne *Zvonimir*, nego *Zvanimir*. Ali kako je kontinuiteta bila prekinuta, to se prvi dio riječi kod kasnijih pisaca ugledao u *zvon* kao poznatiji izvedenik ovog korijena. Po tome ovo bi ime imalo danas glasiti *Zvanimir* a ne *Zvonimir*, a još puno manje *Svinimir*, kako su ga njeki povjesničari prozvali (tà ne proizlazi bogme od „svinija"). Za našu svrhu pruža nam oblik *Suinimir* zgodnu uslugu kao dokaz, da su Hrvati iz vremena ovog „velikog kralja" poznavali još poluglas *ĕ-ĭ*, resp. *ĕ*^{2}.*)

U našem jeziku kako se danas govori sačuvao se je ovaj poluglas još samo u narječju crnogorskom i bokeljskom (osobito u Dobroti), gdje se u njekojih riječi na mjestima gdje je u st. slovenštini stajao poluglas ъ ili ь čuje njeki glas izmegju *a* i *e* sa muklim jekom (dakle *ĕ*^{2}). Taj se glas može čuti sasvim jasno na pr. u riječi: *mĕ*^{2}gla (st. slov. *mьgla*), *mĕ*^{2}*ska* (st. slov. *mьska*), *opĕ*^{2}*nĕ*^{2}*k* (st. slov. *opьnъkъ*) i to cijelom deklinacijom, ali osobito se jasno zamjećuje u ovim gen. plur. *mĕ*^{2}*sakĕ*^{2}, *ženĕ*^{2}, *junakĕ*^{2}, *pušakĕ*^{2}, *opĕ*^{2}*nĕ*^{2}*kĕ*^{2}.**)

Ali i na otoku Krku u mjestu Vrbniku i Omišlju čuje se prema st. slov. ъ i ь njeko ponješto tamno *e*, koje naliči mnogo na *ĕ*^{2}. Tako st. slov. riječi: *dьnь*, *dъždь*, *lъžь* *pьsъ*, *sъnъ*, *vъnъ*, *vъšь*, *vьsь*, *čьlnъ*, *kъblъ*,

*) Osim ovih dvaju ima još i drugih primjera, koji dokazuju da su i u sufiksima poluglasovi podnijeli istu promjenu.

**) Vidi o tom: Zore u „Slovincu" 1879, str. 199.

pьklъ, *bъčva*, *dъska*, *mьgla*, *mьnij*, *stьklo*, *myslь*, *mozgъ*, *ognь*, *osmь*, *dьnьsь*, *tьnьkъ*, *kъsьnь*, *lьgъkъ*, *nogъtь* glase u dijalektu vrbničkom i omišaljskom: *den*, *dež*, *lež*, *pes*, *sen*, *ven*, *šenèc* (mjesto *všenec*, st. slov. * *vъšьnьcь*), *ves*, *čebèr*, *kebèl*, *pekèl bečî* (st. slov. * *bьčy*) ili *bečvà*, *deskà*, *meglà*, *mènji*, *steklò*, *mîsel*, *mòzek*, *ogènj*, *òsem*, *denès*, *tènek* (*tenkò*), *kèsen*, *lègek* (*lehkò*), *nòfet* ili *nòhet* (gen. *noftà*). *)

U ostaloj oblasti našega jezika nema poluglasu *ě*[2] više traga, već na njegovu mjestu stoji čisti glas *a*. Tu ćemo sad navesti glavne slučajeve, gdje prema st. slov. poluglasima dolazi u našem današnjem jeziku glas *a*, pokazaćemo i one, gdje su ъ i ь bez traga iščezla; napokon pretresaćemo i one slučajeve, gdje je uslijed propasti poluglasova na kraju riječî, u kojih pred tim poluglasima stoji dvostruka konsonanca, nikao glas *a*, kao eufonički usuvak, izmegju ona dva konsonanta, na mjestu, gdje prije nije bilo poluglasa.

Najprije navešćemo primjera podmlagjene vokalisacije u srijedi naših dvoslovčanih i troslovčanih riječi.

U srijedi riječi, t. j. u zatvorenoj slovci dolazi hrv. ili srp. sekundarni vokal *a* u vrlo mnogo primjera, i gdje je u staroj slovenštini bio poluglas ъ ili ь, i gdje u staroj slovenštini nije bilo nikakova vokala.

---

*) U mjestu Dobrinju na otoku Krku dolazi kao refleks st. slovenskih poluglasova glas *o* i to njeko mutno *o*; na pr. *don*, *dož*, *kobòl*, *doskà*, *donòs* itd. prama st. slov. *dьnь*, *dъždь*, *kъblь*, *dъska*, *dьnьsь* itd. Imade i u istom vrbničkom narječju po gdje koja riječ, koja pokazuje *o* mjesto *e* prama st. slov. ъ ili ь; na pr. kaže se u tom narječju *stozà*, *popèr* prema st. slov. *stьza*, *pьprъ*; katkada dolazi i *a* prema st. slov. ъ ili ь, na pr. *stablò* prema *stьblo*.

A. Da počnemo sa dvoslovčanim riječima, i to takovim, gdje su u staroj slovenštini bila dva poluglasa: jedan u srijedi, obično u korijenu, drugi na kraju, obično u nastavku. U ovakovih riječi naš jezik i ne gledeći, stoji li ondje zbog etimologijskih razloga ъ ili ь odbacuje krajni poluglas bez naknade — tim postaje riječ za jednu i to za ovu posljednju slovku kraća, dakle mjesto dvoslovčane jednoslovčana — a u srijedi riječi uzima mjesto dojakošnjega poluglasa vokal *a*, i to je kao rekompensacija za odbačenu posljednju slovku.

Evo njekoliko ovakih riječi:

St. slov. *bъhь*, *čьstь*, *dьnь*, *dъždь*, *lьnъ*, *lьvъ*, *lъžь*, *mьčь*, *mъhъ*, *pьnь*, *pьsъ*, *sъnъ*, *sъtъ*, *svьstь*, *tьstь*, *tъštь*, *vъnъ*, *vъšь*, *vьsь*;

srp. ili hrv. *bah* (*u bah*, *baš*, *zabašuriti* itd.), *čast*, *dan*, *dažd* (*daž*), *lan*, *lav*, *laž*, *mač*, *mâh*, *panj*, *pas*, *san*, *sât* (*favus*), *svast*, *tast*, *tašt*, *van*, *ûš* (*vâš*), *vàs*. *)

2. Kako u ovakih st. slovenskih riječi sa dva poluglasa posljednji iliti krajnji poluglas otpade a za naknadu onaj nutrnji iliti osnovni prijegje u *a*, zbude se koji krat, da su na kraju riječi ostala dva suglasa, kojih u izgovoru novi organizam našega jezika podnijeti ne može. Hrv. ili srp. jezik u takovu slučaju rastavlja oba krajna suglasa umetnutim samoglasom *a*, ne mareći ni malo za to, što etimologijski izvor riječi ovdje ne ište nikakova vokala. To biva svagda, ako ono nijesu ovakova po dva suglasa: *st*, *zd*, *št*, *žd*. Umetnutim suglasom postaće riječ u nas i opet dvoslovčana, i to sada sa dva samoglasa *a* mjesto njekošnjih dvaju samoglasa. Evo za primjer ovako:

---

*) U dobrockom narječju ima primjera gdje je i u ovakih riječi iščeznuo stari poluglas, pa se riječ izgovara bez ikakva vokala, tako govori se u tom dijalektu; *dn*, *džd* prema st. slov. *dьnь*, *dъždь*, našem *dan*, *dažd*.

St. slov. *bъdrъ*, *kъblь*, *mьzgъ*, *pьklъ*, *pьprъ*, *vъplь*; naški: *badar*, *kabao* (*kabal*), *mazak* (m. *mazag*), *pakao* (*pakal*), *papar*, *vapaj* (mj. *vapalj*).*)

B. Dvoslovčane riječi jezika st. slovenskoga s poluglasom u prvoj i punim samoglasom u drugoj slovci.

U takovih riječi nije naš jezik onako dosljedan kao u gori pomenutih pod A. Ovdje odlučuje puka težnja za lakim izgovorom, ima li se onaj poluglas nutrnje slovke naknaditi samoglasom *a* ili pak sa svim žrtvovati, da ga u izgovoru i nema.

1. Poluglas ispade bez traga u ovakim primjerima:

St. slov. *dъšti* (mj. *dъg-ti*), *dъno*, *kъto*, *čьto*, *sъto*, *tьma*;

naški: (d) *ći* (*kći*), *dno*, (t) *ko* (mj. kto), *što* (mj. *čto*), *sto*, *tma* (tmina). Ima i *tama*.

2. Poluglas ъ ili ь ne ispade bez naknade, nego bi zamijenjen punim samoglasom *a* u ovakih riječi našeg jezika:

St. slov. *bъčva*, *dъska*, *mьgla*, *mьnij*, *nъštvy*, *stьklo*, *stьza*, *stьblo*, *tъgda* (*kъgda*, *nikъgda*, *nêkъgda*, *ovъgda*, *onъgda*, *inъgda*, *vьsьgda*);

naški: *bačva*, *daska*, *magla*, *manji*, *načve*, *staklo*, *staza*, *stablo*, *tada* (*kada*, *nikada*, *njekada*, *ovda*, *onda*, *inada*, *svagda*.)

---

*) Ovo se eufoničko *a* javlja u ovakih riječi kod adjektiva u nom. jedn muš rod neizvj. oblik (*badar*, ali ostale forme: *badr-*), kod supstantiva u nom. jedn. i gen. množ. (*mazak*, *mazaka*). Što se ne javlja u svim oblicim jedne riječi, već samo u njekojim padežima, a u drugim ne, zove se to *a* i pomično. Dolazi ne samo kod domaćih riječi, već i kod onih tugjeg izvora, koje bi se imale svršivati na dva konsonanta, koji nijesu *st*, *št*, *zd*, *žd*; na pr. u Dubrovniku dolaze riječi: *podùmjenat* mj. *podumjent* od *fundamentum* (gen. množ. *podumjenata*), *frèšak* prama italij. *fresco* itd. Vidi: Budmani, Rad LXV, 160-170. Po tom i u knjizi valja pisat: *fakat*, *sibilanat* a ne *fakt*, *sibilant* (gen. množ. *fakata*, *sibilanata*) itd.

C. U dvoslovčanih riječi, koje imaju u prvoj slovci, t. j. u korijenu, pun samoglas, a na kraju riječi t. j. na krajnoj slovci poluglas ъ ili ь - otpada krajni poluglas u svim današnjim jezicim slavenskim i po tome izlaze sve ovake riječi za jednu slovku kraće, t. j. mjesto jednoslovčanih postaše dvoslovčane.

Pošto je krajni poluglas otpao, ostaše i ovdje opet mnogo puta po dva suglasa na kraju riječi. U takovoj prilici, ako nije ono baš *st* ili *zd*, *št* ili *žd* ište novi zakon današnjega hrv. ili srp. vokalizma, da se oba ona suglasa rastave samoglasom *a*. Ovo *a* nema dakako ni ovdje nikakove etimologijske vrijednosti. Evo njekoliko primjera.

St. slov. *myslь*, *mozgъ*, *ognь*, *osmь*, *ostrъ*;
naški: *misao* (*misal*), *mozak* (mj. *mozag*, ali gen, *mozga*), *osam*, *ostar*.

D. U staroj slovenštini ima troslovčanih riječi sa tri poluglasa. Naš jezik ne ostavlja dakako ni ovdje nijednoga poluglasa, nego krajni poluglas odbacuje sa svim, a prva dva zamijenjuje svojim redovitim vokalom *a*. Po tome mjesto troslovčane ili tropoluglasne riječi st. slovenske postaje dvoslovčana riječ hrv. ili srpska., sa dva vokala *a*; da li su u staroj slovenštini stajali po etimologijskom izvoru jednaki poluglasi (sam ъ ili ь) ili pomiješani (ъ i ь) - na to se u našem jeziku ništa ne gleda: i za ъ i za ь redovit je zamjenik *a*.

St. slov. *dьnьsь*, *šьvьcь*, *tьmьnъ*, *tьnьkъ*, *kъsьnъ*, *sъnьnъ*, *lьgъkъ*;
naški: *danas*, *šavac*, *taman*, *tanak*, *kasan*, *sanan*, (*san* u Dubr. za *sanan*), *lak* (za *lagak*).

E. Troslovčane riječi jezika staroslovenskoga, gdje je u prvoj slovci potpun samoglas, a u drugoj i trećoj t. j. krajnoj koji od oba poluglasa-u takovih riječi prvi

poluglas prelazi u *a*, drugi t. j. krajni otpada. Ovamo spada množina riječi izvedenih raznim sufiksima, kao *ьnъ*, *ъkь*, *ьcь* itd.

St. slov. *hrъbьtъ*, *nogъtь*, *orьlъ*, *ovьnъ*, *gležьnь*, *ostьnъ*, *ražьnъ* itd;

naški: *hrbat*, *nokat* (mj. *nogat*), *orao* (*oral*), *ovan*, *gležanj*, *ostan*, *ražanj*. *).

F. Troslovčane riječi jezika st. slovenskoga sa dva poluglasa, u prvoj i posljednjoj iliti krajnoj slovci, a u sredini je pun samoglas — ovdje u našem jeziku krajni poluglas otpada, a onaj u prvoj slovci čas nestaje bez traga, čas ga zamijenjuje obični hrv. srpski vokal *a*.

St. slov. *čьpagъ*, *mъnogъ*, *pъtištь*, *tъkačь*, *stьklênъ*, *sъborъ*, *sъmrъtь*;

naški: *špag*, *mnog*, *ptić*, *tkač*, *staklen*, *zbor* ili *sabor* *smrt* ili *samrt*.

G. Troslovčane riječi st. slovenske s po dva poluglasa, u prvoj i drugoj slovci, a na kraju riječi t. j. u trećoj slovci potpun samoglas - ovdje naš jezik kao-što i ostala slavenska narječja uzimaju mjesto prvoga poluglasa redovito pun vokal, i to naš jezik svoj vokal *a*, drugi pak poluglas ispada bez naknade. Za primjer poredićemo:

St. slov. *mъčьta*, *sъzьdati* itd.;

naški: *mašta*, *sazdati*.

H. Troslovčane riječi sa dva puna vokala, a u sredini je poluglas. Napram našem jeziku stoji pravilo, da

*) U starijem hrv. jeziku ima iznimice i takovih primjera, gdje se onaj prvi poluglas ne zamijenjuje samoglasom *a*, nego sa svim ispada, kao na pr. u Marulića 243: priti će takov *trisk*-puka skukor i *visk*; često dolazi adjektiv *gork* mj *gorak*; n. pr. u Vetranića: „a ja ću na svieti bez kraljeve družbe sve trude podnieti i *gork* plač i tužbe“, ili o istoga: „jadovnu smišlja vlas *gork* stril od smrti.“

u ovakih riječi onaj srednji poluglas ispada. Ovaj gubitak tiče se većinom onoga poluglasa, koji veže korijen riječi s nastavkom, te čas spada ka korijenu čas k nastavku, kao:

St. slov. *brašьno, vapьno, brъvьno, platьno, ustьna, krivьda, pravьda, borьba, gostьba, molьba, krъčьma, gatъka, drъvьce, selьce, vrъvьca*;

naški: *brašno, vapno, brvno, platno, usna, krivda, pravda, borba, gozba, molba, krčma, gatka, drvce, seoce (selce), vrpca* (mj. *vrvca*).

Kad bi se ovakim izbacivanjem srednjega poluglasa nagomilala prevelika rpa suglasa, pomoći će sebi naš jezik redovitim vokalom *a*, koji za nevolju umeće. To biva osobito često kod nastavka *ьstvo*, da se mora mjesto propaloga ь umetnuti pred svršetak *stvo* glas *a*, kao: *božьstvo* moglo bi u našem jeziku glasiti *boštvo* (m. *božstvo*), jer se zbilja veli *uboštvo*, *neznaboštvo*, ali običan je oblik *božastvo* (koji je oblik stariji), pače *božanstvo* (koji je mlagjeg porijekla, i u kojem se je ono *n* uvuklo po analogiji onih supstantiva na *stvo*, koji su izvedeni iz pasivnih participa, kao: *blaženstvo*, *pijanstvo* itd.).

Naš hrv. ili srp. jezik, držeći se načela tako zvane eufonije, ne izbacuje poluglasa uvijek, ali ga i ne zamijenjuje uvijek; nego kakav se desi oblik čitave riječi; to odlučuje i za poluglas, hoće li ga jezik izbaciti ili zamijeniti vokalom *a*. Na pr. od korijena *tъk* ima glagol *tъknѫti*, koji će po hrv. srp. eufoniji glasiti *taknuti*, za tim ima *tačka* prema st. slov. *tъčьka* (za to i ne valja dan današnji za *punctum* upotrebljavati ruski oblik *točka*); ali uz to dolazi i *pritka* (m. st. slov. *pritьka*) i *priča* (mjesto *pritča*) prema st. slov. *pritъča*. Vidimo dakle u jednom te istom korijenu *tъk* da je o-

snovni poluglas čas ispao čas zamijenjen vokalom *a*. Sravni isto tako: *okъno*: *okno*, ali *okъnьce*: *okance*; *slъnьce*: *sunce*, ali *slъnьčьce*: *sunašce* (m. *sunačce*).

I. Troslovčane riječi sa po dva samoglasa, biva u prvoj i drugoj slovci; u trećoj t. j. krajnoj slovci dolazi po jedan poluglas. Samo se kaže, da u svim ovakim riječima ostaje u našem jeziku sve ostalo prema zakonima glasovnim, samo što krajni poluglas otpada. Inače se ponavljaju ovdje isto onakovi pojavi, kao što su naprijed spomenuti kod riječi pod C.

K. Troslovčane riječi s jednim poluglasom, koji je u prvoj slovci, a za njim po dva samoglasa. Ovdje poluglas prve slovke što ispada, što bude zamijenjen vokalom *a*.

1. Poluglas ispada na primjer u:

St. slov. *bъčela*, *pъtica*, *pьšenica*, *sъpati*, *sъsati*, *tъkati*, *tъšteta*, itd;

naški: *pčela* (ili čela), *ptica* (ili tica), *pšenica* (ili *šenica*), *spati*, *sàti* (*sêm*), *tkati*, *šteta* (m. *tšteta*) itd.

2. Poluglas ъ ili ь narječja st. slov. bude u našem jeziku zamijenjen vokalom *a* u ovakim primjerima:

St. slov. *čьstiti*, *gъnѫti*, *lъžica*, *mъknѫti*, *svьnѫti* itd;

naški: *častiti*, *ganuti*, *lažica* (*ožica*, *žlica*), *maknuti*, *svanuti* itd.

Evo svih mogućih kombinacija kod dvoslovčanih i troslovčanih riječi, počevši od najmanjega, od jednoga poluglasa a idući najdalje do onoliko poluglasa, koliko je slovaka. Svak je već dotle iz dovoljnog broja primjera lako razabrao, kako zbilja današnji srp. ili hrv. jezik kod množine riječi pokazuje po jedan ili dva vokala *a* i u samom korijenu i u nastavku, gdje niti izvor etimologijski dopušta, da bude vokal a, niti ostala slav. narječja potvrgjuju, da bi mogao ondje po etimologiji *a* stajati. U svim takim prilikama bijasmo da-

kle vlasni prozvati ono *a* podmlatkom u vokalizmu našega jezika. Samo se kaže, da se kod riječi, koje imaju po četiri slovke ili još više, povraćaju ista pravila, što ih dovle poznasmo: zato se i ne ćemo upuštati u suvišno opetovanje.

Ali ista težnja za jasnoćom i lakoćom u izgovaranju, koju smo doslije motrili u sredini riječi, u zatvorenim slovkama, povraća se i na kraju. Dapače naš je jezik osobito osjetljiv na kraju riječi; on ako i ne tjera tančine svoje tako daleko kao italijanština, u koje mora dan danas po pravilu svaka riječ svršivati samoglasom, nije ipak daleko zaostao za italijanštinom. Vidjesmo prije kako se u našem jeziku po dva suglasa, došavši na kraj riječi, rastavljaju samoglasom *a* izuzevši tek krajeve riječi na *st*, *št*, *zd i žd*. Dubrovčani kao i većinom po Dalmaciji, ne podnose ni tih suglasnih skupova na kraju riječi, već i ovdje odbacuju krajni suglas *t* ili *d*, te govore n. pr. *mas* (m. *mast*), *slas* (*m. slast*), *vlas* (m. *vlast*); *dvaš* (m. *dvašt*) i *triš* (m. *trišt*); *groz* (mj. *grozd*), *daž* (m. *dažd*) itd. Idući u mekoti dalje noviji je naš jezik, t. j. od XIV. vijeka počeo krajni suglas *l* pretvarati u *o* (*bio* mj. *bil*, *cio* mj. *cijel* itd.) -pojav, o kojem ćemo još kasnije govoriti.

Ali težnja našega jezika za vokalizacijom, osobito na kraju riječi, zasiže još mnogo dalje. Ima množina raznih slučajeva, gdje je naš jezik po novim načelima vokalizma pridodao po koji vokal na konsonancki svršetak, samo da ga tim ublaži. Konsonancki svršetak, o kojem ovdje govorimo, razumijemo tako, da je ondje po st. slov. zakonima stajao jedan od oba poluglasa; taj bješe po zakonima hrv. srp. vokalizma otpao, t. j. postao bezglasnim. Kad se dakle taj proćes obavio, osta na kraju riječi suglas, a na taj suglas navezivaše

hrv. ili srp. jezik u svojoj novijoj težnji za vokalizacijom vokal *a*. *) Ovo navezivanje bivaše čas istodobno s otpadanjem st. slov. poluglasa, te je dan današnji onaj novi krajni vokal postojano prirastao k riječi; čas ostajaše riječ nakon otpaloga st. slov. poluglasa bar njekoje vrijeme bez zamjenika tako, da i dan današnji može biti i s vokalom i bez njega. Nema sumnje, da je ovaj drugi slučaj, gdje se samovoljno vokal može navezati na kraj riječi ali ne mora uvijek, znatno mlagji pojav u jeziku, pojav kad što iz posve nova vremena.

Spomenućemo i ovdje sve te slučajeve pojedince.

1. Ima malenih riječi to su zaimena i prijedlozi — što su se najposlije na izmaku predhistorijskoga vremena, u koje spada jedinstvo slavenskih jezika, zadovoljile jednim poluglasom kao elementom vokalnim. Ovake riječi primaju u našem jeziku po zakonu podmlagjenog vokalizma vokal *a* u pomoć svagdje ondje, gdje se ne mogu nasloniti na koju drugu jaču i samostalniju riječ.

---

*) Rijetki su primjeri, gdje bi u tom slučaju dolazio koji drugi vokal. Za vokal *o* znatan je primjer u prvoj osobi množine nastavka glagolskoga gdje danas postojano govorimo: jesmo, pišemo, rekosmo napram st. slov. jesmъ, pišemъ, rekohomъ. Razvitak tog našeg nastavka *mo* stoji u savezu s promjenama, što se dogodiše u prvoj osobi jednine. Od st. slov. pišѫ, hval'ѫ posta u nas, kako nam je poznato, najprije pišu, hvalju, zatim pišem, hvalim, pa kako i od I os. množ. pišemъ, hvalimъ biva u nas pišem, hvalim, to je trebalo sad da ne bude zamete, razlučiti čim god prvu os. jedn. od prve os. mn. i to se učini dodavši u množini na kraju glas o.

Za primjer pridjevanja vokala *e* imamo povrh osamljenoga oblika *jeste* mj. jest, još više slučajeva u deklinaciji dativa, lokala i instrumentala jednine: tome, time itd. mj. tomu, tom, tim itd.

Tako posta od *čь* u čakavštini *ča*, ali uz prijedloge bez vokala: *za-č*, *na-č*, *u-č*, *kroza-č* itd. Od *ničьto* postaje *ništo* zatim *ništ*, pa u čakavštini odatle *niš*, u štok. *ništa* sa eufoničkim *a* na kraju. Prama *ništa* promijenilo se je i *što* u *šta*.

St. slov. *sь*, *tъ*, *ovъ*, *onъ* glase naški *sa* ili *saj* (ki si na *saj* svit došal: u čakavštini) *ta* ili *taj*, *ovaj*, *onaj*. Bez vokala sačuvalo se je zaime *sь* istom u starinskim, još danas poznatim komposicijama: *danas*, *večeras*, *jutros*, *ljetos*, *noćas*, *jesenas*, *zimus*. Nema sumnje, da su ovdje svi ostali oblici gragjeni po analogiji prvoga, biva po primjeru riječi *danas* (koja jedina živi još i danas kod svih Slavena); tako se lako tumači, zašto *s* zastupa ne samo zaime *sь*, nego i srednji spol *se* i ženski *sijь*.

Prijedlozi st. slov. *kъ*, *sъ*, *vъ*, u našem jeziku *ka*, *sa*, *va* uz *k*, *s*, *u* (-*vъ*). Za *va* sravni *vavijek* uz *uvijek*, koje se općenito govori.

Za pravilom doslije spomenutih riječi povedoše se u vokalisaciji još i ovi prijedlozi: *bez (brez)-beza* (st. slov. *bezъ* i *prêzъ*), *kroz (proz)-kroza* (st. slov. *krozê*, *skvozê* i *skrozê*, pa od ovog u nas najprije: *krozi*, *kroz*, *kroza*), *iz-iza* (st. slov. *izъ*), *nad-nada* (st. slov. *nadъ*), *niz-niza* (st. slov. *nizъ*), *ob-oba* (st. slov. *obъ*), *od-oda* (st. slov. *otъ*), *pod-poda* (st. slov. *podъ*) *pred-preda* (st. slov. *prêdъ*), *prez-preza* (st. slov. *prêzъ*,) *raz-raza* (st. slov. *razъ*), *uz — uza* (st. slov. *vъzъ*). Razlozi laka izgovora odlučuju kod ovih riječi, ima li se odabrati prednljeni, dvoslovčani oblik ili kraći, jednoslovčani.

2. Ima još mnogo nesklonivih riječi, što prijedloga što prislova, gdje je u staroj slovenštini stajao na kraju riječi koji polnglas ili samoglas, a u našem jeziku svršuju i ove riječi vrlo rado na *a*, za koji imamo

misliti da bješe pridjeven s kraja riječi istom onda, pošto je pregjašnji oglas ili samoglas otpao. *)

U st. slov. jeziku žive u dvojakom obliku ove riječi: *kѫdê* i *kѫdu*, *tѫdê* i *tѫdu*, *ovѫdê* i *ovѫdu*, *onѫdê* i *onѫdu*, *inѫdê* i *inѫdu*, *vьsѫdê* i *vьsѫdu* itd. Svi ti prislovi poznati su i u našem jeziku, ali s tom spomena vrijednom promjenom, što im je u nas krajni vokal *u* ili *ê* najragje otpao, a za tim se pridjenuo novi vokal *a*. U hrv. ili srp. jeziku jesu dakle redoviti oblici: *kud* i *kuda*, *ovud* i *ovuda*, *tud* i *tuda*, *onud i onuda*, *inuda*, *svud* i *svuda* itd.

Zatim u svim sljedećim riječima hrv. ili srp. krajno *a* je eufonički zasuvak: *sada (sad*: st. slov *sьdê) vazda (*st. slov. *vьsьsdê)*, *naprijeda (naprijed*: st. slov. *na prêdъ)*, *nazada (nazad:* st. slov. *na zadъ)*, čak. *vreda (u red*: st. slov. *u rѧdъ)*, *opeta (opet*: st. slov. *opѧtъ)*, *paka (pak*: st. slov. *pakъ* i *paky)*, *protiva (protivu*, *protiv*: st. slov. *protivѫ)*, *prema (prem*: st. slov. *prêmo)*, *(s) toprva (toprv*, *stoprav* i *stopram*: st. slov. *toprъvo)*, *treba (čak. tribi*: st. slov. *trêbê)*, *zgora (zgor*: st. slov. *sъgoru* i *sъgory*; sravni i naše: *ozgora* t. j.

---

*) Kako to naš jezik rado na kraju nesklonivih riječi vokal odmeće, ako baš i ne bi pridjenuo poslije svojega redovitoga podupirača *a*, može se dokazati mnoštvom raznih primjera. U staroj čakavštini govorahu na priliku: mani i zamani, kasnije samo man i zaman; potpuno zaludu, ali obično za-lud i u-zalud, potpuno za-radi, ali vrlo obično zarad; potpuno bilo bi za-boga ili s izbačenim a: zboga — taj oblik živi još 16 i 17 vijeka u spomenicim kajkavskim — a danas se govori samo zbog (a krivo se piše tobože po etimologiji sbog); potpun oblik bio bi odmaha, kao se i čita u Petrovića Njeguša (ščep. 136: sad odmaha njega izvedite), ali obično se govori samo odmah (odma) po analogiji od umah namah; potpuno bilo bi jučera (t. j. učera mj. vъčera), pa to i dolazi često u starijem jeziku, a danas samo jučer pače i juče i td.

od-z-gora, zgara. odzgara i *odizgara), zdola (*st. slov. *sъdolu), pola (pol, pô :* st. slov. *polъ)* i još mnogo drugih.

3. Ova naklonost k vokalisaciji nesklonivih riječi, naročito k pridjevanju vokala *a* na kraju riječi, očituje se takogjer kod njekojih oblika gramatičkih, što su od čestoga upotrebljavanja otvrdnuli, te postali kao kakove frase ili formule u jeziku. Ovamo spadaju riječi: *onomadne*, *vjekoma*, *veoma*, *sasma*, *posvema*, *potpunoma*, *većma*, *boljma* itd.

Dovle motrijasmo razne prilike, kako se očituje nova vokalisacija hrv. ili srp. jezika ne gledeći na pojedine vrste riječi, ne gledeći na njihov sustav gramatički. Sad ćemo još na po se istaknuti njekoliko slučajeva novoga vokalizma iz naše deklinacije.

Ovamo spadao bi, barem stranom, onaj slučaj u našoj deklinaciji, kad no mnoge *i*- osnove prelaze megju *a*- osnove, o kojem smo već prije jednom govorili. Ovamo spada i postanak nastavka *ga* u gen. jed. zaimena i pridavnika *(ovoga, kojega, dobroga)*, nastavka *ma* u dat. lok. instr. množ. kod supstantiva i adjektiva *(jelenima, ženama, mladima)* — pa je o svem tom bila već naprijed riječ. Napokon ovamo spada i gen. množ. kod supstantiva svojim svršetkom na a. O postanku toga *a* u ovom padežu još ćemo koju ovdje napomenuti.

U staroj slovenštini svršetak za gen. množ. bijaše kod supstantiva i to kod onih s osnovom na *u*: *ovъ*, kod onih s osnovom na *a* (muških), na *u* i na suglas: ъ, kod onih s osnovom na *ja* i *jâ*: ь.

U našem jeziku poluglasovi na kraju riječi su se izgubili, pa se riječi s osnovom na *u* izjednačile u ovom padežu s riječima, u kojih je osnova na *a*, po tom: *sin*, kaošto *jezik*, *žen*, *sel*, *muž*, *polj*, *nevolj*. Ovo stanje stvari sačuvalo se sve do danas u čakavštini. Ali odbače-

njem krajnih poluglasova ъ i ь i izbačenjem onih, koji su u sredini riječi, našla su se u mnogim riječima i u ovom padežu kako i u nom. jedn. na svršetku istih po dva ili više suglasa zajedno, pa ih je naš jezik stao i tu razdvajati vokalom *a*, tako: *vrutak* prema st. slov. *vrutъkъ*, *pravad* prema st. slov. *pravьdъ*, *dobar* prema st. slov. *dobrъ* (nom jedn *dòbro)*, *vladalac* prema st. slov. *vladalьcь*, *selac* prema st. slov. *selьcь* (nom. jedn. *selьce*), *ovac* prema st. slov. *ovьcь*. I ovaki su se genitivi množ. sačuvali do dana današnjega u čakavštini. Kako su se riječi s osnovom na *a* i *ja* pomiješale u gen. množ s onima u kojih je osnova na *u*, tako da je od ovih s osnovom na *u* prešlo njihovo *ov* i k onima, u kojih je osnova na *a* i *ja (vukov*, *kraljev*; *selov)*, i kako su riječi s osnovom na *ja* i *a*, na *jâ* i *â* prelazile u tom istom padežu megju one s osnovom na *i*, tako da su od ovih primale njihov nastavak *i (kralji*, *zubi*; *polji*, *usti*; *plaći*, *usni)* — o tome se je već prije govorilo. Ali ako se je pravi genetiv množ. od osnova na *a* i *ja*, *â* i *jâ* t. j. onaj bez *ov*, i sačuvao u našem jeziku do dana današnjega, ipak još za rana, od XIV vijeka počinje mu se dodavati na kraju *a*, koje i danas ima: 1) muške riječi: a) *junaka*, *noža*, u umetnutim *a* megju dva krajna suglasa: *vrutaka*, *vladalaca*, c) sa slovkom *ov* iz *u* - osnova: *vukova*, *kraljeva*; 2) srednje riječi: a) *sela*, *polja*, b) s umetnutim *a* megju dva krajna suglasa: *dobara*, *selaca*; 3) ženske riječi: a) *žena duša*, b) s umetnutim *a* megju dva krajna suglasa: *kletava*, *ovaca* *). Još ćemo primetnuti, da kad

*) Srv. Daničić. Oblici do XVII v. 67-85. —

Eufoničko *a* megju dva krajna suglasa umeće narod i u tugjim riječima u gen pl. kamošto nom. sg. kad ih po svoju sklanja, na pr. porat porta (ital. porto), lardo ili larad, larda (italij.

je u našem jeziku novi podmlatkom *a* izvedeni genetiv množ. svršen bio, poče mu se mjestimice, osobito po Crnojgori i amo tamo po Boki, pridjevati adjektivni i pronominalni kraj *h* (*junakah*, *selah*, *ženah* itd.), koji prelazi i na riječi s osnovom na *i* (*ljudih*, *stvarih*. *)

I ovim smo svršili povijest razvitka praslavenskog vokalizma do našeg današnjeg jezika srpskog ili hrvackoga. Preći ćemo sada na povijest *konsonantizma* —

Najprije raspravljajmo o mijenama *r* - suglasa, t.j, glasova *r*, *l*, *n*.**) Dočim su u prajeziku arijanskom glasovi *r*, *l*, *n* bili lingvali s izgovorom[4] (dentalna *r*, *l*, *n*); u našem današnjem jeziku hrv. ili srp. ti su glasovi lingvali s prvim izgovorom (alveolarna *r*, *l*, *n*), pa mogu biti zvučni (jasnici) i bezvučni (muklaci). ***)

O njekim promjenama, što su pretrpjeli konsonanti *r*, *l*, *n* u toku razvijanja od jezika praslav. do našeg današnjeg jezika, bavili smo se naprijed, biva o promjenama grupa *tert telt*, *tort tolt* itd., *en* i *on* +

---

lardo), salpa, salpe (italij salpa) glase u gen. pl. porata, larada, salapa. Po tom i u knjizi reći ćemo fakata, forama, a ne fakta, forma.

*) Poznato je, da je taj oblik omilio i njekim književnicima, koji ga upotrebljavaju u knjizi, ali na svaki način nepravo.

**) Glavni izvori: Miklošić, Vergl. Gram. I 2; Lautlehre der altsl. Spr — Novaković, Fiziologija glasa itd, — Daničić, Oblici. — Budmani, Grammatica

***) Samo po njekijem krajevima naše domovine, oko gornje Drine po Srbiji kroz drinsku dolinu na obje strane govori se i drukčije potmulije *l*, slično na poljač *l*, koje je *l* 2. — I glas *n* izgovaraće se u njekim riječima kao grleno *n* (*ng*) na pr. u *tanko*, i to uticanjem slijedećeg *k*, koje je u st. slov. jeziku bilo rastavljeno od *n* poluglasom (*tъnъko*). A i *r*, koje postaje od *ž* (na pr. u *more* od *može*), ne izgovara se baš jednako kao svako drugo *r* bar u njekim mjestima.

konsonanat ili na kraju riječi. Ovdje pretresaćemo prije svega tako zvano *omekšavanje* (Mouillirung) glasova *r*, *l*, *n*, koje se sastoji u njihovu spoju sa glasom *j*, iz kojeg postaju umekšana *r*, *l*, *n* (*r'*, *l'*, *n'*). Razlika izmegju *r*, *l*, *n* i *r'*, *l'*, *n'* jeste u artikulovanju, da pri onim glasovima radi vrh, pri ovim prednji kraj jezika, pri onim mjesto dodiranja jesu prednji zubi, pri ovim gornja vilica, gdje prelazi u nepce. A ovo je sredina megju *r*, *l*, *n* i *j*.

Omekšavanje glasova *r*, *l*, *n* ne zasiže u praslav. doba, jer se u tome ne slažu svi slav. jezici, već je to proćes, koji je postao istom po rascijepu slav. prajezika, i u svakom pojedinom jeziku ima drugačije lice, samo što se s našim jezikom sudara i stara i nova slovenština.

U starom slov. jeziku bila su sva tri glasa podvržena omekšavanju, a kako se ovo sastoji u spoju glasova *r*, *l*, *n* sa *j*, to je ovo bivalo samo kad je za *r*, *l*, *n* slijedilo *ja*, *je*, *ju* itd. jer *j* iza *r*, *l*, *n* dolazi samo u ovim spojevinama; po tome: *rybarа* (piscatoris) od *rybarja*, *rybaria*; *mol'enъ* od *moljenъ*, *molь-j-enъ*, *moli-j-enъ*; *gon'enъ* od *gonjenъ*, *gonь j-enъ*, *goni-j-enъ*. Ako glasovi *i* i ь slijede za omekšanim *r*, *l*, *n*, to su postali od prejotovanih vokala: sg. nom. *pustyn'i* temelji se na osnovu *pustynja*, čigov svršetak *a* prijegje u *i*; sg. nom. *gospodьn'ь* (domini) postade od osnove *gospodьnjъ*, kojoj je svršetak otpao; *razdêl'ь* (χωρίσας) niklo je iz osnove *raz-dêli-* i nastavka *-ъs*: *razdêli-ъs*, odbačenjem krajnog *s*: *razdêli-ъ*, *razdêljъ*. Odovle razlika izmegju *n* u *kon'ь* i onog u *dьnь*, što se ono osniva na *konjъ*, ovo na *dьnь* za staro *dьnĭ*, a ne može bit *dьnjъ*. *)

*) I u romanskim jezicima regbi da omekšavanje glasova *n* i *l* biva samo onda, kad za ovim glasovima slijede slovke *ja*, *je*, *ji*,

Jezik novoslov. i naš jezik hrv. ili srp. ograničuju omekšavanje glasova *l*, *n* na isti način, kako i st. slov. jezik, po tom novoslov. i naški *konj* (t. j. *kon'*) pored *dan*, *den*. Ima ipak riječi, u kojih *l*, *n* nijesu dolazila omekšana u st. slov. jeziku, dočim u nas imaju te riječi sada omekšan zvuk. To se je dogodilo u onih riječi u kojih su glasovi *l* i *n* došli u neposredni doticaj sa glasom *j*, koji je ili u st. slov. jeziku bio rastavljen od *l* i *n* kojim vokalom, pa se je taj vokal u toku razvijanja do našega jezika izgubio (na pr. st. slov. *svinija*, naški *svin'a* iz *svinja*; st. slov. *kolije*, naški *kol'e* iz *kolje*), ili je nikô kraj *l* i *n* istom u našem jeziku (na pr. u ijekavštini uslijed razvitka praslavenskog *ê* u *je*: st. slov. *nêgovati*, u nas *n'egovati* iz *njegovati*; st. slov. *lêto*, u nas *l'eto* iz *ljeto*). Ali ne biva ipak u svim riječima, gdje su se istom u našem jeziku razvile grupe *lj*, *nj*, slijevanje glasova *l*, *n* sa *j*; u njekim riječima izgovaraju se oba glasa rastavljena (na pr. izgovara se češće *ljepota*, *njemački* nego li *l'epota*, *n'emački*, i to po svoj prilici radi *lijepo*, *nijemac*, gdje za *l'*, *n'* nema mjesta).

Glede glasa *r'* imamo primijetiti, da je već u staroj slovenštini bio počeo zarana izumirati i ustupati svoje mjesto glasu *r*. U novoj slov. dolazi prema starome *r'* ili prosto *r*, ili *rj* (*cesarja* na zapadu, *cesara* na istoku): zamijenjivanje st. slovenskog *r'* glasom *rj* ima svoj analogon u češ. *ř* i poljač. *rz*. U našem jeziku hrv. ili

---

itd.: italij. *vigna* (t. j. *vin'a*) iz *vinia*, *vinea*; *vegnente* iz *veniente*; *figlio* (t. j. *fil'o*) iz *filius* itd. S toga franc. *ville* (čit. *vil*) iz *villa*, a *fille* (čit. *fil'*) iz *filia*. Srv. Diez, Vergl. Gramm. der rom Sprachen I, 324. Romanski jezici umekšavaju dakle *n* i *l* samo u naznačenim slučajima; njeki slav. jezici pošli su mnogo dalje, pa umekšavaju *n* i *l* i isprijed *e* i *i*.

srp. glasu *r'* nema više traga, već prema njemu ima vazda *r*: st. slov. *gospodar'ь*, *pastyr'ь*, naški *gospodar*, *pastir* sa tvrdim *r* na kraju, ali da je to *r* bilo jedan put meko, dokazuju nam oblici kano: vok. jedn. *gospodaru*, *pastiru* (pored *gospodare*, *pastire*), instr. sg. (dat. pl.) *gospodarem*, *pastirem* (pored *gospodarom*, *pastirom*), koji su gragjeni prema *mužu*, *mužem*.

Ali nije ni glas *l'* omilio cijelom našem narodu, tako ga čakavac po Dalmaciji i Istri rijetko izgovara, već mjesto *l'* kaže ili *lj*, ili najragje prosto *j* (na pr. na otoku Krku: *judi*, *boje* mj. *ljudi*, *bolje*) Kako se taj izgovor glasa *l'* kao *j* ističe osobito jasno u dalmatinskim i istarskim gradovima, gdje svak umije i italijanski, t. j. mletačko narječje, koje ne zna glasa *l'* (na pr. italij. *figlio*, mlet. *fijo* ili *fejo*); to držim, da nam je taki izgovor u našem jeziku pripisati uplivu mletačkog dijalekta. *)

Govoreći naprijed o st. slov. vokalu *l* (t. j. kad čini slovku a stoji megju dva suglasa) vidjeli smo, da se je taj glas u prijelazu jezika st. slov. na jezik hrv. ili srp. razvio u vokal *o*, isprijed kojeg se javljao još vokal *u*, koji je napokon mah preoteo tako da je od *uo* postalo *u*. Slični prijeglas pretrpio je u našoj štokavštini i suglas *l*, prešavši u *o*, isprijed kojeg se samo ne javlja vokal *u*. Glas *l* prelazi u štokavštini u *o*: a) na početku od riječi st. slov. *lъžica*, čak. *žlica* za *lžica*, štok. *ožica* (i *lažica*); st. slov. *lъžuj*, naški *o*-

---

*) Ostrvljanima dalmatinskim i istarskim je upravo trudno izgovarati glas *l'*, jer i kad govore tugji jezik, gdje ima *l'* kao na pr. italij., mjesto *l'* govore vazda *j*, počem se lako i poznaju. — Budmani piše (Rad LXV, str. 157), da i u Dubrovniku ne razlikuju njeki glas *l'* od *j*, i govore na pr. *boje*, *uje* mj. *bolje*, *ulje*. A svaki Dubrovčanin izgovara *pjesnav* i *pjesna* mj. *pljesnav* i *pljesna* (*plijesan*).

žujak; st. slov. *pri - lъnѫti* (za - *lъpnѫti*), štok. *pri-onuti*; b) na kraju od riječi: st. slov. *bylъ*, čak. *bil*, štok. *bio*; st. slov. *kralъ*, čak. *kral*, štok. *krao*; st. slov. *myslь*, čak. *misal*, štok. *misao*; st. slov. *pogybêlь*, čak. *pogibel*. štok. *pogibio* *); c) u sredini od riječi, ako se sa *l* svršiva slovka a slijedeća počinje konsonantom, st. slov. *dêlьnikъ*, čak. *dilnik*, štok. *dionik*; st. slov. *žętelьca* (gen. jedn. od nom. *žętelьcь*), čak. *žetelca*, štok. *žeteoca*. **) Kad se uslijed prijelaza suglasa *l* na *o* nagju zajedno dva *o*, tad se oba slijevaju u dugo *o* (na pr. *vô*, *kóca*, *dônji* od *voo*, *kooca*, *doonji*, a ovo od *vol*, *kolca*, *dolnji*); to isto biva obično i kad se *a* sastane sa *o*, koje postaje od *l*, samo što se *o*, koje biva od *ao*, izgovara nješto otvorenije (na pr. *zôva* od *zaova*, *dô* od *dao*: *o* u *dô* za *dao* izgovara se kao *o* u italij. riječi *oro*, njem. *sondern*, engl. *born*; dočim *o* u riječi *dô* za *dol* kao *o* u italij. *ora*, njem. *Sohn*, engl. *borne*); ***) napokon i od *e-o* postaje *o* (na pr. u Dubrovniku: vlastòskî, vlastóstvo mj. *vlasteoski* itd., *ùzô* mj. *uzeo*, ali se opet govori *veseo*, *debeo*). ****)

---

*) Mogu zadržat *l* na svršetku riječi: *ždral*, *ugal*, *dijel*, *bijel*, *svijetal*, *obal*, *topal* ili ga pretvaraju na volju u *o*: *ždrao*, *ugao* *dio* itd.

**) Riječi kao st. slov. *žętelьcь* mijenjaju u našem jeziku svoje *l* u *u* u svim onim padežima gdje se poluglas izmegju *l* i *c* nije pretvorio u *a*, dakle u svim osim nom. sg. i gen. pl.; po tom: *žetelac*, *žeteoca* itd. *žeteoci*, *žetelaca*, *žeteocima* itd. Imaju obično *l* u svim padežima: *dulac*, *žalac*, *zalac*, *palac*, (*palac* od kotača ima gen. *paoca*). Prama gen. *žeteoca*, *vladaoca*, *koca* grade njeki književnici pogrešno nom jedn *žeteoc*, *vladaoc*, *koc* i gen. množ. *žeteoca*, *vladaoca*, *koca*.

***) U njekim stranama naše domovine, na pr. u njekadanjoj vojničkoj krajini *ao* slijeva se *â* a ne u *ô* na kraju riječi: *davao* u *davâ*, a tada prema *davâ* uslijed analogije i *bia*, *uzea* za *bio* *uzeo*.

****) Srv. Budmani, Rad LXV, 156.

Ovo su najglavnije promjene, kojim su podlegli u našem jeziku suglasi *r*, *l* i *n*. Još možemo spomenuti dijalektični prijeglas od *mn*, *zn* u *ml*, *zl* (na pr. *mnogo*, *mnidijah*, *Mneci* u *mlogo*, *mlidijah*, *Mleci*; *znamen* u *zlamen* itd.; ali ima i prijelaz od *ml* na *mn*: *mlad* u *mnad* u Dubrovniku), pa prelazimo na povijest razvitka suglasa *t* i *d*. —

Kanošto suglasi *r*, *l* i *n* tako se i *t*, *d* izgovaraju u našem jeziku jednako kao alveolari (t^1, d^1).

Najglavnija promjena, koju su doživili ovi konsonanti u slavenskim jezicima, to je tako zvana jotacija ili zetaćizam, palatalizam, a slična je omekšavanju glasova *r*, *l* i *n*, pa kao i ovo biva samo onda kad za *t*, *d* slijedi neposredno glas *j*. Kako se ta promjena nije na isti način ostvarila u svim slav. jezicima, već je u jednom jeziku udarila jednim, u drugom drugim putem, to slijedi, da je slavenskom prajeziku morala biti još nepoznata, te je počela istom po njegovu rascijepu. Ali kako u tom proćesu pokazuju ipak pojedini slavenski jezici njeku sukladnost tako da se po tome mogu razlučiti u više grupa; to su jezičari pokušali osnovati na tom diobu slavenskih jezika. Ovaj je prijeglas s toga od velike važnosti u povijesti razvitka slavenskih jezika, i za to ne će biti zgorega, ako ga razgledamo po cijeloj njegovoj širini i dubini.*)

U Dubrovniku i italijanske riječi, koje se upotrebljavaju u našem jeziku, pokazuju prijelaz suglasa *l* u *o*, koje se obično slijeva sa predidućim vokalom, ako je *o* ili *a*, u *ô*: *sódat* (it. *soldato*), *manìgodo* (it. *manigoldo*). *sôpa* (it. *salpa*), *pôma* (it. *palma*), *faoso* (u Vetranića: it. *falso*), *Nacijònô* (it. *Nazionale*), *àprio* (it. *aprile*). Vidi Budmani, Op. cit, loc. cit.

*) Osim Miklošićeve *Lautlehre* i Novakovićeve *Fiziologije* upotrebili smo još slijedeće radnje i djela: Potebnja. Ueber einige Erscheinungen des slav. Palatalismus, Archiv f sl Ph III, 594-608. — Kirste, Zum slavischen Palatalismus. Archiv, V, 3. 377-390. — Daničić, ħ i ђ u istoriji slavenskih jezika, Rad br., I. — Dioba slavenskih jezika Beogr. 1874. — Ascoli, Vorträge über Glottologie I. Lautlehre 1872. — Schleicher, Compendium.

Glasovi, koji su postali od *tj*, *dj* + vokal jesu u pojedinim slavenskim jezicima slijedeći:

U staroj slovenštini od *tj* biva *št*, od *dj* biva *žd*. Po tome part. perf. pas. od *vratiti*: praslav. *vrati-enъ*, *vrati-j-enъ*, *vratь-j-enъ*, *vratjenъ* — st. slov. *vraštenъ*; part. perf. pas. od *kaditi*: praslav. *kadi-enъ*, *kadi-j-enъ*, *kadь-j-enъ*, *kadjenъ* — st. slov. *každenъ*. U novoj slovenštini: *vračen*, *kajen*. U bugarskom jeziku: *vrašten*, *každen* kako i u st. slov. U našem jeziku, srpskom ili hrvackom: štok. *vraćen*, *kagjen* (*gj* = ђ) — čak. *vraćen*, *kagjen* ili *kajen* (*ć* štokavsko nije = *ć* čakavsko, niti ђ štokavsko nije = ђ čak.: *ć* štok. stoji u sredini izmegju rus. *č* i čak. *ć*, dočim štok. ђ stoji u sredini izmegju rus. *dž* = ц i čak. ђ). U maloruskom jeziku: *voročenyj*, *kadženyj* (*dž* = ц) ili *kaženyj*. U ruštini: *voročenyj*, *kaženyj*. U češkom jeziku: *vràcen*, *kazen*. U poljačkom jeziku: *wrocony*, *kadzony* (*dz* = 7). U gornjem sorapiskom jeziku: *vroćeny*, *kadženy* (forme neorganičke postale prema presentičnim oblicima: *vroćiš kadžiš*, koji stoje opet mjesto *vrotśiš*, *kadźis*) za *vrotśeny kadźeny*, u donjem sorapskom jeziku: *rośony*, *kažony* za *rotśony*, *kadźony*.

Prema praslav. *dj*, *tj* imamo po tom u pojedinim, slavenskim jezicima slijedeće glasove:

dj — *dž* (ц), *ž*, *žd*, štok. *tj*, čak. ђ, *j*, ђ, *ź*, *dz*, *z*
tj — *č*, *št*, štok. *ć*, čak. *ć*, *tś*. *ś*, *c*

Kako su od *dj*, *tj* postali ti razni glasovi, to ćemo sad pokušati, da protumačimo.*)

U grupi *dj* i glas *d* i glas *j* jesu jasnici, dočim u *tj* glas *t* je muklac, pa poslije njega ne može stajati

*) Ovo se tumačenje ne slaže potpunoma sa ničijim drugim. Mi smo tu pokušali učiniti nješto na svoj način i čini nam se, da smo se dosta primakli istini.

taruči jasnik, već mora taj izgubiti svoj zvuk, zato od *tj* biva *t*x. — U *dj*, *t*x glasovi *d* i *t* bili su u prajeziku slavenskom, kako su i u našem današnjem jeziku, lingvali alveolarnim izgovorom (d^1, t^1) t. j. njihov organ artikulacije bijaše prednji dio jezika, a mjesto artikulacije desni gornjih prednjih zuba; dočim su *j* i x guturali, koji imaju kao organ artikulacije sredinu ili stražnji dio jezika, a kao mjesto prednji ili stražnji dio nepca. Pritisnuti prednji kraj jezika na desni gornjih sjekotića, tako da se tu napravi zapor za eksplosivne glasove *d* i *t*, zatim pridignuti malne u isti mah njegov srednji ili stražnji dio prama nepcu, tako da se tu napravi tijesnac za taruće glasove *j* i x, — stvar je malko neudobna. Zato da govornim organima olakote posao, glasovi *d* i *j*, *t* i x nastoje da se asimiluju. U jeziku praslavenskom ta se je asimilacija izvršila na dva načina: na jednoj strani njegove oblasti od d^1j i t^1x biva $d^1ž$ i $t^1š$, na drugoj d^1z^3 i t^1s^3. Glasovi *ž* i *š* izgovaraju se kao i d^1 i t^1 prednjim dijelom jezika, a mjesto artikulacije im je početak prednjeg nepca, koji je posve blizu desni gornjih prednjih zuba, gdje bivaju d^1 i t^1, te još imaju njeko svojstvo, po kojem se mogu smatrati srednjim glasovima izmegju *j* i z^1, dotično x i s^1, t. j. kad se oni izgovaraju, jezik nije tako raširen kao kod *j* i x, ni tako otvrdnut kao kod z^1 i $s,1$ već nješto srednje. Glasovi z^3 i s^3 jesu tako zvani dorsali, koji se prave tako, da jezik svojim vrhom pritisne na donje sjekotiće, po čem se zgrbi, a sad se prednjim dijelom svoje grbe dotakne prednjega nepca ondje gdje bivaju palatalna *j* i x ili j^1, x.[1] Po tom je vjerojatno, da su grupe $d1z^3$ i t^1s^3 postale od d^1j_1 i t^1 x^1. a tad će grupe $d1ž$ i $t1š$ biti postale od $d1j^2$ i t^1 x^2 : j^2 i x^2 izgovaraju se u stražnjem nep-

cu, to su tako zvana velarna j^2 i x.[2] Tu se dakle cijepa jezik praslav. u dvije grane. Glasovi d^1 *ž* i t^1 *š* jesu temeljni glasovi, iz kojih se razvila st. i bug. slov. *žd*, malorus. *dž*, velikorus. *ž*, štok. i čak. *ђ*, čak. i novoslov. *j*, zatim st. i bug. slov. *št*, rus. i novoslov. *č*, štok. i čak. *ć*; glasovi d^1z^3 i t^1s^3 jesu temeljni glasovi, iz kojih se razvila gornjosorap. *dź*, donjosor. *ź*, polj. *dz*, češ. *z*, zatim gor. sorap. *tś*, donjosor. *ś* i poljač. i češ. *c*. Po tome su jezici slovenski (stari, novi i bugarski), ruski i naš jezik, hrv. ili srp. sačinjavali njekoč jedan-južnoistočni-,a jezici poljački, češki i sorapski drugi-zapadni-ogranak, koji su udrili iz hreka slavenskog prajezika; ili, mutatis mutandis, Slovenci, Rusi i Hrvati-Srbi sastavljali su njekoč jedno-južnoistočno-, a Poljaci, Česi i Sorabi drugo-zapadno-pleme, na koja se je raspao slavenski pranarod. *)

Da vidimo sada najprije, kako su od $d^1ž$ i $t^1š$ postali oni razni glasovi, koje smo našli u južnoistočnim jezicima.

Izgovoriti tarući glas za eksplosivnim jeste ponješto trudno, osobito na početku riječi; **) zato od tako-

---

*) Doba slavenskih jezika u dvije grupe južnoistočnu i zapadnu, može se izvoditi ne samo iz promjena, što su ih doživjele grupe *tj* i *dj* u pojedinim slavenskim jezicima, nego i iz onih, kojim su podlegle grupe *tl* i *dl* i grupe *pj*, *bj*, *vj*, *mj*+ vokal. Ob ovim će promjenama biti kasnije riječ.

**) Tako u našem jeziku na početku riječi od grupâ eksplosivni glas+ tarući glas ne dolaze van grupe *dv*, *gv* i *tv*, *kv*, ali u kojih je tarući glas *v* više *u* nego li *v* (može bit da je onaj tarući labijalni glas, koji se izgovarao megju obadvije usne: *vl* i *fl*, da je dakle *dv*, *gv*=*dvl*, *gvl*, a *tv*, *kv*=*tfl* *kfl*), zatim *ps*, *pš*, *pč* (u riječima *psovati*, *pšenica*, *pčela*), u kojih se opet eksplosivni glas rado gubi (*sovati*, *šenica*, *čela*) ili se sa slijedećim spirantom premjesti (*spovati* za *psovati* i *spaltir* za *psaltir* u Marul. str. 63, stih 345, str. 317, stih 172).

va dva glasa ili postane jedan, ili od grupe eksplosivni glas + tarući postane tarući glas + eksplosivni.*) Od dva glasa može postati jedan ili tim što se oba glasa sliju u jedan novi glas, ili što jedan od njih ispane. U slavenskim jezicima imamo sve te slučajeve. U starom bugarsko—slovenskom jeziku od *dž* i *tš* biva *žd* i *št*;**) u ruskom i novoslovenskom od *t*ʲ*š* biva slijevanjem glas *č*, koji ima svoje mjesto artikulovanja u sredini izmegju desni gornjih sjekotića, gdje postaje *t*ʲ i prednjeg nepca, gdje biva *š*; u maloruskom jeziku od *d*ʲ*ž* biva slijevanjem glas ц (*dž*), koje ima svoje mjesto artikulovanja, gdje i glas *č*, t. j. u sredini izmegju artikulovnog mjesta glasa *d*ʲ i artikulovnog mjesta glasa *ž*, jer glasovi *t*ʲ i *d*ʲ, *š* i *ž* imaju isto mjesto ar-

---

*) Da se grupe tarući glas+ eksplosivni glas lakše izgovaraju nego li grupe eksplosivni glas+ tarući, to može svak opaziti na pr. u slijedećim riječima; laskati i malaksati, sazdati i odzvoniti, rašta i otšast, moždani i nadžupnik itd. Pa i na početku riječi nijesu u nas rijetke grupe tarući glas+ eksplosivni, jer dolaze slijedeće: *sk*, *st*, *sp*. *zg*, *zd*, *zb*, *šk*, *št*, *šp*, *žg*, *žd*, *žb*. .

**) Njeki jezičari drže ovo premještanje glasova *d* i *ž*, *t* i *š* nevjerojatnim. (Tako Potebnja i Kirsche u spomenuim radnjama u Archiv f. sl. Ph.) Najprije prigovaraju, da nema drugih slučajeva u slav. jezicima o takovoj metatesi koja obuzimlje cijeli niz istovrsnih glasova, a zatim da su *dž*, i *tš*, iz kojih se izvode st. slov. *žd* i *št*, imala glasiti kao jedan jedini glas, t. j. kao ц i *č*, te zato da je nemoguće bilo premještanje. Proti prvom prigovoru navodimo primjer, jur poznati, grupâ *tert telt tort tolt*, koje se u slov. i u našem jeziku pretvaraju u *trêt tlet*, *trat tlat*. Proti drugome kažemo, što se i gore jasno vidi, da su st. slov. *žd* i *št* postala od *dž* i *tš*, a ne od ц i *č*; premda se nama ne čini nemogućim ni to, da od ц i *č* postanu *žd* i *št*, kad može na pr. od *n'* (koje je takogjer jedan jedini glas kao i ц i *č*, ali sastavljen kao i ovaj od dva glasa *n* i *j*) postati *jn*: *màjnkâ*, *làjnskî* za *man'ka lan'ski* u Dubrovniku (Vidi: Budmani, Rad LXV, 160).

tikulovanja: t^l razlikuje se od d^l, *š* od *ž* samo u toliko, kako nam je poznato, što su t^l i *š* muklaci, d^l i *ž* jasnici, pa ista je razlika i izmegju *č* i *ц*. U velikoruskom jeziku od $d^l ž$ biva, izbacivanjem glasa *d*, glas *ž*: da je u ovom jeziku od $d^l ž$ postalo *ž*, dočim od $t^l š$ slijevanjem *č*, tomu je uzrok taj, što se glas *d* lašnje gubi nego li *t*, jer se žamor u glasa *d* slabije čuje od zvuka što dolazi iz glasiljke nego li u glasa *t*, gdje toga zvuka nema. U našem jeziku biće bio takogjer njeki perijod, kad su prema praslavenskim grupama *dj* i *tj* stajali glasovi *ц* i *č*, ali su već zarana *ц* i *č* počela prelaziti u štok. *ђ* i *ć*: štok. *ђ* i *ć* imaju svoje mjesto artikulacije u sredini izmegju artikulovnog mjesta glasova *ц* i *č* i artikulovnog mjesta glasova *dz* (ζ) i *c*, pa je i kod njihova artikulovanja jezik manje raširen nego li kod *ц* i *č*, a više nego li kod *dz* i *c*, štok. *ђ* i *ć* stoje dakle u sredini izmegju *ц*, *č* i *dz*, *c*; pa kako izmegju lingvala alveolari, kojim i *dz* i *c* spadaju, imaju najlakši izgovor, to će i izgovor glasova *ђ* i *ć*, koji stoje bliže alveolarima *dz* i *c* nego li glasovi *ц* i *č*, biti lakši od izgovora glasova *ц* i *č*, po tom prijelaz glasova *ц* i *č* na štok. *ђ* i *ć* nije nego slabljenje.*) Za naše čakavce trudan je i izgovor štokavskog glasa *ђ*, koji je već slabljeno *ц*, pa kako je po primjerima kano *roditi*, *rođen* itd., svaki od nas uvjeren, da *ђ* biva od *dij* (*rodi-j-en*), *dj* (*rodjen*), to je lako da će čakavac, koji ne može izgovarati *ђ*, kušati da izgovori mjesto toga *dj*, i to što slivenije kao jedan glas. Ovo je

*) Glasovi *ц* i *č* biće počeli slabiti u našem jeziku na *ђ* i *ć* po svoj prilici onda, kad su se i guturali *g* i *k* ispred *i* i *e* počeli prometati u *ђ* i *ć*, dočim su se u starije doba prometali u (*d*)*ž* i *č*: srv. grč. *προικιόν*, u nas *prčija*, novogrč. *παλόγερος*, u nas *kalugjer* sa starijem riječima *ročiti* iz *rokiti*, *vrže* iz *vrge*.

moguće ako *d* postane dorsalom (d^3), koji biva tako da se vrh jezika namjesti do donjih sjekotića a njegova sredina napravi zapor u prednjem nepcu, baš na onome mjestu, gdje postaje glas j^1: čak. ђ je zbilja d^3j^1. Sada taj glas d^3j1 utječe i na tvorbu čakavskog *ć*, koje je jednako t^3x1. Od $d3j1$ može postati i *j*, ako se *d* s poznatih jur razloga izgubi. Tako je postalo čak. i novo slov. *j*. *)

Da vidimo sada, kako su od d^1z^3 i $t1s3$ postali navedeni glasovi u zapadnim slavenskim jezicima.

---

*) Da je čak. ђ (*j*) i *ć* moralo postati od ц i *č*, i to po svoj prilici kroz stepen štok. ђ i *ć*, da nije dakle postalo neposredno od praslav. *dj*, *tj*, to nam dokazuje jezik novoslovenski, koji ima prema praslav. *dj* glas *j* kao i čakavština, ali prema praslav. *tj* ima *č*, po čem biva jasno da je i *j* moralo postati, po svoj prilici, kroz stepen *d3j1*, od ц. Da štok. ђ slabi u čakavštini na *d3j1* i *j*, na to će utjecati mletačko italij. narječje, koje se govori po primorju i otočju dalmat. i istarskom, gdje čakavština vlada, i koje prema toskan. *g* (-ц) ima vazda *j*: toskan. *giorno* (-*džorno*), mlet. *jorno*; dočim ima i glas *ć* (koje biva od *k* pred *i*: toskan. *vecchio* mlet. *većo*), koji se izgovara posve jednako kao čak. *ć*. Upliv mlet. narječja na čakavštinu vidi se i po ovom: tosk. *l'* (figlio) — mlet. *j* (*fijo*), štok. *l'* (*bolje*), čak *j* (*boje*). Razlog zašto čakavac ne može da izgovori glasa ц ili štokavskog ђ (i u tugjim bo riječima čakavac izgovara ц kao *j*, po čem se lako poznaje), dočim izgovara ipak *č*, koje se jednako trudno artikuluje, biće taj, što je za izgovor glasa ц ili ђ potrebit i zvuk iz glasiljke, dočim kod *č* nije. Ima ipak mjesta na pr. po gradovim na ostrvima dalmatinskim i istarskim, gdje gragjani ne mogu izgovarati ni glasa *č*, već ga izgovaraju kao *c* (mjesto *ča*, *če* govore *ca*, *ce*).

I od *ć* biva katkada *j* (tačnije *x*) na pr. u *pokujstvo*, *nojca*, *vojka* za *pokućstvo*, *noćca*, *voćka*, zatim *poj* i *poć*, *noj* i *noć* (Tako u Dubrovniku: Vidi Budmani, Rad LXV, 159).

U poljač. i češ. jeziku od $d1z3$ i $t1s3$ biva asimilacijom $d1z1 = dz$ (ζ) i $t1s1 = c$, u češ. jeziku od $d1z1$ otpada još i $d1$, te ostaje samo *z*. U sorapskom jeziku biva asimilacijom $d3z3 = dź$ i $t3s3 = tś$, zatim u donjosorapskom gubi se još početni eksplosivni glas, ostaju po tom samo *ź* i *ś*. *)

Iznesimo sve to u jednoj slici na lakši prijegled.

---

*) Glas *tś* je naše *cj* kako se izgovara u njekim stranama u riječi *cjedilo*, *Cjetko* (za *Cvjetko*), gdje *cj* nanosi na čak. *ć*, t. j. *cj*= *t3s3* a čak. *ć*= *t3x1*. Glasovi ž i š jesu naši *zj* i *sj*, kako se izgovaraju u njekim stranama (na pr. u Boki) u riječima *zjenica*, *sjati*, gdje je *zj*= *z3*, a *sj*= *s3*. Takav *s3* čuje se na pr. i u „*gje s3i* (gdje si).

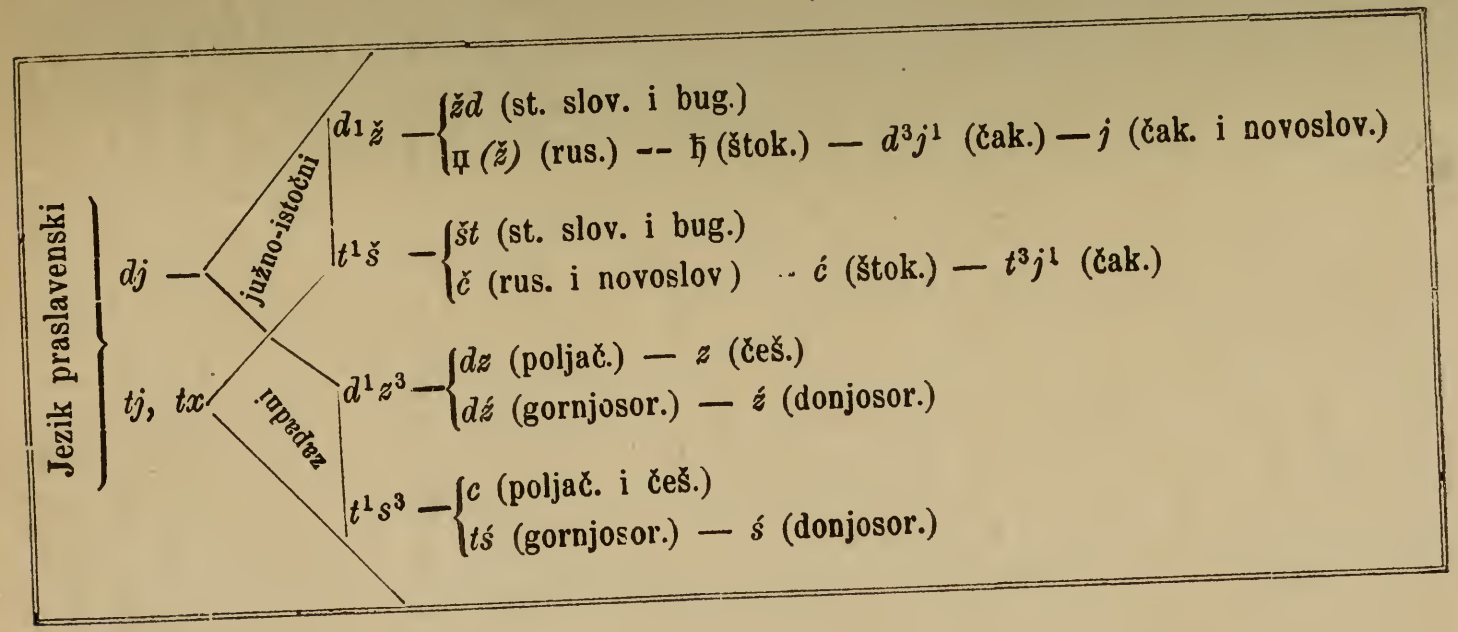
Jezik praslavenski
dj
tj, tx
južno-istočni
zapadni
d1ž
t1š
d1z3
t1s3
žd (st. slov. i bug.)
ц (ž) (rus.) -- ђ (štok.) — d3j1 (čak.) — j (čak. i novoslov.)
št (st. slov. i bug.)
č (rus. i novoslov) -- ć (štok.) — t3j1 (čak.)
dz (poljač.) — z (češ.)
dź (gornjosor.) — ź (donjosor.)
c (poljač. i češ.)
tś (gornjosor.) — ś (donjosor.)

U st. slov. jeziku i grupe *trj*, *drj* prelazile su u *štr'*, *ždr'-štr*, *ždr*; na pr. od *sъmotriti*, *prêmъdriti* prva os. ind. pres. glasi *sъmoštrъ*, *prêmъždrъ*. Što tu glas *j* utječe na *t*, *d* i preko *r*, tomu je uzrok taj, što je najprije *r* od *j* omekšano bilo.

Grupe *stj*, *zdj* † vokal prelaze u staroj slovenštini u *št*, *žd*, na pr. od *pustiti*, *jazditi* prva os. ind. pres. glasi *puštъ*, *jaždъ* od *pustjъ* *jazdjъ*. U novoj slov. od *stj*, *zdj* biva *šč*, žj (na pr. *puščati*), u nas najprije *šć* (*ć* štok.: čak. *pušćati*), *žђ* (štok. part. perf. pas. od *brazditi*: *bražgjen*), zatim *št* (štok. *puštati*), i *žj* (čak. *bražjen*). Proces je ovo od *stj* biva *štš*=*šč* (nov. slov. *puščati*), zatim odbačenjem drugog *š*—*št* (st. i bug. slov. pa štok. *puštati*), ili slabljenjem obaju *š* na njeki glas izmegju *š* i *s* biva *šć* (čak. *pušćati*). Od *zdj* biva *ždž*, dalje radi udobnosti ili *žd* (u st. slov. *jaždъ*) ili *žђ* (u štok. *bražgjen*): *žђ* prelazi u *žd*3*j*1, *žj* (u novoslov. i čak. *bražjen*).

Pomenuti prijeglasi glasova *tj*, *dj* — *stj*, *zdj* † vokal u *ć*, *đ* (*j*) — *šć* (*št*), *žđ* (*žj*) † vokal bivaju u našem jeziku i u onim riječima ili oblicima, gdje su istom u hrvackoj ili srpskoj perijodi glasovi *t* i *d* došli u doticaj sa glasom *j*, ili po tom, što je ispao vokal, koji je rastavljao *t*, *d* od *j*, ili uslijed razvitka praslav. glasa *ê* u *je*. Na pr.: st. slov. *bitije*, *ladija*, u nas *biće*, *lagja* (*laja*) za *bitje*, *ladja* — st. slov. *listije* *gvozdije*, u nas *lišće* (oblika *lište* nema i zato moglo bi se sumnjati, da je i štok. *puštati* panonizam), *gvožgje* (*gvožje*); 2) st. slov. *letêti*, *vidêti*, u našoj ijekavštini *lećeti*, *vigjeti*. U ovom zadnjem slučaju glasovi *ć* i *đ* ograničeni su ipak samo na njekoja mjesta, gdje se ijekavski govori; u drugima mjesto *ć* i *đ* čuje se starije

tj i *dj* u svim riječima i oblicima, ili u njekima *ć*, *đ*, dočim u drugim *tj*, *dj*.*)

Sad ćemo da govorimo o promjenama, koje su pretrpjele grupe *tl*, *dl* u slavenskim jezicima, kad stoje u sredini riječi. I glede tih promjena dijele se slavenski jezici u dva dijela, od kojih jedan sačinjavaju jezici zapadni, a drugi južnoistočni. U onim se grupe *tl*, *dl* u sredini riječi javljaju kao *dl*; u ovim se t, d isprijed *l* gube (kako nam je već poznato po *pàla*, *plèla* za *pad-la*, *plet-la*). Tako praarij. tvorka - *tra* - (sans. *arı - tra - m*, grč. *αρο - τρο - ν*, lat. *ara - tru - m*) glasi u slav. prajeziku *tlo*, pa od toga zapadno-slav. *dlo* (češ. poljač. sorap. (*o*)*radlo*) južno-istočno-slav. *lo* (slov. hrv. rus. (*o*)*ralo*). Da je tvorka - *tra* - glasila u slav. prajeziku *tlo*, a ne *dlo* ili *lo*, to se može zaključiti po riječima kano *maslo*, *gusla*, u kojih su korijeni *maz*, *gud*. Od *maz-lo*, *guz-la* ne može postati *maslo*, *gusla*, već *mazlo* (kao *grizlo*), *gula* (kao *pàla*); od *maz-dlo*, *gudla* biva *mazlo*, *gud-la*, *gula*. Ali od *maz-tlo*, *gud-tla* postaje najprvo *mas-tlo* (kao *gristi* od *griz-ti*) *gus-tla* (kao *pasti* od *pad-ti*), zatim *maslo*, *gusla*.

---

*) U Dubrovačkom dijalektu samo kako se u Cavtatu govori glasovi d i t pred je (st. slov· ê) ne slijevaju se u gj, ć: djed, djeteta, tjeme, vidjeti, nedjelja, letjeti itd.; ali u Dubrovniku samom osim malo obitelji, koje još nijesu izgubile starinskog izgovaranja, sad se miješa jedno i drugo: djed i gjed, djeteta, djevojka i gjevojka, tjeme, tješiti, vigjeti, negjelja, lećeti itd. Srv. Budmani u Radu LXV, 157. —

I u grčkom jeziku grupe tj, dj, izložene su promjenama, koje se mogu usporediti s onima, što su te grupe doživjele u slav. jezicima: od *μέλιτjα* biva *μέλισσα*, od *σχίδjω* biva *σχίζω* (ζ-dz, kaznije z). Srv. Curtius, Grundzüge, 603,653. Slično postaje italij terzo (z= c) od lat. tertius, italij. mezzo (zz= dz) od lat. medius. U litv. imamo verčju od vertju, meldžiju od meldju: čjn, džju posta od ču, džu. U leckom ima zuša sg. gen. od zutja, nom. zuttis (jegulja), breža sg. gen. od brêdja, nom. brêdis (jelen). Lecki je jezik izgubio t i d pred š i ž. Srv. italij. giorno (t. j. džorno) od diurnum. (djurnum).

Riječi, u kojim su stoprva u perijodu hrv. ili srskom postale grupe *tl*, *dl* u sredini riječi, ne izbacuju ipak *t*, *d* ispred *l*; tako se kaže na pr. *potle* (st. slov. *potolê*), *sidlo* (u Dubrovniku od lat. *situlus*, * *sitlus*). Ali da su i u tim riječima grupe *tl*, *dl* neudobne, to nam dokazuje fakat, da se mjesto *potle*, *sidlo* govori i *pokle* (osobito u našoj kajkavštini: *mekla* za *metla*, *kikla* za njem. *Kittel*), *siglo* (u Dubr. *). Tako isto i na početku riječi: *tlapiti* i *klapiti*, *dlijeto* i *glijeto*.

Kanošto isprijed *l* tako se i isprijed *n* glasovi *t*, *d* u sredini riječi gube još u st. slov. jeziku: *ogrъnѫti* za *ogrъtnѫti*, *prѧnѫti* za *prѧdnѫti*. Isto biva u našem jeziku: *ogrnuti*, *prenuti*; ali gdje je *tn*, *dn* postalo istom u srpskom ili hrv. perijodu, tu se *t*, *d* ne gube: *platno* (st. sl. *platьno*), *hladno* (st. slov. *hladьno*). Izuzimlju se samo grupe *stn*, *zdn*, gdje *t* i *d* vazda ispadaju: *radosno* za *radostno* (st. slov. *radostьno*), *prazno* za *prazdno* (st. slov. *prazdьno*) — kako ispadaju i u grupama *stnj*, *zdnj*, *stb*, *zdb*, i *štb*, *ždb* a dakako i u *stl*, *zdl*, *stlj*, *zdlj*: *kršnjak* za *krstnjak*, *gozba* za *gostba* *vježba* za *vještba*, *naraslica* za *narastlica*, *boležljiv* za *bolestljiv*.

Grupe *tt* i *dt* prelaze još u st. slov. jeziku u *st*: *mesti*, *pasti* od *met-ti*, *pad-ti*. Isto biva u našem jeziku, nu samo gdje su grupe *tt*, *dt* praslavenske: *mesti*, *pasti*; ali ako su grupe *tt*, *dt*, *dd*, *td* postale istom u hrv. ili srpskom perijodu, to od *tt*, *dt* biva *t*, od *dd*, *td* biva *d*: *otud* za *ottud* (st. slov. *otъ tѫdê*), *potisnuti* za *podtisnuti* (st. slov. *podъtisnѫti*) *podan* za *poddan* (st. slov. *podъdanъ*), *odio (odjel)* za *otdio* (st. slov. *otъdêlъ*).

---

*) Srv. Zore u „Dubrovniku“ III, 217.

Pa kaošto se *t*, *d* gube ispred *t*, *d*, tako se gube i ispred onih složenih glasova, koji imaju u sebi elemenat *t* ili *d*, kano *c*, *ć*, *č*, *gj*, *dž*: *oca* za *otca* (st. slov. *otьca*), *mlaca* za *mladca* (st. slov. *mladьca*); *pisaću* za *pisatću* od *pisati ću*, *ći* za *dći* (st. slov. *dъšti*: od *dći* biva i * *tći*, *kći*, *kći*, *šći*), ali ipak *natćutan* a ne *naćutan* za *nadćutan* (jer bi se u *naćutan* moglo misliti, da je *na* prijedlog *na*, a ne *nad*), *oče* za *otče* (st. slov. *otьče*), *glačina* za *gladčina* (st. slov. * *gladьčina*); *ogjel* za *otgjel* (gdje se *dj* u *odjel* izgovara kao ђ), ali *nadgjakon* (gdje se *dj* u *djakon* izgovara kao ђ) a ne *nagjakon*; *sadžija* za *satdžija*. Isto se zbiva od glasova *t* i *d* i kad dolaze ispred ostalih dentala kano *s*, *š*, *z*, *ž*: *brastvo* za *bratstvo* (st. slov. *bratьstvo*), *ljustvo* za *ljudstvo* (st. sl. *ljudьstvo*); *ošteta* za *otšteta* (st. slov. * *otъtъšteta*) ali čuje se i *otšteta*, *rašta* za *radšta* od *radi šta*: *ozgora* za *otzgora* (st. slov. *otъ sъ goru*), *nazor* za *nadzor* (st. slov. * *nadъzorъ*); ali *odžvaliti*, *nadživiti* a ne *ožvaliti*, *naživiti* za *otžvaliti*, *nadživiti*. Nu može od *ts*, *ds* postati slijevanjem i *c*, od *tz*, *dz* postati *dz* (= ζ): *bractvo*, *ljuctvo*, *odzgar*, *nadzor*. *)

Napokon spomenućemo onaj zakon, po kojem se svaki muklac, a potom i *t*, ispred jasnika mora pretvoriti u jasnik, koji mu odgovara, dakle *t* u *d*; a svaki jasnik, po tom i *d*, ispred muklaca mora se pretvoriti u muklac, koji mu odgovara, dakle *d* u *t*. Ovo nije kakovo pravilo eufoničko, već je zakon, koji se

---

*) Od ts biva c osobito onda, kad ne slijedi dentalni glas; pred ovim od ts biva obično s, tako se najčešće čuje brastvo, ljustvo, ali bracki, ljucki.

Tu ćemo spomenuti i odbacivanje glasa t ispred k na početku riječi u ko za tko mj. kto (st. slov. kъto).

osniva na fisijologijskoj neophodnosti, te vrijedi jednako za sve jezike. Kod proizvagjanja zvučnih glasova glasna je pukotina, kako znademo, sužena kako treba za zvuk, te s toga i kad se usta otvore, vazduh se zadržava, te odmah onog časa kroz usta ne struji; dočim kod proizvagjanja bezvučnih glasova glasna je pukotina širom otvorena, i otud onako naglo i nasilno prodiranje vazduha čim se otvore usta, pa po tome i ugibanje prsiju, koje mu je prosto posljedica. Iz ovoga jasno se vidi, da je nemoguće izgovoriti brzo, kako to u govoru obično biva, muklac odmah za jasnikom ili obratno, jer bi tu trebalo skoro u isti mah da glasiljka bude stiješnjena i otvorena, a to se ne može učiniti. S toga se posao olakšava gore rečenim načinom, t. j. tim što se ta dva glasa jednače, i to tako da se prvi mijenja vazda prema drugomu.

Jasnici u našem jeziku jesu: *b*, *d*, *g*, *v*, *z*, (*dz*), *ž*, *gj*, *dž* i *j*. —

Odgovarajući muklaci jesu: *p*, *t*, *k*, *s*, *c*, *š*, *ć*, *č* — *h*.

Glas *t* ispred *d*, *gj* i *dž* znamo da se vazda gubi, ispred *z* i *ž* može se i sačuvati, ali se tada mijenja u *d*, kako smo već vidjeli. Isto se tako mijenja u *d* i ispred *b* i *g*: *svadba* za *svatba* (st. slov. *svatьba*), *odgovoriti* za *otgovoriti* (st. sl. *otъgovoriti*). Što biva od grupa *tv* i *tj* i uopće od grupâ muklac + *v*, *j*, o tom biće govora kod *v* i *j*.

Glas *d* ispred *t*, *c*, *ć*, *č* ispada, kako nam je poznato, ispred *s* i *š* može se i održati, ali se tad mijenja u *t*, kako je već rečeno. Isto to biva i ispred *p*, *k*, *f*, *h*, *natpis* za *nadpis* (st. slov. *nadъpisъ*), *slatko* za *sladko*, (st. slov. *sladъko*), *natfeud* za *nadfeud*, *nathrvati* za *nadhrvati*. —

Evo nas sada kod suglasa *p*, *b*, *v*, *m*, kojima se istom u perijodu hrv. ili srpskom pridružuje i *f*, koga u staroj slovenštini još nema.

U staroj arijanštini kazali smo, da su glasovi *p*, *b*, *v*, *m* bili po svoj prilici labijo-labijali, (p^1, $b,^1$ $v,^1$ m^1), t. j. njihov predio artikulovanja bijaše megju gornjom i dônjom usnom. U našem su današnjem jeziku sačuvali ovaj izgovor samo *p*, *b*, *m*, dočim su *v* i *f* labijodentali ($v,^2$ f^2) tijesnac čine donja usna sa gornjim sjekotićima.

Konsonanti *p*, *b*, *v*, *m* slažu se u tome, što se grupe *pj*, *bj*, *vj*, *mj*, + vokal pretvaraju u njekim slavenskim jezicima u *pl'*, *bl'*, *vl'*, *ml'*, dočim se u drugima *p*, *b*, *v*, *m* slijevaju sa *j* u jedan glas: *p,' b,' v,' m.'* Ono biva u svim južno-istočnim, ovo u svim zapadnim jezicima.

U slav. prajeziku glas *j* nije još nigdje slijedio neposredno za glasovima *p*, *b*, *v*, *m*, već su forme, koje u nas glase *kupljen*, *ljubljen*, *lovljen*, *lomljen* glasile u onom jeziku: *kupi-j-enъ*, *ljubi-j-enъ*, *lovi-j-enъ*, *lomi-j-enъ*. U najstarijim spomenicima st. slov. jezika sačuvalo se je još to stanje, ali u mlagjim rukopisima ono *i* poslije *p*, *b*, *v*, *m* dolazi već oslabljeno na ь, napokon u najmlagjim ono se ь gubi, pa ostaju grupe *pj*, *bj*, *vj*, *mj*, koje se pretvaraju u *pl,' bl,' vl,' ml'* za *plj*, *blj*, *vlj*, *mlj*, gdje je *l* izmegju *p*, *b*, *v*, *m* i *j* umetnuto bilo (*l* epentetično).

Stanovište *pl,' bl,' vl,' ml'* sačuvali su osim starog još i novi slovenski jezik, zatim naš jezik, srp. ili hrv. i ruski, dočim se jezik bugarski, kaošto u mnogočem drugom, tako i u ovom ponješto odmiče od ostalih južno-istočnih jezika, t. j. u njemu ne dolazi epentetično *l*, već mjesto *l'* (= *lj*) stoji samo *j*; ali to *j* nije ni po

što izvorno, nego biće postalo istom od *l*,' jer je st. slov. *zeml'a* bez dvojbe starije od novo-bugarskog *zemnja* ili *zemja*.

I u našem jeziku nalazimo katkada *j* za *l'*. To biva u čakavštini, gdje se uopće svako *l'* izgovara kao *j*: *kupjen*, *jubjen*, *lovjen*, *lomjen*, kako *žeja*, *košuja*, *prijatej* za *želja*, *košulja*, *prijatelj*. Ali i u štokavštini, kako se govori u Dubrovniku, u Boki i Crnojgori, čuje se katkada *j* mjesto *l'*, na pr. u *zobjem*, *ulovjen*, *zemja*, forme, koje se čuju pored *zobljem* (t. j. *zobl'em*), *ulovljen* (t. j. *ulovl'en*), *zemlja* (t. j. *zeml'a*). *) U svim ovim slučajima glas *l'* je stariji od *j*, koji se je istom iz onoga razvio. Nu imade i primjerâ, gdje je *j* starije od *l*,' a to su one riječi, u kojih su glasovi *p*, *b*, *v*, *m* došli istom u hrvackoj ili srpskom perijodu u doticaj sa glasom *j*, pa su se ili starije grupe *pj*, *bj*, *vj*, *mj* sačuvale, ili su prešle u *pl*,' *bl*,' *vl*,' *ml*.' Glasovi *p*, *b*, *v*, *m* došli su u našem jeziku u neposredni doticaj sa glasom *j*, ili uslijed toga što je ispao vokal *i*, koji je još u staroj slovenštini rastavljao *p*, *b*, *v*, *m* od *j*, ili uslijed razvitka praslav. *ê* u *je*. U prvom slučaju od *pj*, *bj*, *vj*, *mj* biva u nas obično vazda *pl*,' *bl*,' *vl*,' *ml*,' u drugom slučaju u korjenitim slovkama *pj*, *bj*, *vj*, *mj* se ne mijenja, dočim u tvorkama može se ili sačuvati starija forma (*pj*, *bj*, *vj*, *mj*), ili javljati nova (*pl*,' *bl*', *vl*,' *ml*').

Primjeri: 1) st. slov. *kopije*, *rabije*, *sъdravije*, **umije*-naški *kopl'e*, *robl'e*, *zdravl'e*, *uml'e*; 2) st. slov. *pêsnь*, *bêlilo*, *vêra*, *mêsto* - naški *pjesan* (*pjesma*), *bjelilo*, *vjera*, *mjesto* (ali u Boki i *bl'eše* pored *bješe*: st. slov. *bêše*); st. slov. *trpêti*, *obê*, *živêti*, *umêti* - naški *trpjeti* i *trpl'eti*, *obje* i *obl'e* (u Boki), *živjeti* i *živl'eti* *umjeti*.

---

*) Vidi: V. St. Karadžić, Poslovice XXXVIII.

U ruskom jeziku ima takogjer riječi bez epentetičnog *l*, ali se je tu *l* moralo bez dvojbe izgubiti: *rubъ* postalo je od *rublъ*. Forme *l'ub'u*, *terp'u*, *korm'u*, *promuv'ati*, koje se čuju na zapadnoj granici maloruske jezične oblasti biće postale uticajem poljačkog jezika od pravih rnskih oblika *terpl'u* itd. Karpacki Rusi pa Boiki (megju Strijom i Lomnicom) imaju oblika kanoti: karpac. *robiju*, *spiju* itd. boički *zarobijejut*, *vistavijejuči* itd., pa i tu je po svoj prilici *bij*, *pij*, *vij* postalo od *bl'*, *pl*,' *vl*.'

U zapadnim jezicima, kazali smo, da je od *pj*, *bj*, *vj*, *mj* postalo *p*,' *b*,' *v*,' *m*.' Epentetičnom *l* nema tu dakle traga, već samo u njekim poljačkim riječima, kano *czapla*, *kropla*, *grobla*, *przerebla*, koje će biti uzajmljene ili postale po krivoj analogiji: u starom jeziku ne dolazi svakako ni kod ovih riječi epentetično *l*.*)

Iz ovoga slijedi jasno, da se je prajezik slavenski uslijed promjena grupa *pj*, *bj*, *vj*, *mj* imao razići u dvije grane: jedna bijaše ona, na kojoj su kasnije nikli svi južnoistočni, druga bijaše ona, iz koje su udrili svi zapadni slavenski jezici. Do toga resultata bili smo došli takogjer proučavajući promjene, koje su u pojedinim slavenskim jezicima doživjele praslav. grupe *tj* i *dj* + vokal.

I proćes promjenâ, što su pretrpjele u pojedinim slavenskim jezicima grupe *pj*, *bj*, *vj*, *mj* naliči mnogo na onaj, što pokazuju grupe *tj* i *dj*. Mjesto artikulovanja glasova *p*, *b*, i *m* jest izmegju donje usne i gornjih prednjih zuba a glasa *v* izmegju gornje i donje usne, dočim se je *j* u praslav. jeziku artikulovalo u stražnjem nepcu. Ovaj razmak artikulovnih mjesta otegoći-

---

*) Srv. osobito Potebnja u Jagićevu Archiv f. sl. Ph. III, 609-614.

vaše izgovor grnpâ *pj*, *bj*, *vj*, *mj*. Da se taj izgovor oblakša, kušalo se je na jednoj strani oblasti praslav. jezika umetati megju *p*, *b*, *v*, *m* i *j* glas *l*, koji imajući svoj predio artikulovanja na unutrašnjim desnim gornje vilice (aloeolarno *l* ili l^1) dakle po prilici u sredini izmegju *p*, *b*, *v*, *m* i j^2, služio je kao posredni glas izmegju labijala i glasa j^2, na drugoj strani pomaklo se artikulovno mjesto glasa *j* od stražnjeg k prednjem nepcu u blizinu artikulovnog mjesta glasova *p*, *b*, *v*, *m*, (od j^2 posta j^1). Kasnije su se glasovi *l* i *j* u grupama *plj*, *blj*, *vlj*, *mlj* zblizili u glasu *l*, tako da su od *plj*, *blj*, *vlj*, *mlj* postala *pl'*, *bl'*, *vl'*, *ml'*, koja karakterišu, kako smo vidjeli, južno-istočne jezike; i u grupama pj^1, bj^1, vj^1, mj^1 dogodilo se zbliženje, od dva glasa postao je jedan *p'*, *b'*, *v'*, *m'*, koji stoji u sredini izmegju *p*, *b*, *v*, *m* i j^1: glasovi *p'*, *b'*, *v'*, *m'* karakterišu, kako smo vidjeli, zapadne slavenske jezike.

Bavićemo se sada slučajima izbacivanja i odbacivanja glasova *p*, *b*, *v*, *m* i njihova megjusobna zamjenjivanja.

Glasovi *p* i *b* izbacuju se pred *n* još u staroj slovenštini: *kanѫti*, *-gъnѫti* za *kapnѫnti*, *-gъbnѫti*. Isto biva i u našem jeziku u takovim riječima: *kanuti*, *tonuti*, *pognuti*, *ošinuti* za *kapnuti*, *topnuti*, *pogbnuti*, *ošibnuti*; nu u onim riječima, gdje se *p*, *b* u relativno novije doba sastala sa *n*, tamo se zadržavaju: *vapno* prema st. slov. *vapьno*, *svrabno* prema st. slov. *svrabьno*. — Glasovi *p*, *b*, *v* izbacuju se pred *t*, tako je st. slov. i naški *-suti (usuti, nasuti)* postalo od *sъpti*, kako nam kaže pres. st. slov. *sъpѫ*, naški *spem*; st. slov. *dlato* (naški *dlijeto*) postalo je od *dlabto*, *dob-to*, korij. *delb*, od kojeg i glagol st. slov. *dlъbѫ*, naški *dubem*; st. slov. i naški *žito* postalo je od *živ-to*, korij. *živ*. Pred infi-

nitivnim nastavkom *ti* u mlagjim izvorima st. slov. jezika glasovi se *p*, *b*, *v* ne gube, nego se u sredinu izmegju njih i slijedećeg *t* umeće blagoglasno *s*; isto biva i u našem jeziku *crp-s-ti*, *dub-s-ti* (čit. *dupsti*), *živ-s-ti* (čit. *žifsti*) za *crp-ti*, *dub-ti*, *živ-ti*. Na početku riječi gubi se glas *p* pred *t*, *s*, *š*; *tica* uz *ptica*, *sovati* uz *psovati*, *šenica* uz *pšenica*; glas *v* gubi se pred *s*, *š*, *č* (gdje glasi kao *f*) i *l*: (u čakavštini) *se sega* za *vse vsega* (st. slov. *vьse*, *vьsega*), *šenac* za *všenac* (st. slov. *vьšь*), *čera* za *včera* (st. slov. *vъčera*), *ladanje las lački* (u čak. kako se govori u Istri, a osobito u našoj kajkavštini) za *vladanje vlas vlački*; glas *b* gubi se pred *č* pretvorivši se najprije u *p*: *čela* uz *pčela* (st. slov. *bъčela*). U sredini riječi gubi se *p* pred *f* (postalim od *v*) i *s*: *ufati* za *upfati* (st. slov. *uъpvati*), *osa* za *opsa* (srv lat. *vespa*, litv. *vapsa*); *v* gubi se poslije *b* i *s*: *oblast oblačiti obaliti obod* za *obvlast obvlačiti obvaliti obvod*, (u Dubrovniku) *sekrva srbljeti* (u čak.) *suda suče* za *svekrva svrbjeti svuda svuče*. Glas *p* prelazi u *f* (pisano *v*) pred *s*, *š*, *č*: (u Dubrovniku i u Boki) *kavsa kovsa* (t. j. *kafza kofsa*) uz *kapsa kopsa*, *ljevši* (t. j. *ljefši*, pa i *lješvi* t. j. *lješfi* i *lješi*) uz *ljepši*, *kovčica* (t. j. *kofčica*) uz *kopčica*; *f* prelazi u *p*: *capćeti* (u Dubrovniku od *cvasti*) uz *cavćeti* (t. j. *cafćeti*); *b* prelazi u *v*: *ljuven* uz *ljubezan*, *plovun* od *plebanus*; *v* prelazi u *b*, koje pred *c* biva *p*: *vrpca* za *vrbca* od st. slov. *vrvьca*; *v* prelazi u *m*: *glamnja* uz *glavnja*. *Vneci* (i *Bneci*) uz *Mleci*; *m* prelazi u *v* osobito pred *n*: *tavno* uz *tamno*, *guvno* uz *gumno*, *duvna* uz *dumna*; *m* prelazi u *p* i *b*: *prljati*, *brljati* uz *mrljati*.

Napokon spomenućemo onaj zakon, po kojem glas *p* koji je muklac, ne može da se uzdrži neposredno pred jasnikom (*d*, *g*, *z*, *ž*, *gj* i *dž*), nego treba da se

pretvori u primjerni jasnik, dakle u *b*; a glas *b* koji je jasnik ne može da se uzdrži neposredno pred muklacem (*t*, *k*, *s*, *š*, *c*, *ć*, *č* i *h*), već treba da se pretvori u primjerni muklac, dakle u *p*.

Primjeri: 1) za *p* u *b*: *lebditi* za *lepditi* (korij. *lep*, od kojeg *lepršati*, *leptir* itd.), *tobdžija* za *topdžija* od *top*; 2) za *b* u *p*: *optok* za *obtok*, *opkoliti* za *obkoliti*, *opseg* za *obseg*, *opširan* za *obširan*, *kopca* za *kobca* (gen. jedn. od *kobac*), *opći* za *obći*, *pčela* za *bčela* (st. slov. *bъčela*), *ophod* za *obhod*.

Glede glasa *v* moramo opaziti, da njeki jezičari drže, da se on izuzimlje od pravila, po kojem bi, kao zvučan glas, prelazio pred bezvučnima u primjerni bezvučni glas, t. j. u *f*, već da i u tim slučajima uzdržava svoju zvučnu narav.*) Nama se čini, da je to mnjenje svakako krivo i da se *v* pred muklacem pretvara u govoru vazda u *f*, da se izgovara dakle vazda: *Tifta* (gen. jedn. od *Tivat*) za *Tivta*, *Kafkaz* za *Kavkaz*, *ofsa* (gen. jedn. od *ovas*) za *ovsa*, *bifši* za *bivši*, *ofca* za *ovca* (st. slov. *ovьca*), *ofčar* za *ovčar*, *Lofćen* za *Lovćen*. Samo kad glas *v* stoji iza muklaca, tad se ne vrši posvuda onaj zakon, po kojem od muklaca † jasnik biva jasnik † jasnik, nego od muklaca † jasnik postaje najčešće muklac † muklac, t. j. od *pv*, *kv*, *tv*, *sv*, *šv*, *cv*, *ćv*, *čv* i *hv* postaje *pf*, *kf*, *tf*, *sf*, *šf*, *cf*, *ćv*, *čf* i *hf*.**) To vidimo jasno u riječi *ufati*, koja će biti postala od st. slov. *upъvati* tim što se je po gubitku glasa ъ glas *v* prilago-

---

*) Vidi: Budmani, Grammatica, str. 9.

**) Kao primjere otstupanja od općeg pravila, po kojem se muklac † jasnik pretvara u jasnik † jasnik, a jasnik † muklac u muklac † muklac navodimo i riječi *mozak*, *drozak*, koje čine u gen. *mozga*, *drozga* mjesto *moska*, *droska*. Isto biva u *mazga*.

dio predidućem *p* pretvoriv se u *f*, pred kojim je kasnije *p* ispalo (tako se i njem. *Pferd* izgovara kao *Ferd*); na isti način biće se i u riječi *hvala* glas *v* prilagodio glasu *h* postavši *f*, pred kojim je kasnije *h* otpalo i od *hvala* bude *fala*. Da se i kod riječi sa *sv*, dakle *svoj*, *svaki*, *sve*, *svet* itd., glas *v* izgovara kao *f*, a ne kao *v*, tomu imamo najbolji dokaz u našim starim spomenicima, pisanim latinicom, gdje dolaze primjeri kao *protif* (dakle i na kraju riječi *f* za *v*) *sfacomu*, *sfacoga*, **), *sfe*, *sfetoy*, *sfetomu* **) itd. Pa kanošto u *svoj* tako se zaista i u *cvasti*, *naćve*, *čvor*, *švalja* pa i *tvoriti*, *kvariti* glas *v* čuje kao *f*. Malo će koji dijalekat našega jezika otstupati od toga pravila, pa i oni, koji otstupaju, koji ne pretvaraju dakle *v* u *f*, ne ostavljaju ipak u nijednom slučaju *v* nepromijenjeno, već ili ga izbacuju, kako smo to vidjeli da čini dubrovački dijalekat u riječi *srbljeti*, *sekrva*, čakavština u riječi *suda*, *suče*; - ili ga vokališu, pretvaraju ga u *u*. Ovo se *u* za *v* čuje jasno u *hvala*, *hvatati*, zatim katkada poslije tvrdih suglasa *t* i *k* u *tvoriti*, *kvariti*, pa ovako će i u Dubrovniku u riječi sa *sv* (*svoj*, *svat*), o kojim Budmani kaže da ne pretvaraju svojeg *v* u *f*, već ga ostavljalju nepromijenjena, pa i u italijanskim riječima sa *sf* (*sfida*, *sfidare*), kojih *f* izgovara se u Dubrovniku, kako Budmani tvrdi ***), kao *v*, — glas *v* dotično *f*,

---

*) U Miklosićevim Monum. serb. na str. 280, 385 i 386.

**) Pistule i evanyelya po *sfe* godischie harvatschim yazichom stumacena, nouo pristampana, i spomgnom priuiyena, po nacinu nouoga Missala nareyena po *sfetoy* materi Crichui. Prodayu se v Bnetcih pri *sfetomu* Xulianu v chgnigara chi darxi zlamen od Macche. 1586.

Vidi o tom: Hattala u Radu, IV, 154.

***) Vidi: Rad LXV, 158.

glasi kao *u*, ili ako glasi zbilja kao *v*, tada se je zaista prediduće *s* pretvorilo u *z*, kako se je to dogodilo u našoj kajkavštini, gdje se govori *zvažati*, *zvezati*, *zvrhu*, *zvršiti* itd. prama našemu *svažati*, *svezati*, *svrhu*, *svršiti* itd. Jedan očevidni primjer pretvaranja glasa *v* u *u* radi njegova položaja do bezvučnog konsonanta imamo u dubrovačkoj riječi *bjuši* za *bivši*. Vidi: Budmani u Radu LXV, 174. U starom jeziku ima još *gledauši*, *imauši*, pa Budmani (i Zore u „Slovincu" 1879, str. 199) tumači tu *u* za *v* tako, da, pošto se prošlih vijekova nije u pismu razlikovalo *v* od *u*, to su Dubrovčani izgubivši u govoru oblik participa perf I ćitali ga kod starijih pisaca i prepisivali, kao da mu je svršetak *uši* a ne *vši*. Ali da je to tumačenje krivo, drži i Jagić, srv. Archiv, IV, 491.

Mnjenje jezičarâ, da se glas *v* pred muklacem ne pretvara u *f*, poteklo je jedino otale, što slavenski jezici nemaju od iskoni glasa *f*. Tako ga nema ni stari slovenski jezik, ali on se u slavenskim jezicima odomaćio u poznije doba. U susjednom nam na priliku bugarskome jeziku on je uhvatio mah. U ruskom jeziku izgovara se svako *v* pred muklacem i na kraju riječi kao *f*. *) Da mi nijesmo njekoč glasa *f* u našem jeziku trpjeli, to nam dokazuju osobito naše riječi pozajmljene od tugjih jezika, koje prama *f* pokazuju glas *p* ili rijegje *b*: italij. *focaccia* u nas *pogača*, latin. *sulfur* u nas *sumpor*, grč. κεφαλή u nas *ćepalija*; njem. *Fasten* u nas *post* itd. Ali danas mi smo već navikli naš organ izgovaranju ovog suglasa, jer ga izgovaramo osim u gore navedenim riječima još u raznim drugim našim i tugjim, tako u našim: *ufati*, *fala*, *ufatiti*, *fat*, *frula*,

*) Vidi Korsch u Jagićevu Archiv f. sl. Ph. III, 676.

Foča (bosanska varoš, za *Hoča*), *fitati* (u Perastu, za *hitati*) i dr.; u tugjim: *fenjer*, *jeftin*, *fratar*, *funat* itd. Dapače u Ercegovini izgovaraju i na kraju riječi *v* kao *f*, tako *laf* za *lav*, a u Biogradu čuje se: *duf*, *mufa*, *ufo* za *duh*, *muha*, *uho*. —

Sad ćemo raspravljati o povijesti razvitka glasova *k*, *g*, *h*.

U jeziku praslavenskom mogli su se glasovi *k* i *g*, kako nam je već poznato, artikulovati samo u stražnjem nepcu (k^2, g^2), a tako je ostalo i u staroj slovenštini, dočim se u našem jeziku čuju, premda ne često, i ona *k* i *g*, koja postaju u prednjem nepcu (k^1, g^1).

Za glas *h* bili smo naprijed kazali, govoreći o praslavenskom konsonantizmu, da je postao istom u praslavenskom jeziku od praarijan. glasa *s* (na pr. praslav. *hrana* od praarij. korijena *sar*). Glasovi *k* i *g* slute pako na praarij. *k* (*kh*) i *g* (*gj*), po tome su stariji od glasa *h*. Ali samo ona praarij. *k* i *g* zadržala se u praslav. jeziku, koja su mogla sačuvati svoju staru čistu artikulaciju, dočim ona, koja su s vremenom afrikovala, t. j. postala *kx* i *gj*, prelazila su već u litvansko-slavenskom prajeziku: *k* u *š*, a *g* u *ž*, koja su *š* i *ž* slabila opet u slaven. prajeziku u *s* dotično *z*; na pr. praarij. korijen *khard* (od kojeg grč. *καρδία*, lat. *cord-*) biva litv.-slav. *šir* (litvan. *širdìs*), praslav. *sьr* (st. slov. *srъdьce*), - praarij. korijen *gan* (od kojeg grč. *γι.-γνώσκω*, lat. *gnotus*) biva litv. slav. *žin* (litv. *žinòti*, *žine*), praslav. *zьn* (st. slov. *znati*, *znanije* od *zьnati*, *zьnanije*).

Ali ne samo u jeziku litvansko-slavenskom, nego kasnije i u jeziku praslavenskom i djelomice u pojedinim slavenskim jezicima glasovi *k*, *g*, kad su afrikovali, pretvarali se vazda u *č*, *c*, dotično *ž*, *z*. Sad ćemo sve te promjene glasova *k* i *g* u praslav. jeziku pobliže

razgledati u pojedinim riječima i oblicima, pa kako se i glas *h* promeće u *š* i *s* uz iste uvjete, uz koje se *k* promeće u *č* i *c*, a *g* u *ž* i *z*, to ćemo tu raspravljati zajedno i o prijelazima glasa *h* u *š* i *s*. *)

Najprije da vidimo, u kojim slučajima prelaze *g*, *k*, *h* u *z*, *c*, *s*.

1. Uvjeti postajanja glasova *z*, *c*, *s* od *g*, *k*, *h* jesu najjasniji pred *ê* (ѣ) i *i* (=*âi*) u slijedećim slučajima:

a) U padežima: st. slov. *nozê* (dat. i lok. jedn. i nom. ak. vok. dvoj., u nas dat. lok. jedn. *nozi*), *bozê* (lok. jedn., u nas na početku: *boze*, *bozi*, ali već od XIII b. prema dativu: *bogu*), *bozêhъ* (lok. množ., u nas: čak, *božeh*, *bozih* i krivom analogijom *bogeh*, štok. *bozima*), *druzii* (nom. množ. od pridjeva *drugъ*, u nas nekad *drùzî*, ali sada običnije *drùgî*), *druzêmъ* (lok. jedn., u nas još od prvih vremena sa *o* iz zaimena mjesto *ê*: *drugom*); *rъcê* (u nas: *ruci*), *vlъcê* (u nas: *vuku*), *vlъcêhъ* (u nas: čak. *vuceh*, *vucih* ili *vukeh*, štok. *vucima*), *cii* (nom. množ. muški rod od *kъi*, u nas prema gen. dat. lok. jedn.: *koji*), *tacêmi* (instr. množ. od *takъ*, u nas u starije vrijeme *tacimi* danas već *takima*); *snъsê* (u nas: *snasi*), *dusê* (u nas na početku *duse*, *dusi*, ali danas prema dat.: *duhu*), *dusêhъ* (u nas: čak. *duseh*, *dusih*, štok. *dusima*), *dusi* (u nas *dusi*).

b) U adverbima: *blazê* (čak. *blaze*, štok. *blago*), *lьgъcê*, *tisê*.

---

*) Kao izvori služila su mi kod povijesti glasova t *i d* jur spomenuta djela Miklošića, Novakovića, Daničića, Ascoli-a, Schleicher-a, zatim spominjane radnje u Archivu od Potebnje i Kirste-a. Više stvari, koje zasijecaju u fisiologiju pokušali smo mi na temelju osobito Brücke-ove fisiologije protumačiti na svoj, sasvim novi, način.

c) U imperativu: *vrъzi*, *-zête* (u nas: *vrzi*, *-zite*); *pьci*, *-cête* (u nas: *peci*, *-cite*); *vrъsi*, *-sête* (u nas *vrsi*, *-site*).

d) Korjenito: *zêlo*, *zênica* (u nas. *zjenica*); *cêlъ* (u nas: *cio*), *cêna* (u nas: *cijena*).

U svim ovim slučajima, gdje slovke *zê*, *cê*, *sê* slute na starije *gai*, *kai*, *hai* postala su *z*, *c*, *s* od *g*, *k*, *h* tako da se je najprije *ai* pretvorilo u *ê* i *i*. Glasovi *g* i *k* izgovarali se u praslav., kaošto u praarij. jeziku, kako nam poznato, u stražnjem nepcu (g^3, k^2), glas *î* i glas *ê*, koji izgovarajući se kao njeko dugo suženo *e* naliči mnogo na glas *i*, postaju tako, ako podignemo jezični hrbat dosta visoko prama prednjemu nepcu ili onomu predjelu, gdje postaju glasovi g^1, k^1, a usta ostanu samo malo otvorena. Po tome da izgovorimo slovke g^2i ili $g^2ê$ i k^2i ili $k^2ê$ valja najprije da podignemo jezični hrbat prama stražnjem nepcu tako da se tu načini zapor, kroz koji će vazduh probiti i tim poroditi glasove g^2, k^2, a zatim da ga pomaknemo naprijed prema prednjemu nepcu odmaknuvši ga u isto vrijeme poněšto od nepca tako da ostane njeki otvor, kroz koji vazduh struji sa zvukom što dolazi iz glasiljke te poragja glasove *i* i *ê*. Kako je sada stvar prilično neudobna pomaći brzo jezik onako uzvišen od stražnjege nepca k prednjemu, zato traži se rado da se ukloni takova neudobnost, a to biva pomaknuvši mjesto artikulovanja glasova *g* i *k* od stražnjeg k prednjemu nepcu. Ovo se je dogodilo u praslaven. slovkama g^2i $g^2ê$- k^2i, $k^2ê$, koje su postale g^1i, $g^1ê$- k^1i, $k^1ê$. Glasovi *g* i *k* spadaju kako nam je poznato megju eksplosivne glasove skupa sa *b-p* i *d-t*, pa se od ovih razlikuju osim što organom predjelom artikulacije zanago još i tim, što je njihov prasak jači nego li kod *b-p* i *d-t*, t. j. zapor,

koji jezik napravi u nepcu za artikulovanje glasova *g*, *k* je veći i čvršći od onoga, koji se načini u ustima za artikulovanje glasova *b-p* i *d-t*, barem od onoga koji napravi jezik u ustima za artikulovanje glasova *d* i *t*, a razlog je taj, što tamo čini zapor širina jezika, ovdje samo njegov vrh. Što vazdušna struja, koja izlazi iz pluća, traži da probije zapor, koji biva za artikulovanje *g* i *k*, našavši ga tako čvrstim, naraste velika i onda silom provali, porodivši jak prasak, kako to čini rijeka, kad naigje u svojem tijeku na koju zapreku. Vazdušna je struja kod glasova *g* i *k* dakle veća nego li kod *d-t* i *b-p*, te zato ne prestaje u isti mah što se je jezik od nepca odmakô, da ispusti glasove *g* i *k*, već i poslije časkom struji, ako nije jezik odmah na novo prionuo za koju stranu usne duplje i napravio zapor ili tiješnac za koji drugi suglas. Ako se je jezik sa nepca odmah sasvim dolje spustio ne napravivši nigdje zapora ili uzine, a usta su otvorena, tad izagje ona potonja struja na dvor ćutke. Ali ako se jezik nije sasvim dolje spustio, već je njegov hrbat ostao uzvišen tako da je izmegju njega i nepca ostao njeki otvor, koji nije vele širok, to onaj potonji zrak ne može izaći ćutke na dvor, jer se radi uzana otvora tare o nepcu na onoj strani gdje bivaju glasovi *g* i *k*, odašta postaju taruć glasovi *j* i *x*, i to glas *j* biva, ako se tare struja glasa *g* koja nosi i zvuk iz glasiljke, a *x*, ako se tare struja glasa *k*, koja toga zvuka nema. Mi smo prije kazali da vokali *i* i *ê* postaju tako, ako jezični hrbat podignemo dosta visoko prema prednjemu nepcu; s toga, ako hoćemo odmah poslije glasova *g* i *k* izgovoriti glas *i* ili *ê*, čujemo po onome što smo kazali, izmegju *g*, *k* i *i* ili *ê*, taruće glasove *j* i *x*, t. j, mjesto *gi*, *gê* čujemo *gji*, *gjê* a mjesto *ki*, *kê* čujemo *kxi*, *kxê*. Kanošto kod

i i *ê* tako je isto i kod izgovaranja vokala *e* jezični hrbat uzvišen prama nepcu, samo ne toliko koliko kod artikulovanja glasa *i*, pa zato i grupe *ge* i *ke* izgovaraju se kao *gje*, *ke*, gdje se *j*, *x* ipak manje čuju. I tako je isto kod ostalih vokala, koji naliče glasu *i* ili *e*, dakle i kod praslavenskog ь i ѧ. Naprotiv kod izgovaranja vokalâ *a*, *o*, *u*, ъ pa i *y* (akoprem ovaj naliči nješto na *i*, jer je njeki srednji glas izmegju *u* i *i*, ali nije *i*- glas nego *u*- glas: od *u* biva *y*, ali ne od i: *y* može slabiti na *i*) jezik stoji više ili manje dolje spušten, te zato u slovkama *ga*, *go*, *gu*, *gъ*, *gy* i *ka*, *ko*, *ku*, *kъ*, *ky* poslije *g* i *k* ne čujemo nikakova haka. Ovu razliku izmegju grupâ *gi ki*, koje se izgovaraju kao *gji kxi*, i *ga ka*, koje se izgovaraju čisto, dakle kao *ga ka*, može svaki zamjetiti, koji hoće da se ogleda u izgovaranju. Po svem tom je dakle jasno, da su se i u jeziku praslavenskom grupe g^1i $g^1ê$ i k^1i $k^1ê$ morale izgovarati kao g^1j^1i $g^1j^1ê$ i k^1x^1i k^1x^1e. Sada kako je mjesto artikulovanja glasova g^1 i k^1, j^1 x^1 dosta blizu onoga, gdje bivaju dorsalni lingvali (d^3, t^3-z^3, s^3) i kako je izgovor guturalâ vazda mučniji od izgovora lingvalâ jer kod onih čini zapor ili tijesnac stražnji, dočim kod ovih prednji dio jezika, koji je mnogo gibljiviji od stražnjega; to je lako, da od g^1j^1, k^1x^1 bude d^3z^3, t^3s^3. Ali ni dorsalni izgovor lingvalâ nije toliko udoban *), najudobniji je alveolarni (d^1, t^1, z^1, s^1), i zato od d^3 z^3 i t^3 s^3 biva lako d^1z^1-*dz* (ζ) i t^1 s^1=*c*. U *dz*

---

*) Za ljude neuke, kojima to nije od rogjenja, vrlo je teško izgovoriti dorsale U našem jeziku, kako smo naprijed bili kazali, od dorsalâ poznati su nam taruči glasovi *z* i *s* (pisani *zj*, *sj* u *zjenica*, *sjati*) i sastavljeni d^3j^1 (čak. đ) i t^3j^1. (čak. *ć*), t^3s^3 (pisano *cj* u *cjedilo*).

poznato nam je da *d* rado otpada: od *dz* biva *z*. Ovo je cijeli fisiologički proćes, po kojem su praslav. grupe *gê, gi—kê, ki* postale *zê, zi—cê, ci*. — Slično kako su postale grupe *zê, zi—cê, ci* od *gê, gi—kê, ki*, postale su i grupe *sê, si* od *hê, hi*: glas *h* glasio je u praslav. jeziku kao tarući glas *x* i to x^2, koje ispred *ê* i *i* biva x^1, ovo prelazi u s^3, koje slabi napokon u s^1=*s*.

Slučaj st. slov. *vlъsvê, vlъsvi* pokazuje prijelazom glasa *h* u *s*, da su i grupe *vê, vi* jednako utjecale na prediduči gutural kao i čista *ê, i*. Ali ovaj prijelaz *(-svê,-svi)* regbi da nije bio poznat nego južnoistočnim jezicima, kako se može suditi po sličnim riječima kano st. slov. *zvêzda*, rus. *zvêzda*, naški *zvijezda* prema kojoj stoji poljač. *gwiazda*, polap. *gjozda*, donjosor. *gwězda*, gornjosor. i češ. *hvězda*, ili st. slov. *cvisti, cvêtъ*, prema kojim polj. *kwitnac, kwiat*, polap. *kıot*.

2. Različit od pretresanih slučajeva je pojav glasova *z, c, s* kod intensivnih glagola na *-ati*. Verbalne formacije kano *podvizati, naricati, nasmisati sa* (pored *polagati, sъgrêšati*), koje se javljaju u staroj i novoj slovenštini i u našem jeziku mogu se po svoj prilici uzeti kao opće slavenske, barem kao južnoistočno slavenske. Dolaze bo i u starom ruskom jeziku,

Ovi su glagoli samo svojim intensivnim značenjem jednaki onima petog razreda, u kojih lingvali *d* i *t* prelaze u *žd, št* (na pr. *vraštati*), glasovno imaju se od njih lučiti, jer *vrašta-* pretpostavlja *vrati-*, dočim se *-saza -(sizati)* izvodi neposredno iz *sag- (seg-nuti)*. Da objasnimo formu *-saza-* (na pr. u *dosazati*, naški *dosizati*) moramo uzeti uticaj glasa *j* na gutural *g*, koji je po svoj fisiologijskoj naravi imao biti jednak onomu *j*, koje je glas *g* pretvorilo u *z* u riječi *nozê* (dakle j^1) ali ne po svojem postanku, jer dočim je ovo

j parasit, postao položajem glasa *i* iza *g*, ono je *j* pripadalo tvorci *(sag-ja-)*.

Od g^2j^1 biva onda g^1j^1, pa d^3z^3, zatim d^1z^1 i napokon z^1*(=z)*; tako od k^2j^1 biva k^1x^1 — t^3s3 -t^1s^1= *c*; a od hj^1 biva $s3$- s^1*(s=)*.

Ovakovo *j*, koje mijenja glasove *g* i *k* u *z* i *c*, te je po svojem postanku različito od parasitičnog *j* susretamo u slijedećim nominalnim tvorbama: *stьza* (naški *staza*), *slъza* naški *suza*. Prema ovom *z* u *stьza*, *slъza* stoji *c* u supstantivima na *-ica*, u *lice* i sličnim. Ovamo spadaju po svoj prilici i supstantivi na -*azь* (pored kojeg ima i -*agъ*), -*asь*, -*ьsь*: *kъnazь* (ili *knagъ*, naški *knez*), *mêsasь* (naški *mjesec*), *bodьsь* (naški *bodac*).

Sada da vidimo, gdje se *g*, *k*, *h* mijenjaju u *ž*, *č* *š*.

Ovaj se prijeglas zbiva 1) uz one okolnosti, uz koje se glasovi *r*, *l*, *n*, *d*, *t*, *b*, *p*, *v*, *z*, *c*, *s*, (barem u pismu) ne mijenjaju (srv. *bože*, *možeši* sa *brate*, *vedeši*), 2) uz one okolnosti, uz koje se glasovi *r*, *l* itd. mijenjaju u staroj slovenštini u *r'*, *l'*, *n'*, *žd*, *št*, *bl'*, *pl'*, *vl'* itd. (srv. *dvižeši* i *straždeši*). Raspravljajmo o prvom slučaju.

1. Najglavniji slučajevi, koje ćemo ovdje razgledati jesu slijedeći:

a) Ispred *e*: *α*) Vokativi *bože*, *inoče* (od *inokъ*), *duše*, *vlъšve* (od *vlъhvъ*), *kъnaže*, *otьče*, srv. pored toga *rode*, *gorazde*, *brate*, *krъste*, *sъpase*; *β*) genetivi *očese* (od *oko*), *ižese* (od *igo*), *užese* (od *uho*), pored *čudese*, *nebese*; *γ*) kod glagola s osnovom koja svršiva na *e*: *vrъžeši*, *pečeši*, *vrъšeši* pored *vedeši*, *pleteši*, *gryzeši*, *paseši*, *grebeši*, *pьneši*, *bereši*; *δ*) korjeniti početak riječi: *žena*, *čelo*, *šestь* pored *debelъ* itd.

b) Ispred *r* i *l*: *α*) kad tvore slovku: *žlъtъ* (naški *žut*), *črъnъ* (naški *črn* ili *crn*), *šrъstь*; *β*) kad sli-

jedi za njim *ê*: *žlêbъ*, *šlêmъ*, *črêpъ*. Tu su slovke *žlъ*, *(člъ)*, *(šlъ)* i *(žrъ)*, *črъ*, *šrъ* isto tako kaošto slovke *žlê*, *šlê*, *(člê)* i *(žrê)*, *(šrê)*, *črê* postale su od praslavenskih *žel*, *šel*, *čel*, i *žer*, *šer*, *čer*.

c) Ispred ь: *α*) na početku riječi: *žьdati*, *šьdъ* (u nas *do-šad-ši* za običnije *došavši)*, *-čьnѫ* (u nas *počnem)*; kod nastavaka: *-ьskъ*, *božьskъ*, *kъnѧžьskъ*, *otьčьskъ* pored *gospodьskъ* itd.; *-ьnъ*, *vlažьnъ*, *kъnѧžьnъ*, *dьnьšьnь* (od *dьnьcь)* ali *podobьnъ* itd., *-ьda*, *-ьba*, *-ьstvo*; *β*) na srvšetku riječi: *rъzь* (u nas *raž)*, *lъžь* (u nas *laž)* itd. pored *jadь*, *kostь*, *golѫbь* itd.

d) Ispred ѧ u korijenu *žѧti* (u nas *žnjeti* mjesto *žeti)*, *čѧdo* (u nas *čedo*) pored *dѧtьlъ* (u nas *djeteo* mjesto *deteo)*, *sѧdѫ* (u nas *sjedem* mjesto *sedem)* i u nastavcima: *idošѧ* pored *nêsѧ*, *mêsѧcь*; *otročѧ* (ak. množ.), *kъnѧžѧ* (ak. množ.), ali rus. *kotя*.

e) Ispred *i*: *α*) u korijenima: *žiti*, *-čiti (počiti)*, ali *divъ*, *zima*, *sila*; *β*) u nastavcima: *ije*, *-in-*, *-it-*: *grъčinъ* pored *ljudinъ*; *-očitъ* ali *mastitъ*, *-imъ*: *otьčimъ*; *-iti*: *tѫžiti*, *točiti*, *vrъšiti*, *kъnѧžiti*, *konьčiti* ali *voditi*, *platiti*, *voziti*, *nositi*.

f) Ispred *a*, koje biva od *ê* prema izvornom *ai*: *α*) u korijenima *žalêti* (litv. *gaileti)*, *čary* (- **kair-)*; *β*) u nastavcima u sredini riječi (ali ne na svršetku riječi, gdje u primjernim slučajima *ê* biva zamijenjeno glasom *i)*: *grъčaj* (kompar. od *grъkъ)* ali *hudêj*, *prъžalь*, *pečalь*, *pištalь* ali *kѫdêlъ*; *bêžati* ali *hotêti*, *ubožati* ali *hladêti*. Ovamo idu možebit i slučajevi na *-arь*: *grъnčarь*, na *-atъ*: *kolьčatъ*, na *-anъ*: *snêžanъ*, i primjeri sa slijedećim *u*: *župa*, *čuti*, *šum*, *otьčuhъ*. Barem u zadnjem slučaju regbi da opstoji uvjet, koji i *d* mijenja u *žd*.

Svi slučajevi dakle, u kojima glasovi *g*, *k*, *h* prelaze u *ž*, *č*, *š* jesu ispred vokala *e*, ь, ѧ, *i* i *ê* pa onda ispred glasa *j*, kad se i glasovi *r*, *l*, *n*, *d*, *t*, *b*, *p*, *v*, *z*, *s*, *c* mijenjaju.

U prvom slučaju, ispred vokala *e*, ь, *i* i *ê* od glasova *g*, *k*, *h* biva *ž*, *č*, *š* tako, da se u grupama *ge*, *g*ь itd. u sredini izmegju guturala i slijedećeg vokala stvori radi nam već poznatog razloga parasitično *j*, dotično *x*, dakle od *ge*, *g*ь itd. biva *gje*, *gj*ь itd., od *ke*, *k*ь itd. biva *kxe*, *kx*ь itd. Kako su se guturali *g* i *k* u praslav. jeziku izgovarali velarno (g^2, k^2) t. j. u stražnjem nepcu, to će i parasiti *j* i *x* biti bili velari (j^2, x^2) t. j. s izgovorom u stražnjem nepcu. Mi smo prije govoreći o postajanju glasova *z*, *c*, *s* iz *g*, *k*, *h*, bili rekli, da guturali, koji se izgovaraju u stražnjem nepcu mogu radi udobnijeg izgovora pomaći svoje mjesto artikulovanja od stražnjeg u prednje nepce, ako za njima dolaze vokali *i* ili *e* ili ovima slični. Ali to nije ipak od nužde, grupe g^2j^2e, g^2j^2ь itd., k^2x^2e, k^2x^2ь itd. premda nješto neudobno, ali mogu se ipak izgovoriti. Nužnijim pokazuje se prijelaz guturalne artikulacije u lingvalnu, koji smo vidjeli i u g^1j^1, k^1x^1. Nu kako je glasu j^2 najsličniji lingval *ž*, a glasu x^2 lingval *š*, to su g^2j^2 i k^2x^2 morali prijeći u *dž*=ц, *tš*=č ; kasnije je u *dž* otpao eksplosiv radi poznate okolnosti i ostao sam tarući glas *ž*. Da prijelaz glasova g^2j^2, k^2x^2 (kaošto i g^1j^1, k^1x^1) u *dž*, *č* (*dz*, *c*) počinje zbilja od spirante j^2, x^2 (j^1, x^1) a ne od guturala g^2, k^2 (g^1, k^1), to se vidi po tom, što eksplosivni guturali (dakle *g* i *k*) kad su sami (t. j. bez kakova *j*, *x*) rijetko kad prelaze u lingvale eksplosivne, dočim je mnogo češći slučaj, da se guturalne spirante (*j*, *x*) prometnu u dentalne spirante (*z*, *s* ili *ž* *š*). I glas *h* bijaše u praslav. jeziku

jednak spiranti x i to $x2$, o kojoj smo prije vidjeli, da se je prelazeći najprije u x_1 prometala zatim u s. U slučajima, što smo sad razgledali, imamo prijelaz glasa h u $š$, tu nema megjutonjeg stepena $x1$, već $h = x_2$ prelazi neposredno u $š$. — Ako još usporedimo časkom slučajeve prijelaza glasova g, k, h ispred e, ь, ѧ, i i $ê$ u $ž$, $č$, $š$ s onim prijelaza istih glasova ispred $ê$ i i opažamo najprije, da prijelaz glasova g, k, h u z, c, s ne biva van ispred $ê$ i i (ne obzirući se na onaj ispred j^1), dočim prijelaz glasova g, k, h u $ž$, $č$, $š$ biva još i ispred e, ь, ѧ (ne obzirući se na onaj ispred j^2); zatim da se glas $ê$ iza z, c, s (koja postaju od g, k, h) uzdržava nepromijenjen, dočim se iza $ž$, $č$, $š$ (koja postaju od g, k, h) mijenja u a. Razlog, zašto se glasovi g, k, h mijenjaju u z, c, s samo ispred i i $ê$, a ne i ispred e, ь, ѧ mogao bi biti slijedeći. Ova tri glasa e, ь i ѧ naliče jedan na drugi: mi smo naprijed kazali, da je ь $= e^2$ (kako Sievers bilježi) a ѧ $= en$. Možemo dakle reći, da se tu radi o samoglasu e, koji se razlikuje od glasa i i glasa $ê$ (koji je sa i srodan) tim, što je kod artikulovanja glasova i i $ê$ jezik dobro uzvišen prema prednjemu nepcu, dočim kod artikulovanja glasa e stoji takogjer nješto pridignut, ali svakako manje nego kod artikulovanja i i $ê$ te bolje prama stražnjem nepcu. Po tome izgovarajući glasove $g^2 j^2 i$ ili k^2 x^2 i moramo podignuti dva razna dijela jezika put nepca, najprije stražnji njegov dio, da ga pritisnemo na stražnje nepce za izgovor glasova $g^2 j^2$, k^2 x^2, zatim njegovu sredinu put prednjeg nepca za izgovor glasa i; dočim izgovarajući glasove $g^2 j^2 e$, k^2 x^2 e digne se samo jedan dio jezika, i to stražnji put strašnjeg nepca, gdje se načini zapor za izgovor glasova $g^2 j^2$, k^2 x^2, a zatim se isti ponješto spusti, da se napravi otvor za

glas *e*. Po ovome svak uvigja, da će lakše biti izgovoriti grupe $g^2 j^2 e$, $k^2 x^2 e$ nego li $g^2 j^2 i$, $k^2 x^2 i$: u onima ostaju zato guturali $g^2 j^2$, $k2\,x2$ ispred *e* nepromijenjeni, u ovima mijenjaju ispred *i* svoje artikulovno mjesto od stražnjeg nepca k prednjemu, gdje se *i* izgovara, da tako ne bude trebalo podignuti dva puta jezik: od $g2\,j2\,i$ i $k2\,x2\,i$ biva $g1\,j1\,i$ i $k1\,x1\,i$, od čega kasnije (*d*) *zi*, *ci*. — Razlog, zašto se glas *ê* sačuvao ispred *z*, *c*, *s*, dočim se ispred *ž*, *č*, *š* pretvorio u *a*, biće slijedeći. Svak znade, da je izgovor glasova *ž*, *č*, *š* prilično mučan tako da mnogi i ne mogu izgovoriti te glasove, osobito glas *č*, *) a razlog je taj što pri njihovu artikulovanju jezik zauzme njeki neudoban položaj. Vokal *i* i slični mu, kao *ê*, imaju izmegju vokalâ najteži izgovor. Izgovoriti brzo jedno za drugim dva tegotna glasa jeste dvostruko tegotno. U ovakim slučajima usadi se u govornim organima naklonost k promjeni glasova, da bi se izgovor ublažio, pa se ta promjena lako i ostvari, ako ima i drugih povoljnih okolnosti. Za glas *ê* kazali smo prije, da je postao od *ai*. S početka imala se u glasu *ê* dobro osjećati još oba elementa, kasnije je malo po malo u većini slučajeva u glasu *ê* uzeo premah elemenat *i*, tako da se je *ê* i preglasivalo u čisto *i*, ali u drugim slučajima, gdje je po fisiologijskim zakonima naravnije bilo, da se ojača elemenat *a*, glas *ê* prelazio je u *a*. Takav prelaz je naravan iza

---

*) Kako je teško izgovoriti ovaj glas, mogla bi nam razjasniti njeka poznata anekdota iz *sicilskih večera* (vespri siciliani). Priča se, da su Italijanci ovom prigodom silili Francuze, da izgovaraju riječ *ciceri* (= *čičeri*), ili da će bit posječeni, ali mà koliko se ovi napirali, da tu riječ izgovore, izlazilo je vazda *siseri*, i tako se dogodi onaj strašni pokolj Francuza.

č, ž, š, jer se *a* mnogo lakše tvori nego li *i* ili *ê*: *a* ima izmegju vokalâ najlakšu artikulaciju. Ovako se glas *ê* i ispred *j* (t. j. j^2) pretvara u *a* radi sličnih uzroka: *jadьno*, *jarъ*, *bijavê* za *jêdьno*, *jêrъ*, *bijêvê*. *)

U drugom slučaju od *gj* † vokal, *kj* † vokal, *hj* † vokal postaje *ž*, *č*, *š* tako, da od *gj* (gdje su i *g* i *j* velari, dakle $g^2 j^2$) biva najprije *dž*, zatim *ž*, — od *kj* ($k^2 j^2$) biva najprije *k*x (k^2 x^2), pa *tš* = *č*, — od *hj* biva *h*x, *s*x = *š*. **)

U dosadanjem vidjeli smo, da su se u praslav. jeziku glasovi *g*, *k*, *h* ispred *ê* i *i* i *j* mijenjali u *z*, *c*, *s*, ispred *ê*, *i*, *j* i *e*, ь, ѧ (= *en*) u *ž*, *č*, *š*. Pokazali smo cijeli fisiologijski proćes, kako od *g*, *k*, *h* ispred *ê*, *i* i *j* biva *z*, *c*, *s* i kako od *g*, *k*, *h* ispred *ê*, *i*, *j* i *e*, ь, ѧ biva *ž*, *č*, *š*, obrazloživši pri tome: - zašto od *g*, *k*, *h* ispred *e*, ь, ѧ ne biva nikad *z*, *c*, *s* već samo *ž*, *č*, *š*, dočim ispred *ê*, *i* i *j* biva i *ž*, *č*, *š* i *z*, *c*, *s*, — zašto od *žê*, *čê*, *šê* biva *ža*, *ča*, *ša*, dočim *zê*, *cê*, *sê* ostaje nepromijenjeno, — napokon zašto se glasovi *g*, *k*, *h* mijenjaju ne samo ispred *j*, kao glasovi *r*, *l*, *n* - *d*, *t*

---

*) Tako će i prijeglas glasa ѧ na *a* isprijed *č*, *ž*, *j* u našoj čakavštini (na pr. *po-čati* od *po-čѧti*, *žati* od *žѧti*, *za-jati* od *za-jѧti*) imati isti uzrok, t. j. mučan položaj glasa ѧ iza *č*, *ž*, *j*, a taj prijeglas biće omogućila okolnost, da glas ѧ, koji je jednak *e*(*n*) nanosi uslijed svojeg nosnog oziva i na glas *a*.

**) Paralelâ tomu pretvaranju glasova g i k u (d)ž, č i (d)z, c možemo naći u jezicim litvanskim, romanskim i grčkim. U litv. jeziku imamo prijelaz glasa g na dž (audžiu), glasa k na č (pučiu); u leckom prijeglas glasa g na ž (aužu), glasa k na š (pušu). U italij. jeziku imamo prijelaz glasa g na dž (giardino-džardino), glasa k na č (cielo-čelo); u francus. imamo prijelaz glasa g na ž (jardin-žardѧ), glasa k na š i s (chien-šiѧ, ciel-siel). U grčkom jeziku imamo prijelaz od g na dz (z) (στίζω), od k na s (φυλάσσω), od h na s (ορύσσω).

- *p*, *b*, *v*, *m* - itd., već i ispred vokala *i* i *e* te njima sličnih (*ê* - ь, ѧ). Sad bismo još imali pokušati da obrazložimo, zašto su glasovi *g*, *k*, *h* u grupama *gê*, *kê*, *hê* - *gi*, *ki*, *hi* - *gj*, *kj*, *hj* jedanput prelazili (kroz stepene $g^2 j^2$, k^2 x^2, hj^2 — $g^1 j^1$, k^1 x^1, hj^1) u *z*, *c*, *s*, a drugi put (kroz stepen $g^2 j^2$, k^2 x^2, hj^2) u *ž*, *č*, *š*. Kad bismo htjeli uzeti, da su ti dvostruki prijeglasi postali u isti mah u praslav. jeziku, tad bi nam teško bilo obrazložiti to cijepanje. Prijelaz glasova *g*, *k*, *h* na *z*, *c*, *s* pokazuje nam, po onom što smo prije kazali veću, dočim prijelaz glasova *g*, *k*, *h* na *ž*, *č*, *š* manju težnju govornih organa za oblakšanjem izgovora. Kako su te dvije težnje nejednake, to nam je teško razumjeti, kako bi se u praslav. jeziku mogle javljati u isto vrijeme. Lašnje nam je pomisliti, da je jedna težnja vladala prije, a druga kasnije, da su se u jedno doba glasovi *g*, *k*, *h* pretvarali u *z*, *c*, *s*, u drugo u *ž*, *č*, *š*. Da vidimo, bi li se dalo po čem god barem naslutiti, koji li je od ona dva prijeglasa stariji. Ako uvažimo, da su i u litvansko-slavenskom perijodu praarij. glasovi *g* i *k* prelazili u *ž* i *č*, a ne na *z* i *c*, ali da su ta litv. slav. *ž*, *č* slabila u slav. prajeziku na *z*, *c*, kako smo to već prije opazili; ako uvažimo, da i ona *ž*, *č*, *š*, koja su istom u praslav. jeziku postala od *g*, *k*, *h*, slabe u raznim slavenskim jezicima i narječjima na *z*, *c*, *s*, *) dočim nema protivnog pretvaranja glaso-

*) Ovo se slabljenje glasova ž, č, š na z, c, s može najjasnije vidjeti u starih Drevana, Mazura, dalmatinskih ostrvljana (osobito gragjanâ, koji govoreći ponajviše italij. mlet. narječje, koje nezna za glasove ž, č, š ne umiju izgovarati tih glasova ni u svojem materinskom jeziku), Donjosoraba i Novgorockih Rusa. Jedan osamljen slučaj slabljenja glasa č na c bio bi u našem jeziku u riječi crn, prama kojoj stoji st. slov. črъnъ, ili u češ. jeziku u riječi co, kojoj se odziva st. slov. čь, čak, ča.

va *z*, *c*, *s* u *ž*, *č*, *š*; ako uvažimo, da su se pojedini stepeni preglasivanja glasova *g*, *k*, *h* u *z*, *c*, *s* bolje sačuvali, nego pojedini stepeni preglasivanja glasova *g*, *k*, *h* u *ž*, *č*, *š*;*) ako napokon uvažimo, da je pretvaranje glasova *g*, *k*, *h* u *ž*, *č*, *š* dosljednije i postojanije izvedeno u slavenskim jezicima, nego li ono glasova *g*, *k*, *h* u *z*, *c*, *s* i da se rijegje dogagjaju tolika otstupanja: postaje nam vjerojatno, da je prijeglas glasova *g*, *k*, *h* na *ž*, *č*, *š* u praslavenskom jeziku stariji od prijeglasa istih glasova na *z*, *c*, *s*. **)

---

*) Glasovi z, c, s postali su od g, k, h prošavši. kako smo gore vidjeli, kroz stepen dorsalnih glasova, pa ovim se glasovima sačuvao zbilja trag u jeziku poljačkom, gdje se opće slavenskim z. č, s (iz g, k, h) oživlju često glasovi ż (-z3) i ś (-s3). Glas z, vidjeli smo gore, da je postao od dz, čim se je eksplosivni glas d izgubio. Stepenu dz sačuvalo se je još dovoljno tragova u pojedinim slav. jezicima, naročito u staroj slovenštini, u jeziku bugarskom, ruskom, slovačkom i poljačkom, pa napokon i u našem jeziku sačuvalo se dijalektički starije dz pored z: u Crnoj gori i po susjednom primorju govori se dzipa, dzora, dzub mjesto zipa (lapis), zora, zub, razlika, kojoj se razlog nepravo traži u italij. z, koje glasi kao dz (zio-dzio). (Vidi: Miklosić, Rad IX., 11-16, Leskien, Beiträge VII, 140; Vuk Karadžić, Poslovice XXX). — I o glasu ž kazali smo, da je postao od dž (ц), ali su ovomu glasu tragovi vrlo rijetki (u našem jeziku: džakati (korij: ga po Danič), džagara (korij: ga), džagor (korij. ga), džas (korij. gjas); malorus. džerelo, džuk, džavoronok; novobug. dželezô itd.) tako, da po njima ne bismo mogli niti sa vjerojatnošću osjeći, da ž biva od dž, kad ne bismo imali prijelaz od z-g na ž-ц, ž-d (st. slov. moždani iz mozg-j-), od g na ђ (štok. kaluđer iz novogrč. καλόγερος) i analogije: praarij. g (korij. gan), sansk. dž (džna), litv. ž (žin u žinoti); lat. g (genus), italij. dž (genere-dženere), franc. ž (genre-žanr); praslav. dj, malorus. dž (rodzen), velikorus. ž (rožen).

**) Tu bi nam valjalo još obrazložiti, zašto je u našem jeziku, glas č, koji sluti na praslav. č, izvorno k, ostao nepromijenjen dočim je ono č, koje sluti na južno-ist. slav. č, a praslav. tj, te

Kanošto prosti glasovi *k*, *g*, *h* tako su i složeni *sk* i *zg* bili u praslav. jeziku podvrženi mijeni: od *sk*, *zg* bivalo je ispred *i*-i *e*-vokalâ i ispred suglasa *j*-*šč* i *žц*. Glas *č* u grupi *šč* razlikuje se od onoga *č*, koje biva iz prostoga *k* u tome, što se ovo drugo sačuvalo nepromijenjeno sve do danas u svim slavenskim jezicima, dočim se je prvo *č* u pojedinim slav. jezicima kojekako mijenjalo; isto je tako i glas ц u grupi *žц* doživio drugi udes, nego li onaj, koji postaje od praslav. prostog glasa *g* (te koji se je sačuvao u obliku *ž*, ispriprostivši se eksplosivnog elementa *d*). U slovenštini i u našem jeziku hrv. ili srp., praslav. grupe *šč* i *žц*, koje će biti prešle nepromijenjene na južno-istočni prajezik slavenski, pa našavši ovdje grupe *šč* i *žц*, postale od praslav. *stj*, *zdj*, biće se s njima izjednačile, pokazuju one iste prijeglase, koje smo vidjeli kod grupâ *šč*, *žц* iz *stj*, *zdj*: u staroj slovenštini od *šč* = *štš* biva *št* (od *iskati* pres. *iskjѫ*, *iščѫ*, *ištѫ*) od *žц* = *ždž* biva

---

je po tom mnogo mlagje od onog č, iz k, oslabilo na ć. Što č od tj slabi u našem jeziku na ć, to nije možebit od toga, što bi našemu narodu bio pretvrd izgovor glasa č, jere tada ne bi ga izgovarao ni tamo gdje č sluti na k. Ali pretvrd mu je izgovor glasa ц, i radi toga od ц, koje sluti na dj, biva u štok. ђ (-slabije dž), u čak. ђ (-d3j1) i j, te sada uslijed analogije i glas č, koje sluti na tj, slabi u štok. na ć (-slabije č), u čak. na ć (-t3j1); dočim od ц, koje sluti na g, biva u nas ž, prama kome glas č mogao bi slabiti na š, ali tu ostaje č ipak nepromijenjeno. (Srv. praslav. dj, rus. ž, a praslav. tj. rus. č) U francus. jeziku imamo i tu oslabu glasa č na š: lat. g (genus), k (canis), francus. ž (genre), š (chien)- Prijeglas glasova č i ц (koji postaju od k i g) na štok. ć i ђ. imamo i u italijanštini, gdje se u riječima voce (od lat. voce-voke) i gente (od lat. gente) glasovi c i g ne izgovaraju baš kao č i ц, već kao nješto srednje izmegju č, ц i c, dz, dakle kao štok. ć i ђ. (Isto tako i g u giorno od lat. djurnum čuje se ne kao čisto ц, već kao štok. ђ).

žd (od *mozgъ* biva *mozgjanъ*, *možцanъ*, *moždanъ*); u novoj slovenštini *šč* ostaje nepromijenjeno, ali od *žц* (kroz stepen $z^3 d^3 j^1$) biva *žj*, (tačnije $z^3 j^1$); u našoj štokavštini od *šč*, *žц* biva najprije štok. *šć*, *žђ* (*išćem*, *možђani*), zatim po svoj prilici uticajem starog slovenskog jezika *št*, *žd* (*ištem*, *moždani*); u našoj čakavštini od *šč*, *žц* biva čak. *šć* (tačnije $s^3 t^3 x^1$: *pušćati* = $pus^3 t^3 x^1 ati$), *žђ* (tačnije $z^3 d^3 j^1$: *možђani* = $moz^3 d^3 j^1 ani$) i *žj* (tačnije $z^3 j^1$: *možjani* = $moz^3 j^1 ani$).

Govorićemo napokon o prijeglasima grupa *gt*, *kt*, *ht* u praslav. jeziku.

Po zakonima, koji su nam već poznati, grupa *gt* mora se izjednačiti sa *kt*, jer se *g* ispred *t* mora pretvoriti u *k*. Ali i grupa *kt*, kanošto uopće svaka grupa od dva eksplosivna glasa, osobito ako je prvi gutural, teško se izgovara, te zato se te grupe lasno mijenjaju. Najobičnije biva, da *k* postane spirantom, t. j. *h*, po tom od *kt* biva *ht*. Taj prijelaz javlja se u mnogim jezicima, i valja nam postaviti, da je bio i u praslav. jeziku, potom su se tu grupe i *kt* i *gt* izjednačivale sa *ht*. Ali u praslavenskom jeziku ima i drugi način, kojim se oblakšava izgovor grupe *kt*, a to je isuvanje glasa *k*. Ovo se je isuvanje izvršivalo u svim onim riječima, koje bi u svim svojim oblicima bile morale imati grupu *kt*, koje su dakle grupu *kt* imale u korijenu ili u osnovi, na pr. praslav. korijen *plet* (*pletem*) sluti na stariji oblik *plekt* (srv. lat. *plectere*, njem. *flechten*), praslav. korijen *let* (*letim*) sluti na stariji oblik *lekt* (srv. litv. *lekiu*, *likti*, *lakióti*) *), praslav. riječ *pentь* (st. slov. *pѧtь*, naški *pet*) sluti na osnovu *penk-t-*

*) Glagol letêti ili je postao od korijena let, izvornije lekt, ili može biti izveden od imenice * letъ za lek-tъ, i tad bi korijen riječi bio lek: ovo se sa litvanštinom bolje slaže

(srv. litv. *penktas*, lat. *quinque*); dočim se u onim riječima, kod kojih su samo njekoji oblici pokazivali grupu *kt*, gutural *k* nije bez traga gubio, već je samo slabio na *h*: ovo se je zbivalo na pr. u glagolima, kojim je korijen svršivao na gutural *k* ili *g* (na pr. korijeni *pek*, *mog*), pa su u infininitu dodavajući tvorku *ti*, a u supinu *tъ* (*pekti*, *mogti* - *pektъ*, *mogtъ*) dobivali grupu *kt*, ili u imenicam, koje su doduše u svim oblicima uzdržavale grupu *kt* (= *kt* i *gt*) ali su opet izvedene bile od glagola, živih u jeziku, koji nijesu u svim formama imali grupu *kt* (na pr. menice *pektь* od glagola *pekti*, *mogtь* od *mogti*).*) Oblici i riječi, kod kojih grupe *kt* i *gt* prelaze u *ht* jesu dakle infinit i supin od glagola s osnovom na *k* i *g* i imenice izvedene od ovih glagola od *pekti*, *mogti* biva *pehti*, *mohti*; od *pektъ*, *mogtъ* biva *pehtъ*, *mohtъ*; od *pektь*, *mogtь* biva *pehtь*, *mohtь*. Ako sa praslav. riječima *pehti*, itd. usporedimo sve one riječi, koje se u pojedinim slav. jezicima istim ozivlju (praslav. *pehti*: st. i bug. slov. *pešti*

*) Da se u inf. pekti, mogti, sup. pektъ, mogtъ i imenicam pektь, mogtь glas k, g ne izgubi posve, kako u pletѫ i pѫtь, priječila je analogija oblikâ, kanoti pekѫ, mogѫ, pekohъ, mogohъ itd. Praslav. riječ noktъ (sada u nas noć), pošto se je glagol, od kojeg je izvedena bila (korij. nok, izvorne nak. srv. lat. noceo) po svoj prilici u praslav. jeziku već izgubio bio, to ne imajući nijedne analogije, na koju bi se mogla nasloniti, (t. j. buduć se izgubila svijest da dolazi od korij. nak) bila bi morala izgubiti ono svoje k. Ali to se ipak nije dogodilo, već se je k pretvorilo u h, isto tako kako kod imenica pektь, mogtь itd., koje se naslanjaju na glagole pek, mog. Na to može bit da je utjecala analogija istih riječi pektь, mogtь itd. U sastavini notopyrъ ili netopyrъ (gdje je noto ili neto postalo od nokto- „noć“, a pyrъ po svoj prilici od ptyrъ, korij. pet „letjeti“), pošto tu analogija od pektь, mogtь nije mogla više djelovati, postalo je od nokt zbija not.

rus. i novo-slov. *peči*, naški *peći*, dočim zapadno-slav. *peci*), to vidimo da prema praslav. grupi *ht* stoje u pojedinim slav. jezicima oni isti glasovi, koji stoje prema praslavenskoj grupi *tj* (*t*x), o kojoj smo naprijed imali prilike govoriti (praslav. *vratjenъ*, *vratxenъ*: st. slov. i bug *vraštenъ*, novoslov. *vračen*, naški *vraćen*, poljač. *wrocony*). Po tome slijedi, da su se praslav. grupe *ht* i *tj*, *t*x morale u njeko vrijeme još u praslav. jeziku izjednačiti. Pošto je *ht* = x*t*, to se je izjednačivanje moglo zbiti jedino tim, što je ili od x*t* postalo *t*x ili što je od *t*x postalo x*t*. Ovaj se zadnji slučaj nije dogodio, jer smo prije vidjeli, da oni razni glasovi u pojedinim slav. jezicima, koji stoje prema praslav. grupi *tj*, *t*x ne pretpostavljaju prijelaz grupe *t*x u x*t*, već se od *t*x neposredno izvode, potom će od x*t* biti postalo *t*x. Da vidimo, kako bi se taj prijelaz mogao protumačiti. Rekli smo, da oblici i riječi, u kojih *kt* i *gt* prelaze u *ht* jesu inf. *pekti*, *mogti*, supin *pektъ*, *mogtъ* i imenice *pektь*, *mogtь* itd.: odovle biva *pehti*, *mohti* (i tako se korijeni *pek* i *mog* izjednačuju svojim svršetkom sa korij. *vrъh*, od kojeg praslav. inf. *vrъhti*: st. slov. *vrêšti* kano *pešti*, *mošti*), zatim *pehtъ*, *mohtъ*, i *pehtь*, *mohtь*. Uzmimo na pretres najprije inf. *pehti*, *mohti*, *vrъhti* i imenice *pehtь*, *mohtь*. U grupana *hti*, *htь*, kako kazasmo, *h* = x, pa kako iza njega slijede dva glasa *t* i *i* ili ь, koja se oba izgovaraju u prednjem dijelu ustâ, to će i artikulovno mjesto glasa x biti bilo u prednjoj česti ustâ, dakle u prednjem nepcu (x^1); i glas *i*, kanošto i ь, koji na nj naliči, prave se, kako već znademo, u prednjem nepcu: izmegju ovaka dva glasa, koja oba postaju u prednjem nepcu, sasvim je naravno, da će i glas *t* tražiti, da se izgovara u prednjem nepcu, a to je dorsalno *t* (t^3). Ako iza dorsalnih lingvala slijedi

glas *i*, to se, kako kod guturala *k* i *g*, čuje izmegju njih i glasa *i* spiranta: od x^1t^3i i $x^1t^3ь$ biva $x^1t^3x^1i$ i $x^1t^3x^1ь$. Sad kako je izgovor dviju spiranata, izmegju kojih stoji eksplosivni glas, dosta trudan, te se jedna spiranta u takovu slučaju lako gubi, pa kako je u $x^1t^3x^1$ druga spriranta fisiologički nužnija nego li prva; to od $x^1t^3x^1$ biva t^3x^1, *tx*, *) od čega postaje u zapadno-slav. jeziku *tš* (*c*), u južno-istočnom *tš* = *č*. Ovako se izjednačuju grupe *ht* (iz *ht*, *kt*, *gt*) sa *tj*, *tx*. U supinu *pehtъ*, *mohtъ*, *vrъhtъ* takovo se izjednačivanje udesâ grupe *ht* sa udesima grupe *tj*, *tx* ne bi bilo smjelo dogoditi, jer od *xtъ* nema razloga, da postane $x^1t^3x^1ъ$, kako od *xti* postaje $x^1t^3x^1i$; ali pošto se je zbilja dogodilo, to će na supin biti djelovala analogija infinita. **)

Prelazimo sada na perijod hrv. ili srpski, da vidimo kakovih su novih preinaka doživjeli glasovi *k*, *g*, *h* u ovom perijodu.

Najprije valja nam spomenuti, da su u hrv. ili srp. perijodu njekoja *k*, *g*, *h* mijenjala svoju artikulaciju. U praslav. jeziku znademo, da su guturali *k*, *g*, *h* imali samo drugi izgovor (k^2, g^2, $h^2 = x_2$), t. j. u stražnjem nepcu, dolazeći samo pred tvrdim vokalima (*a*, *o*, *u*, *y*,

*) Na isti način od inf. doiti, naiti, poiti, preiti, saiti, uiti, zaiti biva doći, naći itd. tim što se prvo i od iti iza samoglasa radi zijeva pretvara u j, koje se ispred t promeće u x1, sada od x1ti biva x1t3x1i, t3x1i i ći. Po analogiji od doći, naći itd. postala je zatim forma ići od iti (s-ići od s-iti itd.). Forme nagji, nagjem itd. prama kojim su postale i igji, igjem za idi, idem) mogle su postati ili od naj1d3i, naj1d3j1i, nad3j1i, ili po analogiji od naći, doći itd U čakavštini običnija je starija forma najdi, najdem itd.

**) Da nije tu djelovala analogija infinita, to bi od pektъ, mogtъ bilo moralo postati možebit pestъ, mostъ, kanošto od žegtok biva žestok. —

Sravni s otim osobito: Potebnja u Archiv f. sl. Ph. III, 372-376 i kirste, Archiv V, 377-390.

ъ, ѫ) i pred konsonantima; dočim u našem današnjem jeziku imaju guturali *k*, *g*, *h* i prvi izgovor (*k*[1], *g*[1], *x*[1]) t. j. u prednjem nepcu, dolazeći i pred nekim vokalima (*i* i *e*). Grupe *ki*, *gi*, *hi* javljaju se u nas prama praslav. *ky*, *gy*, *hy*, i to: 1) u korijenima kisnuti (st. slov. *kysnѫti*), *ginuti* (st. slov. *gybnѫti*), *hiniti* (st. slov. *hyniti*); 2) u nastavcima (*po*)*srkivati* (st. slov. -**srъkyvati*), (*na*)*migivati* (st. slov. -**mygivati*), (*do*)*jahivati* (st. slov. -**jahyvati*). Grupe *ki*, *gi*, *hi*, što postaju od *ky*, *gy*, *hy* prelaze katkada i u *ci*, *zi*, *si*, to biva na pr. u nastavcima: prema st. slov. instr. množ. *traky*, *rogy*, *duhy* stoji u nas od najstarijih vremena *traci*, *rozi*, *dusi* (i tako još i sada u čakavštini i kajkavštini), prema st. slov. nom. množ. *veliky*, *mnogy*, *suhy* dolazi u nas (u starije doba a i sada još samo gdje gdje) *velici*, *mnozi*, *susi* i (u novije doba po analogiji ostalih padeža) *veliki mnogi suhi* (kako se i u dat. lok. jedn. mjesto *ruci*, *nozi*, *snasi* -st. slov. *rucê*, *nozê*, *snasê* -čuje sad dosta često *ruki*, *nogi*, *snahi* po analogiji ostalih padeža i po analogiji riječî kano *patka*, *mazga* itd., koje u dat. i lok. jedn. imaju vazda *patki*, *mazgi* itd.). I grupe *ke*, *ge*, *he*, koje dolaze u nastavcima, stoje u nas prama praslav. *ky*, *gy*, *hy* (na pr. ak. množ. *trak(ov)e*, *rog(ov)e*, *duh(ov)e* stoji prama st. slov. *traky*, *rogy*, *duhy*, ili gen. jedn. i nom. i ak. množ. *ruke*, *noge*, *snahe* stoji prema st. slov. *rѫky*, *nogy*, *snahy*), ali se glas *e* nije tu razvio iz *y*, kako se *i* razvija iz *y*, već je to *e* refleks st. slov. glasa ѧ, koji stoji kod mekih osnova (*ja* ili *jâ*) prema glasu *y* tvrdih osnova (ak. množ. *kon'ѧ*, *raby*, gen. jedn. i nom. i ak. množ. *dušѧ*, *ženy*)

Ali u tugjim riječima, koje su se u našem jeziku udomile, grupe *ki*, *ke* promeću se u *ći*, *će*, grupe *gi*, *ge* u *ђi*, *ђe*. Na pr.: grč. *προικιόν*, u nas *prćija*, novo-

grč. κιβωτὸς, u nas *ćivot*, lat. *cyrillus* (κυρίλλος), u nas *ćiril* (*ćiro*), — lat. *caesar* (καισαρ), u nas *ćesar*, lat. *cella* (κέλλιον), u nas *ćelija*; grč. μαγία, u nas *magjija*, grč. αἰγύπτιος, u nas *jegjupak*, novogrč. καλόγερος, u nas *kalugjer*, turski *gemi*, u nas *gjemija*. Grupe *ski*, *ske* promeću se u tugjim riječima našeg jezika u *šći* *šće*, *šti*, *šte*, na pr.: arban. σκιπεταρ, u nas *šćipetar*, lat. *sceptrum* (σκήπτρον), u nas *šćiptar*, grč. σκύτον (*scutum*), u nas *štit*. *)

Grupa *kt* (= *kt* ili *gt*) u perijodu srp. ili hrvackom ne gubi svojeg *k*, kanošto ni grupa *gd* (= *gd* ili *kd*) svojeg *g*: gen. jedn. *lakta* (st. slov. *lakъta*), *nokta* (st. slov. *nogъta*); *svagda* (st. slov. *vъsegda*), *nigda* (st. slov. *nikъgda*, od čega najprije *nikъda*, *nikda* kanošto od *kъgda* - *kъda*, naški *kada*) **) Mjesto *kt* čuje se ipak katšto i *ht* (mjesto *kć* t. j. *ktj* čuje se *hć*): *lahta*, *nohta* (i *nofta*), *drhtat* mj. *lakta*, *nokta*, *drktat* (*drhće*, *hći* mj. *drkće*, *kći*). Glasovi *k*, *g* ispred *k*, *g* obično se gube: *meko* za *mekko* (st. slov. *mękъko*), *lako* za *lagko* (st. slov. *lьgъko*), - njegdje slabe na *h*: *mehko*, *lahko*. Ispred zvučnih glasova po onom već poznatom zakonu glas *k*, koji je bezvučan promeće se u *g*, koji je zvučan, a glas *g* po tome ispred bezvučnih glasova promeće se u *k*: *nigda* za *nikda* (st. slov. *nikъgda*, od čega najprije *nikъda*) *regbi* za *rekbi* (*rekao bi*), *gђe* (forma,

---

*) Vidi osobito. Miklosić, Fremdworter i ost., zatim: Daničić, Rječnik iz starina srpskih.

**) Na početku riječi dolazila bi grupa kt u kto (st. slov kъto), ali se tu dogodila metatesa glasova k i t, od kto posta tko, pa onda se t izgubilo i osta ko. Grupa gd (gђ) dolazi na početku riječi u gdje (gђe), ali se tu glas g obično gubi, mjesto gdje (gђe) čuje se češće dje (ђe, de, di). I u sredini riječi ispalo je g od gd u: kada (st. slov. kъgda), tada (st. slov. tъgda) i dr.

koja se čuje pored *gdje*) za *kđe* (st. slov. *kъdě*), *bardagdžija* za *bardakdžija* (od *bardak*); *nokta* za *nogta* (st. slov. *nogъta* od nom. *nogъtь*: u nas *nokat* po analogiji ostalih padeža), *bokca* za *bogca* (od nom. *bogac*). Sad ćemo još govoriti o sudbini glasa *h* u perijodu hrv. ili srpskom. *)

Mi smo prije govoreći u praslav. jeziku o glasu *h* identifikovali ga sa Brike-ovom spirantom *x* (x^2 i x^1), koja se izgovara kao njem. glas *ch* (na pr. u Schl*ach*t, gdje je *ch*-x^2, ili *Sichel*, gdje je *ch*-x^1). U našem jeziku, hrv. ili srpskom, još u najstarije vrijeme počela su njeka *h* smekšavati svoj izgovor, t. j. slabiti, a zatim propadati. Ovo slabljenje propadanje glasa *h* stalo se izvagjati u široj mjeri osobito počevši od prošlog i pretprošlog vijeka. Slabljeno *h* nije drugo van njem. *h* (na pr. u *haben, hieb*), pa se razlikuje od spirante *x* samo u tom, što je kod artikulovanja slabljenog *h* otvor u ustima izmegju nepca i jezika nješto veći nego li kod artikulovanja glasa *h*(-*x*), tako da se žamor što poragja zrak taruči se o nepcu za izgovor slabljenog *h* jedva čuje; osim toga (što smo prije spominjali) glasne žice kod artikulovanja slabljenog *h* nijesu toliko otvorene koliko kod artikulovanja bezvučnih glasova (megju koje spada i *x*), već su ponješto stiješnjene. Dandanas malne samo obrazovana klasa našeg naroda na koju književnost i gramatika pokaza svoj upliv, izgovara glas *h* kao *x*, pa kako je *x* bezvučna spiranta, po poznatom zakonu zvučni glasovi ispred

*) Srv.: Jagić, Gramatika jez. herv. I, str. 69. — Šafarik, Serbische Lesekörner 69-70. — Majkov, Istorija serbskago jazyka (1857) str. 478. — Novaković, Fizijologija glasa itd. str. 31-35. — Vuk Karadžić, Srpske nar. poslovice str. XIII-XV i XXI-XXV. Hattala u Radu IV, str. 155-158. — Jagić u Radu IX, 143-151.

nje moraju gubiti svoj zvuk (*ophod* za *obhod*, *nathitriti* za *nadhitriti*, *rashod* za *razhod*) a u slučaju kad bi se ona našla ispred zvučnih glasova, to bi i ona morala po poznatom zakonu dobiti zvuk, pretvoriti se dakle u *j*, ali mogla bi mjesto toga i slabiti na njem. *h* (koje može stajati i pred muklacima i pred jasnicima, jer ono nije po onom što smo rekli, ni muklac ni jasnik već nešto srednje), koje se zatim može i posve izgubiti. U narodu malo se gdje izgovara glas *h* kao njem. *ch*, već ponajviše kao njem. *h*, a u velikom dijelu našeg naroda *h* je sasvim umukuulo. Glas *h* se je najbolje sačuvao (ali većinom ipak kao slabljeno *h*) u čakavaca i kajkavaca, a od štokavaca izgovaraju ga najjasnije (kao njem. *ch*) i svud gdje mu je mjesto Dubrovčani *) *hoću*, *hlad*, *hmucati*, *hmiljeti*, *muha*, *orah*, *vetah*, *hrbat*, *hrkati*, *hrskati*, *dobrijeh*, *onijeh*, itd.; a opet *rvati se*, *rgja*, (*lako*, *mcko*), *ljudî*, *ženâ*, *stvarî* a ne *hrvati se*, *hrgja* (*lahko*, *mehko*), *ljudih*, *ženah*, *stvarih*, kako se njegdje proti etimologiji izgovara i piše. Osim Dubrovnika glas *h* čuje se kako onuda po okolini, tako i gore k jugu po svemu primorju našega naroda i po Crnoj gori do samoga Skadra, ali slabo gdje zdravo, postojano i na svakome mjestu u riječi. Po okolini dubrovačkoj bolje se čuje pored mora i po ostrvim nego gore k Hercegovini. Uz primorje gore, po Boci, bolje ga izgovaraju katolici nego li pravoslavni: a izmegju onih prvih najbolje ga izgovaraju Peraštani, a najmanje Rišnjani i Novljani, koji su otprije bili pod Turcima i koji se i sad mnogo miješaju s Hercegovcima. A

*) Ali se izgovara h takogjer i u onim riječima gdje mu možebit nije mjesta: zijehati, biočuh, pepeljuha, vihojla (italij. viola) i na početku turskih riječi kojim je prvi glas a: hat, hambar, haždaja, Harapin. Vidi: Budmani-u Radu LXV, 158.

po ostalim onuda mjestima i po Crnoj gori i po nahiji Barskoj čuje se glas *h* vrlo dobro na kraju riječi, u srijedi pred poluglasima malo slabije, pred samoglasima i megju njima još slabije i to gdje manje i gdje više, a u početku pred poluglasima nimalo ili vrlo rijetko. Što su sjeverni krajevi crnogorski bliže k Hercegovini, zato se *h* manje čuje; ali k istoku ne gubi se tako odmah, nego se, istina sve slabeći, protežo preko Zete može biti čak do Metohije i do Kosova, gdje ga odonud opet Bugari sa svojim izgovorom podupiru, kao što se i dolje oko Timoka može poznati. I u Bosni od varošana, osobito koji su turskoga zakona može se ćuti tanak izgovor glasa *h*. Da se po granicama izmegju ovih mjesta, gdje se *h* različno izgovara, izgovor njegov miješa, kaošto ga miješaju i ljudi, koji pregju iz jednoga mjesta u drugo, to se razumije samo po sebi.*) Ostali naš narod, koji štokavštinom govori, izgubio je posvema glas *h*. Da je taj glas ipak onudai kud je izumro, sporo i malo po malo izumro, rekl, bismo da svjedoče zamjene njegove: *g*, *k*, *v*, *f*, *j*. Najstarije rekli bismo da su *g* i *k* naročito ono prvo *dogjog*, *vidjeg*, *svojijeg*. *čug*, *orag*, *vegdi*) Ono se govori ne samo po Hercegovini nego i po Starom Vlahu i amo tamo po Boci (Mulu i Prčanju). Rekli bismo da

*) Govoreći prije o glasovima ъ i ь bili smo napomenuli, da Crnogorci izgovaraju glas h i u gen. množ. kod supstantiva na pr. deset pušakah, našijeh ženah, junakah, riječih, ljudih itd. Pored Crnogoraca ovako govore i primorci gotovo svi od Rosa do iza Bara, a osobito Dobroćani. U Dubrovniku ovog običaja nema, ali niže Dubrovnika na poluostrvu Ratu može se čuti, samo ne onako zdravo i postojano kao u Crnoj gori. Ovo izgovaranje glasa h u gen. množ., gdje mu u staroj slovenštini nije mjesta, postalo je pored izgovaranja toga glasa kod pridavnika i zaimenica u ovom padežu.

ta zamjena pada u vrijeme kad se samo *h* izgovaralo malo gušće, kao njem. *ch*. Druge dvije zamjene su vrlo skorašnje. U šabačkom okrugu ima selo, od kojega se nominativ govori *Svileuva*, a dativ i lokativ *Svileusi*. Glas *f* dolazi u imenu bosanske varoši *Foča*, koja se na kraju XV vijeka još pisala *Hoča*, u glagolu *fitati* (u Perastu) za *hitati*, a možebit i u *frkati* *f* stoji za *h*, u dijalektu biograckom *f* čuje se još mnogo češće za *h*. *) —

Prelazimo sada na konsonante *s*, *z*, *c*, da vidimo kako su se oni mijenjali i razvijali od praslavenskog do našeg današnjeg jezika, hrv. ili srpskog.

Za glas *s* kazali smo naprijed, da se je u praslav. jeziku ili sačuvao još od praarijskog perijoda (na pr. u *sedmь*: srv. lat. *septem*, sans. *saptan* itd.), ili razvio od praarij. glasa *k* (na pr. u *desentь*: srv. grč. *δέκα*, lat. *decem* itd.), ili u najmlagje doba praslav. jezika postao od glasa *h* (koji opet sluti na praarij. *s*., na pr.: st. slov. *mêhъ*, množ. *mêsi*) **); za glas *z* poznato nam je, da je u praslav. jeziku ili postao oslabom od litv. slavenskog *ž* (koje sluti na praarij. *g* ili

---

*) Fonetičku paralelu našem ovom pojavu imamo u historiji romanskoga h, i ako je ono poteklo iz drugog etimologijskog izgovora. Njekad jednako grčkome x oslabilo je ono u h (njem. h) a u tom ga je obliku iz novih romanskih jezika sasvim nestalo. Fr. Diez, Grammatik der roman Sprachen 3 Aufl. I, 275 str. Uz to za ranije doba i za uporedne paralele G.J, Ascoli, Vorlesungen über die vergleichende Lautlehre des Sanskrit, des Griechischen und des Lateinischen. Uebers. v. J. Bazzinger und H. Schweizer-Sidler, Halle 1872. 144.

**) Da se je glas s u mêsi morao razviti iz h u mêhъ, a ne obratno, to je jasno po vok. mêše, što je moglo postati jedino od mêhe, a ne od mêse jer s ispred e ne biva š (srv. sъpasъ, vok. sъpase).

gj; na pr.: praarij. korij. *gan*, litv. slav. *žin*, slav. *zьn*, *zn* u *znati*), ili da se je razvijao u poznije doba praslavenštine od glasa *g* (na pr. *noga*, dat. lok. *nozê*); za glas *c* znademo napokon, da je postajao samo u kasnije vrijeme praslavenskog jezika od glasa *k* (na pr. *ruka*, dat. lok. *rucê*).

Kanošto su guturali *k*, *g*, *h* tako su i glasovi *c*, *z*, *s* ispred prejotovanih vokala prelazili u praslavenštini u *č*, *ž*, *š*, na pr. od *grъnьcь* (grnac) biva u staroj slovenštini sufiksom *-jarь* *grъnьčarь* (grnčar), od *nositi*, *gaziti* glasi imperfekat *nošahъ*, *gažahъ* za *nosjahъ*, *gazjahъ*. Osim toga glas *c* promeće se u *č* i u ostalim slučajima, u kojim *k* prelazi u *č*, dakle i ispred *e*, ь, (ѧ), *i*; isto tako i ono *z*, koje ne sluti na starije *ž*, već je postalo istom u praslaven. jeziku od glasa *g*, prelazi (kanošto i glas *g*) ispred *e*, ь, ѧ i *i* u *ž*. Na pr.: 1) od *otьcь* glasi vok. *otьče*, (ali ak. množ. *otьcѧ*, a ne *otьčѧ*, kako *otročѧ*, i po tom u nas *oce*), i od *otьcь* izvedeno je i *otьčьskъ*, *otьčimъ*; 2) od *kъnѧzь* (mjesto čega dolazi i forma *kъnѧgъ* (koja dokazuje, da se je *z* u *kъnѧzь* istom u relativno mlagje doba razvilo iz *g*) glasi vok. *kъnѧže*, ak. množ. *kъnѧžѧ*, adjektiv *kъnѧžьskъ*, glagol *kъnѧžiti*. Ona *z*, koja slute na starija *ž* (i ta se nalaze sva u korijenima od riječi) ne mijenjaju se u *ž* ispred *e*, ь, ѧ, *i*; tako se ni glas *s* ne mijenja ispred ovih vokala u *š*, pa bilo da je to *s* praarij. ili praarij. *k* (praslav. *s*, koje biva od *h*, ne dolazi nikada ispred *e*, ь, ѧ, pa niti ispred *i* u korijenima i sufiksima za tvorenje riječi, gdje se *h* promeće u *š*). Na pr.: 1) *gryzeši*, *gryzѧ*, *vozьnikъ*, *zima*, *voziti*; 2) *paseši*, *pasѧ*, *sъpasьnъ* (ali pored *lêtosьnъ*, *dьnьsьnъ* i *lêtošьnъ*, *dьnьšьnъ*), *sila*, *nositi* (ali pored *kresivo* i *nošivo*).

Razlog, zašto glas *c* i mlagje *z* prelaze u *č*, dotično *ž*, u svim onim slučajima, u kojim se *k*, dotično *g*, promeću u *č*, dotično *ž*, dočim se glas *s* i starije *z* mijenjaju u *š*, dotično *ž*, samo ispred prejotovanih vokala, biće u tome: što se je porijetlo glasova *c* i mlagjeg *z*, postavši ovi glasovi u relativno mlado doba od *k*, dotično *g*, bolje osjećalo, te su se ti isti glasovi u svojoj mijeni mogli bolje ugledati u svoje roditelje, glasove *k* i *g*; dočim za starije *z* nije se moglo više osjećati, da je postalo od *g*, što je to *g* još u praarij. jeziku eksistovalo, a glas *s* nije se mogao povesti za analogijom od *h*, što ta *s*, o kojim je govor, slute ili na praarij. *s*, ili na praarij. *k*.

Od grupâ *cj*, *sj* i *zj* biva *č*, *š* i *ž* tako da od *cj*, *sj* postane, po poznatom zakonu, najprije *c*x i *s*x, pa onda jezik nalazi njeku srednju tačku izmegju artikulovnog mjesta glasova *z*, *c*, *s* (desni gornjih prednjih zuba) i artikulovnog mjesta glasa *j*, dotično *x* (i to *j*2, l*x*2; dakle stražnje nepce): ta srednja tačka izmegju *z* i *j* jeste *ž*, izmegju *c* = *ts* i *x* je *č*, a izmegju *s* i *x* je *š*.

U onim riječima i oblicima, u kojim su glasovi *c*, *z*, *s* došli u neposredni doticaj sa glasom *j* istom u perijodu hrv. ili srpskom, grupe *cj*, *sj*, *zj* ne prelaze u *č*, *š*, *ž*, već ostaju nepromijenjene. To biva u onim riječima i oblicima, u kojim su u praslav. jeziku glasovi *c*, *s*, *z* bili rastavljeni od glasa *j* vokalom i koji se je u perijodu hrv. ili srpskom izgubio, ili u kojim je iza glasova *c*, *s*, *z* slijedio glas *ê*, koji se u našem jeziku razvija u *je*: 1) st. slov. *sijati*, u nas *sijati* i *sjati*, st. slov. *kozoj* u nas *koziji* i *kozji*; 2) st. slov. *cêdilo*, u nas *cjedilo*, st. slov. *sêmь*, u nas *sjeme*, st. slov. *zênica*, u nas *zjenica*. Ali u Hercegovini i Crnoj gori, (Boki) većina stanovnikâ mijenja ipak u tim slu-

čajima grupe *cj*, *sj* *zj* u dorsalna *c*, *s*, *z* (*t*^{3}*s*3, *s*^{3}, *z*3): *c*3*edilo*, *s*3*ati*, *s*3*eme*, *koz*^{3}*i*, *z*^{3}*enica* itd. *)

Spomenućemo sad onaj zakon, po kojem glas *s*, budući muklac, ispred jasnikâ dobiva zvuk, t. j. postaje *z*, a glas *z*, budući jasnik, ispred muklaca gubi svoj zvuk, t. j. postaje *s* **): 1) *zbor* za *sbor* (st. slov. *sъborъ*), *zgoda* za *sgoda* (st. slov. *sъgoda*), *združiti* za *sdružiti* (st. slov. *sъdružiti*); 2) *uscvasti* za *uzcvasti* (st. slov. *vъzъ* —), *isfućkati* za *izfućkati* (st. slov. *izъ* —), *rashlada* za *razhlada* (st. slov. *razъ* —), *usklik* za *uzklik*, *ispit* za *izpit*, *gristi* za *grizti* (korij. *griz*). Ispred glasova *č* i *ć* glas *s* asimiluje se njima, ispred *č* postajući *š*, a ispred *ć* postajući ili (u štokavštini) njeki srednji glas izmegju *š* i *s* (kako je štok. *ć* njeki srednji glas izmegju *č*=*tš* i *c*=*ts*) ili (u čakavštini) *s*^{3} (kako je čak. *ć*=*t*3*j*1); ispred glasova ц i ђ glas *s* dobiva najprije zvuk (postaje *z*), pa se onda njima asimiluje: 1) *ščepati* za *sčepati* (st. slov. *sъ*—), *lišće* (š=srednji glas izmegju *š* i *s*) ili *lis*3*će* za *lisće* (st. slov. *listije*); 2) *prkoždžija* za *prkozdžija*, *prkosdžija*, *žgjetan* (gdje se st. slov. *dê* izgovara kao *gje*) za *zgjetan*, *sgjetan* (st. slov. * *sъdêtьnъ*). Ispred glasova ц i ђ glas *z* uslijed asimilacije prelazi u *ž* (ispred ц) i u njeki glas izmegju *ž* i *z* (i-

---

*) Ovako izgovaraju Hercegovci grupu zj, sj i u složenim riječima, u kojim z, s spadaju na jednu čest složenice, a j na drugu, na pr. iz-jesti, s jutra oni izgovaraju iz3esti, s3utra. Pa i u riječim kano svjetovati, cvjetati ispuštajući glas v izgovaraju sj kao s3, a cj kao c3 (=t3s3): s3etovati, c3etati.

**) I glas c morao bi se ispred jasnika prometati u dz (=ζ), ali nema primjera, gdje bi se c desilo ispred jasnika. —

Od riječi mozak, drozak gen. glasi mozga, drozga, dat. mozgu drozgu itd. za moska, droska, mosku, drosku itd.

spred ђ u štokavštini) ili *z*3 (ispred ђ ili *j* u čakavštini); ispred glasova *č* i *ć* glas *z* gubi najprije svoj zvuk (postaje *s*), pa se onda asimiluje ovim glasovima: 1) *poreždžija* za *porezdžija grožђe* (*ž* je njeki srednji glas izmegju *ž* i *z*) ili *groz*3*ђe* (*grozje*) za *grozђe* (st. slov, *grozdije*); 2) *raščešljati* za *razčešljati* (st. slov. *razъ-*) *išćesmati* (*š* je njeki glas izmegju *š* i *s*) ili *is*3*ćesmati* za *izćesmati* (st. slov, *izъ—*). Glasovi *s* i *z* prelaze uslijed asimilacije u *š*, dotično *ž*, i pred *l'*, *n'*, na pr.: *pomišljati* za *pomisljati* (od *myslь*, *misao*), *ražljutiti* za *razljutiti* (st. slov. *razъ-*); *prošnja* za *prosnja* (od *prositi*), *grožnja* za *groznja* (od *groziti se*). *) Glasovi *s* i *z* ispred *s* i *z*, *š* i *ž* iščezavaju: *isjeći* za *iz-sjeći*, *iza* za *iz-za*, *raširiti* za *raz-širiti*, *raženiti* za *raz-ženiti*. **) Glas *s* gubise još iza glasova *č*, *ž*, *š* u sufiksima *-ьstvo* i *ьskъ* na pr. *junački* za *junački* (st. slov. **junačьskъ*), *množtvo* za *množstvo* (st. slov. *množьstvo*), *vlaški* za *vlašski* (st. slov. *vlъšьskъ* u drugom značenju).

Napomenućemo napokon, da je grupa *zr* njekom dijelu našeg naroda pretvrda, te ju zamijenjuje blagoglasnijom *zdr*; tako kaže se u Dubrovniku: *zdrak*, *zdreti*, *zdrelo* za *zrak*, *zrijeti*, *zrelo*, da pače i *izdreče* (?) za *izreče*. — ***)

---

*) U riječima u kojim dolazi slovka slje, snje ili zlje, znje, koja slnti na st. slov. slê snê ili zlê, znê, ako se u toj slovci l, u i j izgovaraju kao jedan glas (l', n'), tad s i z prelaze u š i ž, inače ne; tako se izgovara: pošl'edn'i ali posljedn'i, ražl'evati ali razljevati, šn'egovit ali snjegovit, ražn'ežen ali raznježen.

**) Od z-ž može postati, kroz stepen ž-ž, i žd, na pr. u iždenem za iz-ženem (od glag. —gnati), iž-ženem.

***) Tako se je u praslav. jeziku megju s i r radi eufonije umetao glas t, a megju ž i r glas d, na pr: strahъ za sorhъ korij. serh, srv. srh, sršen; ždrêbь pored žrêbь itd.

Još nam je napokon govoriti o promjenama i razvijanju praslavenskih glasova *ž*, *š*, *č* u našem jeziku, zatim o promjenama glasa ц *(dž)*, koji se u našem jeziku javlja većinom u korijenima i nastavcima tugjeg izvora, pa o promjenama glasova *ć* i ђ *(gj)*, za koje znademo da su postali istom u hrv. ili srpskom perijodu te drugačije glase u štokavštini, drugačije u čakavštini, napokon o glasu *j* u našem jeziku današnjem.

Najprije opaziti nam je, da se glasovi *ž*, *š*, *č* ne izgovaraju posve čisto u cijelom našem narodu, t. j. u mnogim stranama na mjesto *ž*, *š*, *č* čuješ njeke glasove, koji stoje u sredini izmegju *ž*, *š*, *č* i *z*, *s*, *c*. To biva osobito u čakavštini, gdje se mjesto *ž*, *š*, *č* izgovaraju i posve čista *z*, *s*, *c*. *)

Glavne promjene, kojim su podvrženi glasovi *ž* i *š*, ц i *č*, ђ i *ć* u našem jeziku, jest onaj poznati zakon, po kojem muklac pred jasnikom prelazi u primjerni jasnik, a jasnik pred muklacem u primjerni muklac, dakle *š*, *č* i *ć* pred jasnicima prelaze u *ž*, ц i ђ, a *ž*, ц i ђ pred muklacima prelaze u *š*, *č* i *ć*: 1) *zadužbina* za *zadušbina* (od *duša*), *srdžba* za *srčba* (od *srčiti* se), *regjbi* (što se čuje uz *regbi* za *rek(ao)bi*) za *rećbi*; 2) *lašca* (gen. od *lažac*) za *lažca*, *žiška* (gen. od *žižak*) za *žižka*, *žećca* (demin. od *žegja*) za *žegjca*. Ispred glasova, koji sadržavaju elemenat *t* (*t*, *ć*, *c*, *č*) a katkada i pred *p* i *k* glasovi *č* i *ć* gube svoj elemenat *t*, t. j. od *č* (=*tš*) biva *š*, od *ć* (=u čak. *tj*) biva *j*: 1) *što* za

---

*) Ovako izgovaraju osobito gragjani po otocim istarskim i sjeverno dalmatinskim, koji su pokvarili svoj izgovor prama mletačkom italij. narječju, dočim seljaci izgovaraju ž i č kao njeki srednji glas izmegju ž i z, č i c, a glas š običnо kao čisto š (tako barem na otoku Rabu).

čto (st. slov. *čьto*), *sunašce* za *sunačce* (st. slov. *slъnьčce*)ь, *špag* za *čpag* (st. sl. *čьpag*), *maška* (u Primorju) za *mačka* (srv. *sklo* za *cklo*); 2) *nojca* (u Dubrovn.) za *nočca*, *vojka* (u Dubr.) za *voćka*. Napokon spomenućemo prijelaz glasa *ž* u *r* izmegju vokala: *more* pored *može*, *porene* pored *požene*, *nebore* za *nebože* (od *nebog*), *jer* za *ježe* (st. slov. *ježe*) itd.

Navešćemo jedan primjer, gdje je u našem jeziku prama jeziku st. slovenskom nestalo glasa *š* uslijed zakona analogije. Mislimo tu na naš komparativ. U st. slov. jeziku adjektivi imali su u komparativu u svim padežima, brojevima i rodovima (osim nom. i vok. jedn. za muš. rod i nom. vok. ak. jedn. za sred. rod) elemenat *š*. Ovo su *š* imali adjektivi i u našem jeziku (i u onim padežima, u kojim ne bijaše u staroj slovenštini), ali samo u starije doba. *) Danas sačuvali su to *š* u štokavštini samo tri pridavnika: *ljepši*; *lakši*, *mekši*; u ćakavštini (osobito u Primorju i Istri) ima ih više **), a najviše u kajkavštini, koja se u tom slaže kao i u ostalom, sa slovenštinom.

Najposlije da kažemo koju i o glasu *j*.

Glas *j*, budući zvučan glas, morao bi se podvrgavati onom zakonu, po kojem od jasnika ispred muklaca biva muklac, od muklaca ispred jasnika biva jasnik, ispred jasnika morao bi se dakle glas *j* pretvarati u *h* (=x) a ispred *j* morali bi se muklaci prometati u jasnike, ali to se ipak ne dogagja: kaže se *svojta* a ne *svohta*, *sjutra* a ne *zjutra*. ***) Da se glas *j* ne pokorava tomu zakonu, tomu je uzrok njegova slaba suglasnička

*) Vidi: Daničić u Radu br. XXVI, str. 64-73.

**) Vidi: „Vienac“, god. 1880 br. 11, str. 170.

***) Ali u čakavštini kaže se ipak: zjutra ili zutra, tako zjahat za štok. sjahat itd.

narav, radi koje ga mnogi jezičari i ne smatraju suglasnikom već samoglasnikom. *)

Glas *j* (pored *v*) vrši u našem jeziku (kanošto već i u praslavenštini) veliku zadaću kao eufonički usuvak, da ukloni u riječi zijev izmegju dva vokala ili na početku od riječi, ako ova počinje vokalom. **) Dolazi i u tugjim riječima, koje su se udomaćile u našem jeziku ili se kao tehnički izrazi često rabe, i to se najpače javlja izmegju dva vokala, od kojih je prvi glas *i* ili *e*, i ako se ta dva vokala nalaze u nastavku (na pr. *magjija* od grč. *μαγία*, *Horacije* od lat. *Hora-*

---

*) Vidi: Grot u Jagićevu Archiv f. sl. Ph. III, 138-151 („Über die Natur einiger Laute im Russischen"),

Glas j naliči po svoj naravi mnogo na glas v, jer su obadva vrlo blizu jednom vokalu: j vokalu i, a v vokalu u. Srodnost ovih suglasa sa samoglasim i i u čini da se j i v promeću rado u i i u. To biva često, kad se j i v radi kojeg fonetičnog zakona ne mogu da uzdrže kao takovi. Muklac ispred v morao bi se pretvorit u jasnik, ali kako to ne biva, to mora v promijeniti nješto od svoje naravi, da se ta grupa može izgovoriti: glas v može postati ili f ili u. I zbilja svoj se izgovara ili kao sfoj ili kao suoj. Ovo u u suoj nije ipak jednako našem običnom u, već je to njeki glas izmegju v i u (po Brükeu vl, a to je w u engl. wheel, woe, wol, ou u franc. oui). I u ovca se v čuje možebit katkada kao takovo u. Slično se i glas j iza muklacâ (na pr. u sjutra) i pred muklacima (na pr. u svojta), a k tome i na kraju riječi (na pr. u kraj) čuje kao njeki glas, koji stoji izmegju j i i,

**) Dolazi svugdje, gdje je već u praslavenštini bio, a gdje ga tamo nije bilo, nema ga i u našem današnjem jeziku, na pr. li-j-em (st. slov. lijѫ), jabuka (st. slov. jablъka), ali praotac (st. slov. praotьcь), pauk (st. slov. paѫkъ). Ne javlja se tamo, gdje su se dva samoglasa našla zajedno istom u perijodu hrv. ili srpskom, tako se kaže pepeo (a ne pepejo) prama st. slov. pepelъ, triest (a ne trijest) za trides(e)t. U dijete (prama st. slov. dêtѧ) glas j nije eufonički usuvak, već je ije postalo od jeje (kako umije od umjeje).

tius, *ideja* od lat. *idea*; ali čuje se i u ostalim slovkama od riječi, na pr.: *dijalekat* od grč. *διάλεκτος*, *fisijologija* lat. *fisiologia*, *idejografija*, lat. *ideografia* itd.), ili na početku riječi, ako ista počinje vokalom *e* ili *i* (na pr. *jelinski*, *jevrejski*, *Jevropa* itd. za *elinski*, *evrejski*, *Evropa* itd., *Jirud* itd. za *Irud* itd.). —

Ovim smo svršili povijest historičnog razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga. Ova se sastoji u neprestanu cijepanju jezikâ, koji su jedan put sačinjavali samo jedan jezik, stari arijanski, dok nije postao naš današnji jezik hrv. ili srpski. Znakovi, po kojim se mogu ustanoviti otsjeci toj povijesti, ili koji opredijeljuju to cijepanje jezikâ, jeste mijena glasova. Ob ovoj smo mi zato doslije razlagali. Ali osim mijene glasova pruža život jezika uopće i drugih strana umnom razmatranju. Na početku ove naše radnje označili smo jezik glasovnim izrazom mišljenja. Osim glasa ima dakle i misao kao drugi momenat, koji sačinjava jezik. Misao za sebe i njezin razvitak nije dakako predmet jezičarstva, već psihologije, ali misao i njezino razvijanje u spoju sa glasom i s njegovom mijenom spada svakako na polje glotike. Elementi mišljenja jesu predodžba, pojam, od ovih postaje sud, a od sudova silogizam. Predodžbe, pojmovi mogu se još cijepati u čiste predodžbe, pojmovi i u sveze ili odnose, u kojim se u misli oni nalaze. Glasovni izraz za predodžbu ili pojam jeste riječ, za sud rečenica, a za silogizam perijod. Prama tome kako se predodžba dijeli u čistu predodžbu i u svezu, dijeli se i riječ u tvarni korijen (koji izvazuje čistu predodžbu) i u formalni korijen (koji izrazuje svezu). Govoreći naprijed o mijeni glasova našeg jezika, gdje se ova miješa sa mijenom tvoraka pokazali smo njekim primjerima nuzgredice i mijenu for-

malnih korijena i odnosa, koja biva, kako smo vidjeli, po zakonu analogije. U drugom dijelu naše radnje biće prigode, da govorimo opširno o drugom momentu, što sačinjava jezik, o misli: kako postaje i kako se razvija u spoju sa glasom u jeziku arijanskom. Sada prije no pregjemo na to, natuknućemo tu pri kraju nekoliko riječi o stvarima važnim i koje su sa dosad razvijanom povijesti našeg jezika u savezu. Naumismo kazati nješto o našem *književnom jeziku.*

Nazivom jezik razumijevamo u najširem smislu svaki skup riječi, koje upotrebljava u svrhu općenja i kao orugje mišljenja njeka općina, makar koliko malena i na niskom stepenu prosvjete. Svaki jezik na svijetu možemo punim pravom i sasvim prikladno zvati i dijalektom, ako ga smatramo članom većeg od srodnih forama sastojećeg jezičnog tijela. U ovom slučaju jezikom zovemo jezično tijelo. *) U najširem smislu dakle, t. j. ako ih smatramo djelovima njeke cjeline, jezicima možemo zvati i naša narječja, čakavštinu i štokavštinu. **) Ali ako ih razmatramo kao česti jedne cjeline (a tako ih obično vazda razmatramo), to im onda ne pristaje nego ime dijalekta, a jezikovnom tijelu, što no sastavljaju, ime jezika. Naziv „jezik hrvacki ili srpski“ upravljali smo mi doslije vazda na to jezikovno tijelo, koje je sastavljeno od čakavskog i štokavskog

---

*) Srv: Whitney, Leben und Wachsthum der Sprache, str. 187

**) Prof. Miklosić ih zbilja tako i zove, prvu t. j. jezikom hrvackim, a drugu jezikom srpskim, ali on upotrebljava vazda za ta naša narječja ime jezikâ, i tim ne priznaje, da su ona usko skopčana megju sobom, da sačinjavaju jednu cjelinu na način da je čakavština starija, a štokavština mlagja forma jednog te istog jezika. U tome se mi dakako ne možemo složiti s Miklosićem.

narječja. *) Smatramo li jezik hrv. ili srpski ogrankom praslavenskog jezika, tomu onda, kano i ostalim slavenskim jezicima, pripada naziv dijalekta. U običnom govoru *jezikom* nazivamo samo književni jezik jednog naroda koji sa znanstvenog gledišta smatran, nije opet drugo nego narječje, što je i on član njekog većeg jezikovnog tijela.

Književni je jezik ono narječje, kojim se služi u knjizi i u običnom govoru izobraženiji dio jednog naroda. Čim se koji narod prene od mrtvila neznanstva te se u njem općenito probudi svijest i ponos narodni, odmah oćuti potrebu, da stvori njeki jezik, koji bi mimo sva različita narječja njegova imao biti općim jezikom, koji bi svak imao razumjeti i u pismu držati ga se. U nas se je ta potreba javila Vukom i Gajem. Sve do njih pisalo se je u svakom kraju naše domovine onako, kako se je ondje govorilo, ter smo imali čakavsku, kajkavsku i štokavsku knjigu uza silu podrazlika. Od to se doba počelo u nas raditi o književnom jeziku. S početka bilo je i u Srbiji i u Hrvackoj ljute borbe, kako da se sagradi taj književni jezik. U Srbiji je jedna stranka (tadašnja većina) mislila, ne samo da nije pogrešno, nego da je vrlo dobro miješati u jezik književni i crkveno-slovenskih riječi, nastavaka i oblika, i da ga to čini plemenitijim i za viši slog udesnijim. Megjutim niko izmegju te stranke nije ni pokušavao, da bude sasvim na čisto sa razmjerom te

*) Za našu kajkavštinu (koja se govori u tako zvanom hrvackom provinćijalu i po Istri) kazali smo već na drugom mjestu, da spada više slovenskom nego li našem jeziku, ali kako je u njoj elemenat čakavski i štokavski dosta jak, te ju donjekle možemo smatrati i dijalektom našeg jezika, t. j. u koliko ima u sebi elemenat čakavski ili štokavski.

hvaljene smjese srpskog i crkveno-slovenskoga jezika. U ovom njihovu gragjenju književnog jezika svaki je zapovijedao i radio učiteljski, i nije mogao ni u čem nigda pogriješiti, jer nije bilo drugih pravila osim *svoga ukusa i svoje volje*: tako ih desetorica moglo raditi svaki drukčije, a opet nijedan da ne griješi nego svi da imaju pravo.*) U Hrvackoj imamo Kurelca, koji se je donjekle slagao s tom školom, on se je razlikovao samo u tom, što je unosio u književni jezik ne samo staroslovenskih riječi i forama, već i čakavskih i kajkavskih, dapače i novoslovenskih, te je hotio ovako sagraditi njeki mješoviti jezik, za koji je mislio da će bit razumljiv štokavcu i čakavcu, kajkavcu i slovencu. Ali jezik književni ne može da bude nješto artificijalno sagragjeno, nješto sabrano iz svih raznih narječja; jer takav jezik je ukočen, nazanaćen, neprirodan koji niko ne razumije, koji ne odgovara potrebama narodnog života; takav jezik, kô mrtav, ne može se ni razvijati prama narodnom razvitku. Za jezik književni mora se izabrati jedno živuće narječje, i to ono, koje je prostranije, te zato prikladnije da postane općim jezikom, koje je bogatije (riječim i frasama) i ljepše (čišće u glasovima i uopće milozvučnije) i koje je odaljeno od tugje natruhe, na način da ne samo u pojedinim riječima nego i u duhu jezika sačuvalo je prirodnu osobitost.**) Vuk je to znao, kad je za naš književni jezik prigrlio prostranu štokavštinu i to jekav-

---

*) Vidi: Daničić, Rat za srpski jezik i pravopis. 1847. — Vuk, Pisma, str. 50.

**) Srv.: „Iskra*, god. I, br. 10 („Jedinstvo jezika u književnosti“).

skog izgovora kao najljepšu. *) Hrvati se domala složili u tom radu sa Vukom, pa tako i Srbi, ali ovi samo djelomično, jer množina njih piše još i danas ekavski. Ali taj nam izuzetak ne smeta, jer ćemo se skoro svi skupa sastaviti na temelju štokavsko-jekavskoga govora. Ali gdje da tražimo to narječje? Vuk je predložio, a mi prihvatili hercegovačko. Ali još se i danas pretresuje pitanje, na koje ćemo i mi tu pokušati da odgovorimo: imamo li sve doslovce prihvatiti u književni jezik, što i kako se u Hercegovini govori? **) Svako narječje ima u sebi nješto, što je njemu samom vlastito i što je proti duhu svega ostaloga jezika i proti pravilima jezikâ starijih, od kojih ono svoju lozu vuče. Ovo dakako ne može ući u književni jezik, jer neće biti općenito razumljivo. Zato kad se ovaj ustanovljuje imade veliku važnost svijest cjelokupnoga naroda, pa se njegova pravila moraju takogjer usporegjivati sa pravilima starijih izvornijih jezika, osobito da se čovjek u gdjekojim mjestima uvjeri, šta je pravilnije. U svakom narječju ima takogjer više ili manje tugjinstva. Ni ovo ne pristaje u književni jezik. Što se tiče glasova hercegovačko narječje ima, na pr., tu osobitost, da suglasničku grupu *sj* izgovara kao *s3* (na pr. *s3ekira* za *sjekira*, *vis3eti*, za *visjeti)*, *zj* kao *z3* (na pr. *z3enica* za *zjenica*, *koz3i*, za *kozji*), a *cj* kao $c^3 = t^3 s^3$

*) Biće za cijelo ovo narječje, koje je toliko zanijelo Šafarika, da je o njem pisao, da se u pjevanju i pojesiji može prispodobiti sa glasom vijolina, da je u istim poljske Erato nalik tihom romonu potoka preko perivoja, i da zanosi kano lak zuj i titranje svibanjskog zraka. (Šaf. Gesch. der slav. Lit. u. Sprache, II Aufl., p. 204)

**) Vidi kontroversu izmegju Vebera i Castrapellija u „Vincu“ god. XV (1883), br. 12 i 13 i u „Slovincu“, god. V (1882) br. 21 i 22 i god. VI, br. 23.

(na pr. *cзedilo* za *cjedilo*, *cзetati* za *c(v)jetati* itd.), osim toga u riječima, gdje je slovka *je* prama st. slov. *ê*, slijeva glas *j* uvijek s onim, koji je pred njim, na pr.: *ђevojka*, *viђeti*, za *djevojka* (st. slov. *dêvojka)*, *vidjeti* (st. slov. *vidêti*) — *ćerati*, *lećeti* za *tjerati* (st. slov. *têrati*), *letjeti* (st. slov. *letêti)* — *l'eto*, *ižl'esti* za *ljeto* (st. slov. *lêto)*, *izljesti* (st. slov. *izъlêsti)* — *n'eki zelen'eti* za *njeki* (st. slov. *nêki*), *zelenjeti* (st. slov. *zelenêti*) — *trpl'eti*, *srbl'eti*, *živl'eti*, *grml'eti* za *trpjeti* (st. slov. *trpêti)*, *svrbjeti* (st. slov. *svrъbêti)*, *živjeti* (st. slov. *živêti)*, *grmjeti* (st. slov. *grъmêti*). Ovaj je fonetični zakon nepoznat ostalim jekavskim razrječjima, *) pa kako se i u samoj Hercegovini u slovkam *pje*, *bje*, *vje*, *mje* (za st. slov. *pê*, *bê*, *vê*, *mê)*, ako dolaze na početku riječi, glas *j* nikad ne slijeva sa prediđućim labijalom, t. j. ne pretvara se sa prediđućim labijalom u *pl'*, *bl'*, *vl'*, *ml'* (na pr. kaže se *pjesma*, *bjelilo*, *vjera*, *mjesto*, a nikad *pl'esma*, *bl'elilo*, *vl'era*, *ml'esto)*; to će i u književnom jeziku slovke *sje*, *zje*, *cje*, *dje*, *tje*, *lje*, *nje*, *pje*, *bje*, *vje*, *mje* (za st. slov. *sê*, *zê*, *cê*, *dê*, *tê*, *lê*, *nê*, *pê*, *bê*, *vê*, *mê*) ostati vazda neslivene. — Što se

*) Tako u Bosni i u Dubrovniku megju jekavcima nepoznat je barem onaj, po kojem od sje, zje, cje biva sзe, zзe, cзe, koji ne vlada ni u cijelcj Hercegovini; zatim onaj, po kojem od dje, tje biva ђe, će; rijetko kad čuju se mjesto pje, bje, vje, mje slivene slovkę pl'e, bl'e, vl'e, ml'e; najčešće čuju se l'e, n'e mjesto lje, nje. Kad se bude moglo dokazati, da su u jekavštini uopće grupe slivene običnije od neslivenih i kod slitnih (r, l) i kod labijalnih (p, b, v, m) i kod dentalnih (d, t) i kod sibilantnih (s, z, c) suglasa, i to u sredini kanošto na početku riječi; to ćemo onda i u književnom jeziku pisati slivene grupe. Ali dotle, makar i bile već grupe l'e, n'e u jekavštini uopće običnije od lje, nje nu što su kod ostalih suglasa grupe neslivene običnije od slivenih, bolje je, da kod svih suglasa pišemo i izgovaramo grupe, neslivene.

tiče blaga riječi u hercegovačkom dijalektu ima dosta tarskih izraza. U književnom jeziku nastojaćemo, da takove tugjinštine zamijenimo našim domaćim riječima, koje, ako se ne mogu naći u istom herceg. narječju, uzimaćemo od ostalih naših (osobito štokavskih) dijalekata, te ćemo ih samo izgovarati i naglasivati po hercegovačku — (na pr. mjesto *ćuprija*, *bunar*, *čakšire*, *peškir* itd. kazivaćemo *most*, *zdenac*, *gaće*, *ručnik* itd.).*) — I u gramatici naći ćemo stvari, koje su vlastite dijalektu hercegovačkom, dočim ih u drugih dijalekata naših nema, pa kako se ne slažu ni sa slovničkim pravilima jezika st. slovenskoga, to ih zovemo pogreškama proti našoj gramatici i ne smiju uljesti u književni jezik. Takova bi pogreška bila na pr. proti morfologiji nastavak *u* u III. osobi množ. kod glagola, kojim I. os. jedn. svršiva na *-im* (na pr. *nosu*, *vidu* za *nose*, *vide* — st. slov. *nosѧtъ*, *vidѧtъ* — od I. os. jedn. *nosim*, *vidim*), koji se je onamo uvukao od glagola, kojim I. os. jedn. svršiva na *em* (na pr. *pišem*, III. os. množ. *pišu*);**) ili nastavak *h* u gen. množ. kod sup-

*) U tom poslu ne treba ipak da pretjeravamo i da s njekog neumjesnog purizma gonimo iz književnog jezika, samo što su tugjeg porijetla, riječi, koje su radi svoje starosti i raširene porabe dobile u našem jeziku gragjansko pravo, osobito ako tim riječima ne možemo izmegju naših domaćih naći zamjenika, na pr, turske riječi alem ili budala (budalıti), grčke angjeo ili makar. latinske raka ili mrginj, italijansku pogača, njemačku post, itd.

**) Ova neorganička forma na u (nosu vidu itd.) čuje se po gdje kada i u ostalim našim narječjima, i u istoj čakavštini, mislim ipak da je u našem jeziku nopće još manje u običaju negoli izvornija na e (nose, vide itd) Kad bi se moglo dokazati, da je forma na u u našem jeziku uopće mnogo obićnija od one na e, tad bi ona na u, u natoč tomu što je neorganička, t j. nije pravilna prama staroj slovenštini, imala ipak veće pravo, da bude usvojena u književni jezik nego li ona (doslije držana gramatički jedino pravilnom) na e.

stantivâ (kako se čuje u Crnoj gori i Boci, koje spadaju takogjer u oblast hercegovačkog narječja), koji se je uvukao onamo od adjektivâ i zamjenicâ (od „ovi*h* dobri*h* jelena, žena, stvari“ postalo je „ovi*h* dobri*h* jelena*h*, žena*h*, stvari*h*“). *) — Proti tvorenju riječi bila bi na pr. pogreška tvorka *i* u infinitivu kod glagola III. razreda kano *grmiti*, *stiditi se* itd. (koji se u Boci katkada čuju pored *grmljeti*, *stigjeti* se itd.), koja se je ovamo uvukla od glagolâ IV. razreda kano *moliti*, *nositi* itd., i od presentične osnove, koja je svojim nastavkom jednaka onoj glagolâ IV. razreda (na pr. *grmi-m*, *grm-i-š* itd., kao *mol-i-m*, *mol-i-š* itd.). **) Pogreškama proti tvorenju riječi mogle bi se smatrati i one riječi, naše ili tugje, koje su gragjene tvorkama tugjih jezika, osobito ako se te tvorke osjećaju tugjim Ovdje mogli bismo spomenuti na pr. *s* grčkoga i *d* turskog aorista, kojim se tvore njeki naši glagoli: *pedepsati od grčkoga aorista* ἐπαίδευσα, ἐπαίδευψα, *vragolisati* od *vragovati* sa grčkim aorističkim *s*, *bitisati* od tur. *bitmek* sa grčkim aorist. *s*, zatim *krdisati* od tur. *kyrmaq*, aor. *kyrdum* sa grčkim aorist. *s*. — *)

*) Ovo se h upotrebljavalo do nedavna u književnom jeziku, pa i dan danas nije još posve iščeznulo. Tomu je uzrok mnjenje njekih jezičara, da su forme sa h starije i izvornije od onih bez h. Nu da je to mnjenje i pravo, što nije, kako smo se mogli naprijed uvjeriti; opet ne bi pravo bilo, da se tomu h dade mjesta u književnom jeziku, jer ga velika većina našeg naroda ni malo ne pozna u onoj formi.

**) Ovakovu pogrešku susretaš često u našem književnom jeziku, osobito ako ga ikavci ili kajkavci pišu; tako ćeš čitati, stiditi se, živiti, grmiti, šumiti, letiti, trpiti, itd. mjesto pravilnih: stidjeti se, živjeti, grmjeti, šumjeti, letjeti, trpjeti itd.

***) Vidi: Miklosić, Vergl. Stammbildungslehre, 478 i slijed. — Od ovakovih riječi sa s grčkog aorista iz književnog jezika imale bi se najprije otstraniti one, kojim je korijen u našem

Sintaktična pogreška bila bi na pr. ne praviti nikakove razlike u porabi padeža i mjesnih prislova izmegju mirovanja i kretanja. Naš je narod imao prvobitno jasan pojam o razlici megju mirovanjem i kretanjem, ter ju je i tačno izrazivao, kako se to najbolje vidi kod prijedloga. *) I danas se ondje, gdje se je ta svijest sačuvala, kaže: idem *u crkvu* i stojim *u crkvi*; kamen pao mi *na glavu* i kapa mi je *na glavi* itd. Ovako će reći vazda čakavac i kajkavac, pa i štokavac osim bokelja, koji govori obično: idem i stojim *u crkvu*, kamen pao mi i kapa mi je *na glavu* itd. Bokelj u tome griješi proti svijesti cjelokupnog našeg naroda, i zato bi to pogreška bila i u književnom jeziku; kako bi možebit i pogreška bila govoriti i pisati po bokešku: *gdje* (*gje*) ideš, mjesto: *kamo* ideš? **)

---

jeziku, i pored kojih ima u jeziku i drugih istog značenja, dapače i od istog korijena, jer se kod ovakovih riječi najviše tvorka s osjeća tugjom (po tom mjesto: vragolisati, pokorisati, kamenisati, uplivisati, itd. govorićemo i pisati vazda: vragovati, pokoriti, kamenovati, uplivati, itd.); zatim one, kojim je korijen u tugjim jezicima i koje se i osjećaju tugjim, a u blagu naših domaćih riječi može im se naći zamjenika (na pr. grčke kanonisati, prokopsati, tronosati itd., turske begenisati, dumenisati. kaldrmisati, utleisati, itd.). Samo njeke, koje su u našem jeziku običnije, mogle bi možebit doći i u književni jezik (na pr. grčke lipsati i malaksati, turske ograisati i lakrdisati, ili sa d turskog aorista, bojadisati, kidisati, napokon možebit i domaće krunisati i žigosati).

*) Srv: Veber u „Viencu“, god. XV, str. 198.

**) Kažem, da bi možebit pogreška bilo reći: gdje ideš? jer nije ograničena samo na Boku i Crnu goru, već je ima i kod ostalog našeg naroda, dà i kod samih čakavaca (di grêš? čuje se po svim dalmatinskim otocima češće nego li: kamo gréš?) Onu pako „idem u brata“ mjesto „idem k bratu“ ne držim ni pošto pogreškom, jer će tako kazati i čakavac, koji je prijedlog k(a) gotovo izgubio. Srv: Castrapelli u „Slovincu“, god. VI. 364.

Sintaktične pogreške jesu takogjer one konstrukcije koje nijesu po duhu našeg jezika uopće, već po duhu tugjih jezika. Takova bi pogreška bila na pr. spajanje infinitiva sa prijedlozima (koje je ne samo proti duhu našega, već svih slavenskih jezika, a ima se pripisati uplivu grčkog, njemačkog i italijanskog jezika), koje susretamo i u hercegovačkom narječju, na pr. *za iskupit* grešne duše; *bez reći* nikomu ništa*) itd.) mjesto: *da iskupi* grešne duše, *ne rekavši* nikomu ništa.**) — Ovakove dakle stvari, ko-

---

*) Vidi: Miklosić, Vergl. Syntax, 872.

**) Ovakove su tugjice najopasnije jeziku, jer mu najviše duh ubijaju, mnogo više nego li riječi tugje; to je pljeva, koju valja nada sve trijebiti iz književnog jezika. A ima je žalibože izobila, i, ne da se tajiti, najpače kod Hrvata, i tu uam trgovinu šiljaju osobito Nijemci, kojim je jezik tako protivan našemu. Tu ćemo samo mimogrede spomenuti njeke omašitije pogreške, koje su veći mah otele, da bismo ih se unaprijed čuvali. Kako je pogreška reći: „za iskupiti“, „bez reći“, tako je isto i: „za da iskupi“, „bez da reče“, jer su i to gole nijemštine. Mnogo se griješi upotrebljavajući prijedloge. Nijemštine su i rugoveti: „pošao sam s kočijom“ (mjesto: „u kočiji“), „rat proti Engleškoj“ (mjesto: „na Englešku“), „pod tim razumijevamo“ (mjesto: „tim razumijevamo“), «pod oblikom jezika» (mjesto: „u obliku“ ili «oblikom»), «pod uvjetom, pogodbom» (mjesto: «uz uvjet, pogodbu»), «iz toga ne će biti ništa» (mjesto: «od toga»), pa tako je bolje i: «sastavljen, sastoji (se) od česa» nego li «iz česa» itd. Osobito valja zapamtiti, da je Nijemcu dikcija pretežno supstantivalna, dočim u nas glagolska. Zato su nijemštine i grdobe: «u osvjedočenju» (mjesto: «osvjedočivsi se, na tu se ruku podav»), u osjećanju svoje ništarije» (mjesto: «osjećajući se sinjom kukavicom»), «u takovu raspoloženju», itd.; zatim: «gledati koga preziranjem, prijezirom» (mjesto: prijeziruo»), «uvrijediti koga (s) naumom» (mjesto: «naumice»), itd.; nadalje: «činiti primjedbu, utisak» (mjesto: «primijetiti, dojmiti se»), «tjerati trgovinu, zanat» (mjesto: «trgovati, rabotati»), «držati sjednicu, predavanje, govor» (mjesto: «sa-

je se smatraju skrajnim osebunjcima narječja hercegovačkog, tugjinstvima, pogreškama nijesu pristale za književni jezik; *) po tom će se on u ovome, što tih stvari nema, razlikovati od hrcegovačkog dijalekta. Osim toga razlikovaće se on i u tome, što mora da od herceg. narječja bude mnogo bogatiji dikcijom, savršeniji konstrukcijom, uzvišeniji slogom. Hercegovačko je narječje jezik prostoga puka, jezik pastirâ, ratarâ itd., koji imaju istinabog bujnu fantasiju, da stvaraju divne pjesme i silno pamćenje, da ih tuve; ali u kojih je krug nazora i pojmova ograničen na stvari, koje ih

---

boriti, predavati, govoriti»), «vući na se pozornost» (mjesto: «isticati se pred kim», ili ako hoćemo sa «pozornost», tada: «pobuditi čiju pozornost», «navratiti je na sebe»). Ne zaboravimo ni to, da je Nijemcu pasivno lice milije od aktivnoga; zato nemojmo njemu za volju upotrebljavati u našem jeziku pasiv, gdje bismo mogli upotrijebiti aktiv. Čemu: «pomislimo si» mjesto: «pomislimo»? Zašto: «dobro mi je ispalo», «to mi se dopada», kad imamo naše: «pošlo mi je za rukom», to mi godi, mili mi se»? I takovih pogrešaka mogli bismo još naći. Vidi o tome: „Vienac“ god. VI (1874), br. 19, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 36, 43, 47.

*) *Pogreškom* prozvali smo mi dakle ono u hercegovačkom narječju, što je proti duhu našeg jezika uopće, a samo *većom pogreškom*, ako je ujedno i odviše odaljeno od izvora svoga, od jezika starog slovenskog. Ali nije nikakova pogreška ono, što se je makar koliko odmaklo od stare slovenštine, nu je svojina ne samo hercegovačkog dijalekta već gotovo cijeloga jezika našeg; na pr. nastavak *-im(a)* ili *-am(a)* u dativu, lokativu, instrumentalu kod supstantivâ, koji se kod štokavaca (a počeo je već i kod čakavaca) isključivo čuje mjesto starijih (i još jedino od kajkavaca čakavaca sačuvanih) nastavaka *-om(-em)*, *-am*, *-im* za dativ, *-ih*, *-ah* za lokativ, *-i*, *-ami*, *-mi* za instrumental. Zato ne valja nipošto goniti iz književnog jezika onaj nastavak samo što je relativno mlada porijetla i usvojiti ove druge, što su stariji i izvoru svome bliži.

okružavaju, koje se tiču njih i njihova načina života; *) u kojih misli nijesu megju sobom tako čvrsto sputane kaošto su koluci u veruzi, već samo jedna do druge namještene kanošto je biserje u nizu; **) pa ni odora mislima, akoprem je i prekitnjasta od slikâ i rečenicâ (poslovicâ), ipak nema svih onih raznovrsnih uresa, koje bi imala kad bi prosti narod mogao uzimati svoje slike ne samo iz svoje okoline, već iz cijeloga svijeta, i graditi svoje rečenice ne samo po svojem, već po iskustvu svih ljudi i naroda. ***) — Književnim se jezi-

*) Samo za ovakove pojmove, koji su većinom konkretni, ima naš narod riječi, a za druge, osobito za apstraktne, nema nikakovih. Svaka i najneznatnija stvar ili čin, koji se tiče pastirstva, ratarstva, lova itd. ima u našem pučkom jeziku svoje ime, ali nema na pr. nijedno ime za *silogisam*, *geologija* itd., itd., nema ni za njem. *Dampfschiff* ili *Fernrohr* itd. itd.

**) Poznato je svakomu, koji je naš narod čuo govoriti ili koji je čitao naše narodno blago, da su u našem jeziku veoma u običaju kratke, usporedne izreke, mjesto dugih perijoda, sklop parataktički mjesto sintaktičkog, na pr.: „bio kralj, imao kćer“ (mjesto: „koji je imao kćer“), „ona mnije, niko je ne čuje“ (mjesto: „da je niko ne čuje“), „došao u grad, bila je noć“ (mjesto: „kad bijaše noć“), „ne poslušaš li me, propao si“ (mjesto: „ako me ne poslušaš“), itd. Ovakav govor, koji se sastoji od samih usporednih izreka je manje savršen od onoga, u kojem su miješane usporedne s podregjenim izrekama: ono je slikarstvo bez perspektive, ovo je slikarstvo sa perspektivom. (Vidi: Miklosić, Syntax, 76)' Parataktičko sklapanje izrekâ dolikuje jedino pjesmi i pripovijesti, a nipošto znanosti i filosofiji.

***) Naše narodne rečenice i slike u našem narodnom pjesništvu bile su već gotovo sve sakupljene. Ima ih sila božja. Ali je još puno veći zbroj svih onih, koje se nalaze kod ostalih naroda i koje se mogu upotrebljavati i u našem književnom jeziku, i to ili ponašene ili takogjer i u izvornom jeziku. Samo one tugje rečenice i izraze ne smijemo upotrebljavati u našem književnom jeziku, koje bismo mogli zamijeniti našim domaćim. Tako na pr. nije dobro da upotrebimo njemačku: „jutrnje doba nosi zlato u

kom služe, kako već naprijed napomenusmo, kano sredstvom općenja i da izraze svoje misli ljudi više ili manje izobraženi, naučenjaci i umjetnici. Ovakav jezik valja da ima po tom riječî za svaku struku znanja i umjenja, da obuhvaća u sebi cijeli svijet i sve ono što ljucki um obuhvaćati može; valja da ima konstrukcijâ za svoje izreke i perijode prema svakoj formi i nijansi misli; valja da ima nakitâ za svaki oblik prose i pojesije. Za nove riječi, koje se uvode u književni jezik treba nastojati, da su ako je moguće, narodne riječi, t. j. ili uzete iz blaga ostalih naših narječja ili skrojene po narodnom duhu.*) I u jednom i u drugom slu-

---

ustima" (Morgenstunde hat Gold im Munde), kad imamo lijepu našu: „ko rano rani i sreća mu rani". Tako recimo na pr. i „zadaću vršiti" mjesto njem. „ulogu igrati" (die Rolle spielen).

*) Ovaj posao krojenja ili kovanja riječi nije nimalo lak; zato valja da je povjeren samo onim ljudima, koji su obuzeti narodnim duhom, da mogu pravilno graditi novih riječi starim jezičnim elementima i koji imaju pored toga i bujnu fantasiju, da mogu starim riječima putem metafore dati novih značenja. Kovanice proti duhu jezika bile bi na pr.: 1) proti fonetičkim zakonima našeg jezika: *točka* (namjesto pravilne forme *tačka*) ili *po vjest* (namjesto pravilne forme *povijest*); 2) proti zakonima tvorbe riječi: *zakopanje* (namjesto pravilne forme *zakapanje*); 3) proti zakonima komposicije: *parobrod* (prema njem. *Dampfschiff*, mjesto pravilne forme *parnobrod* ili *parni brod*) ili *jugoslaven* (prema njem. *Südslave*, namjesto pravilne forme *južnoslaven* il *južni slaven*) Pogrešne kovanice jesu takogjer one, koje su glagjene tako, da su starim riječima putem metafore pridjenuta nova značenja, pa je vez izmegju starog značenja riječi i novog posve odaljen, na pr. *raspoložen* (što je gragjeno prema italiji *disposto*) u smislu „dobre volje" nema nikakova saveza sa značenjem glagola *raspoložiti*, ili *odnošaj* (prema lat. *relatio*) sa značenjem glagola *odnositi*. Mnoge ovakove pogrešne kovanice dobile su od prevelike porabe već njeko gragjansko pravo u našem

čaju treba da navuku na se hercegovačko ruho: glas i naglas. Tugje riječi ne pristaju mnogo našem književnom jeziku, pa da su baš uzete i od ostalih slavenskih jezika; a ne pristaju ni one, koje su u našem jeziku već zastarjele ili su čak i od st. slovenskog perijoda. Samo one tugjice, koje su u jeziku književnom čvrst korijen uhvatile, ako su osobito slavenske riječi, mogu se i unaprijed podnositi;*) a one riječi većinom tehničke i porijetla klasičnog (latinskog ili grčkog), koje se upotrebljavaju neprevedene i u tugjim jezicima, upotrebljavaće se ovako i u našem književnom jeziku, osobito ako su domaće, koje se mjesto njih čuju, krivo skovane i nijesu još otele mah u jeziku.**)

Ovim smo riješili pitanje, kakovu je biti našem književnom jeziku. Sada da vidimo, kako nam ga je pisati: kojim li pismom, pravopisom, slovima?

Kad je nastala potreba duhu, da mu misao dalje prodre od govora, nastade i potreba pismu. Pismo je

---

jeziku tako da se ne mogu više izagnati iz njega, ali gdje možemo naći prikladnijin zamjenika, bolje je svakako da izbjegavamo ovakove kovanice.

*) Na pr. kako da iždenemo iz našeg jezika rusku riječ *upliv*, koja se je u nas već sasvim udomila, i kojoj je teško naći zamjenika izmegju naših domaćih riječi. Kovanica *dojam*, koja bi možebit najbolji zamjenjk bila, teško da bi se mogla uobičajiti više.

**) U nas ima ljudi, koji misle, da se jezik kvari time, što se u nj uvlače riječi tugjeg izvora, pa da su baš i tehničke, i po tom nastoje da svaku tugju riječ ponaše, što im često i ne ide za rukom. Ovo je mnjenje ipak krivo. Jezik se takovim tugjicam nipošto ne kvari, pa izmegju tugje tehničke riječi i domaće pogrešene bolje je bez poricanja izabrati tugju, jer će ova bez dvojbe pokvariti mnogo manje jezik nego li ona. Razumije se, da tugja riječ u našem jeziku treba da se na našu preobuče.

uopće naslikana misao, jeste slika mislî. Nu misao očituje se takogjer putem glasa, putem riječi. S toga i pismo može onu misao ili neposredno, plastično izraziti, ili izraziti joj glas, riječ, kojom se ista očitova. Pismo može biti dakle ili slika neposredna misli, ili posredna, izrazujuća glas, riječ. Što se smije izvesti a priori, potvrgjuje povijest pisma. Ova poznaje kod svih naroda samo dvoje pismo, t. j. figurativno i fonetično. Prvo izrazuje sliku (figuru), očitujuću misao, a drugo glas (φωνή), riječ, kojom se misao očituje. Figurativno je pismo, očevidno, manje savršeno od fonetičkoga, jer ono ne izrazuje van misao, ovo misao i glas; zato će ono biti starije od ovoga. Figurativno pismo može jedino zadovoljiti narodu, koji je osamljen i ne ćuti se članom ljuckog društva, ne ćuti, da mu je svijet velikom domovinom. Čim trgovinom i prometom dogje u doticaj s inostranstvom, poćuti, da svojim slikama ne može izraziti stvar ili osobu, njemu tugju i nepoznatu. S toga izvanjska potreba, i ne napomenuvši, da slikovno pismo nalik je na okove duševnom razvitku, gonila je, da se potraži način, kojim bi se izrazio glas, od koga se sastoji riječ, očitujuća misao.*) Izmegju fonetičkih pisama najsavršenije je za cijelo ono, u kojem se slovima bilježe glasovi, koji sastavljaju riječi i rečenice jednog jezika, tako da svaki glas ima po jedno slovo te prama istomu glasu ima vazda isto slovo i obratno (glasova ima dakle toliko koliko slovâ, a slova koliko glasova). Megju jezike, koji su na ovaj način pisali svoje riječi spada u prvom mjestu stari sanskrt, zatim oba stara klasična jezika, grčki i latinski, a donjekle spada amo i stari jezik slo-

*) Srv. Rački, Pismo slovjensko, str. 2, 3.

venski. Ako se od starih jezika okrenemo u nove, od pravopisâ, kako bismo ih najzgodnije nazvali, primitivnih u sekundarne, pred nas izlazi sasvim druga pojava. Mi smo u dosada prikazivanoj povijesti našega jezika vidjeli, kako se jezici u svojem životu i trajanju neprestanu mijenjaju. Mijenjanje to tiče se glasova i prouzrokuje cijepanje jednog prvobitnog jezika na više dijalekata i jezikâ. Tako se je na pr. jezik praslavenski nascijepio u slavenske jezike, pragermanski jezik u jezike germanske, a jezik latinski u romanske jezike itd. Ove činjenice iz historije jezika osvjetljavaju druge činjenice, koje nam se pokazuju u sekundarnim pravopisima, svakome poznatim po sadašnjem francuskom, engleškom i u njekoliko i njemačkom pravopisu. Jezik se u živome govoru mijenja, ali je jedanput ustanovljeni način pisanja ponajviše ostajao. Glasovi su prestali izgovarati se, oni su izumrli i pogubili se, a slova su njihova, uvedena u ono vrijeme kad su se glasovi još izgovarali, ostala dalje u životu. Kad su slavenski apostoli Ćiril i Metodije udešavali azbuku Slovenima, u ono se vrijeme govorilo i ъ i ь i ѫ i ѧ i *ê* i *y*, a u potonje doba u Srbiji, kad se narodnim jezikom pisati počelo, nije se znalo, šta će s tim slovima, a u doba još poznije izmišljalo se po čudnovatom konservativnom nagonu roda ljuckog svašta u obranu gdjekojih od onih slova. A stvar je bila posve prosta. Pišući onim slovima srodan crkveni jezik, prenesena su ona svakolika, i koja su trebala i koja nijesu, i na narodni jezik. Tu ih je bio već suvišak. Suvišak je taj umnožen i s druge strane od mehaničkog pozajmavanja iz grčkoga. Zbrka dakle i historičke stihije, t. j. nepotrebni znaci izumrlih glasova, porastoše u znatan broj i u slavenskim jezicima, i eno ih i danas u ruskom je-

ziku, u kom se uslijed ovoga čuvanja historije i korijena danas sasvim drukčije izgovara no što se piše, K ovome svemu dolazi još nješto. Gdje je god težnja, da se nasuprot obnovljenom ili ma kako promijenjenom narodnom govoru čuva historijsko bilježenje riječi u starijem obliku, tu obično druguje s njom i manija za etimologisanjem. Tu se obično misli, da se u riječima pisanim ne smiju bilježiti sve glasovne promjene, da se ne bi time zatamio korijen, i da se ne bi oteščalo razumljenje. S toga se najposlije i dotjera dotle, da pisanje nije više ili manje transkripcija govora, kaošto bi trebalo da je, nego da je njekakovo polu matematično bilježenje etimologijsko-historijskih formula. Ovdje se brkaju ujedno tri stvari: transkripcija glasovna, historija i etimologija jezika. Ali kad se takovi način pravopisa jednom uvede i ukorijeni, on dugom tradicijom s koljena na koljeno toliko se, pri svoj nepraktičnosti i neudesnosti svojoj, utvrdi, da zasjenjuje poglede pravoj istini. Toliki današnji historijski pravopisi evropski smetali su za dugo, i ponjegdje još smetaju čistim pogledima na prirodu glasova.*) U nas, poznato je, da se historijsko-etimologijsko-fonetičkim pravopisom služi ona književna škola, koja ima za svoje središte Zagreb; dočim škola Vukova, kojoj je središte Biograd, upotrebljava čisto fonetički pravopis. Koliko je ovaj Vukov pravopis bolji od zagrebačkoga, i koje su u ovoga mane, to ćemo sad pokušati, da opširno pokažemo.

Mi smo naprijed kazali, da je čisto fonetičko pisanje, kakovo je i Vukovo, u kojem svako slovo znači jedan sam glas a za svaki glas nema nego jedno slovo niti se pišu slova, koja se ne izgovaraju, najveći ste-

---

*) Vidi: Novaković, Fiziologija glasova i glasovi itd. str. 101-103.

pen, do kojeg je ljustvo došlo u bilježenju svojih riječi, da je po tom bolje od pisanja historijsko-etimologijskog, kakovo je i zagrebačko, u kojem isto slovo može značiti više glasova (na pr. slovo *z* u *izvaditi* zastupa glas *z*, u *izkopati* glas *s*, u *izljubiti* glas *ž*, u *izčešljati* glas *š*), ili se jedan glas može bilježiti sa više slova (na pr. glas *š* zastupan je slovom *š* u *ištem*, slovom *ž* u *družtvo*, slovom *č* u *junačtvo*, slovom *s* u *sljubiti*), ili se mogu pisati slova, koja se ne izgovaraju (na pr. *t* u *radostno*, *z* u *izza*). Da je to istina, o tom se može svak lako uvjeriti: onaj je pravopis bolji u toliko što je naravniji i prostiji. Pomislimo, da bi kogogj u pisanju brojeva htio uvesti takovu ortografiju, te bi na pr. jedinicu pisao sad brojkom 1, sad brojkom 2 itd. ili bi mu brojka 1 značila sad jedinicu sad dvicu itd. ili bi pisao brojaka, koje se nemaju čitati; zar ne bi takovo pisanje brojeva bilo grdoba i ruglo? Takova je grdoba i ruglo i tobožnji etimologički pravopis kod pisanja riječi. O tom su bili osvjedočeni svi najbolji naši jezičari i poznavaoci našega jezika, kanošto su Kopitar, Miklosić, Daničić, Budmani, Novaković, Pavić, Maretić itd. kad su naš jezik pisali čistom fonetikom.

Ali zaštitnici etimologijskog pravopisa kažu, da oni pišu riječi po etimologiji radi toga, što je bolje da čitalac pozna i korijen riječi, ne samo da ih razumije, pa što poznavajući korijen riječi on ih bolje i razumije. Zašto bi se imalo od čitaoca zahtjevati, da pozna korijen svake riječi, to nije jasno. Meni se čini, da kad čitalac razumije što čita, on tad zna za etimologiju riječi, koliko mu je dosta. Na pr. koja ti je šteta od toga, ako ne znaš, da je *rasijati* sastavljeno od *raz* i *sijati*, kad znadeš značenje od *rasijati*? Etimo-

logijom nek se bave oni, koji hoće da duboko proniknu jezik. Da se pišući fonetikom riječ teže razumije nego li onda kad je pišemo etimologijom, to ne vjerujemo; jer ako razumiješ dobro značenje riječi, kad slušaš govoriti, tà bogme još ćeš bolje razumjeti, kad čitaš, gdje imaš više vremena da ispituješ i razmišljavaš, nego li kad slušaš govoriti. Na pr. ako slušajući govoriti, razumiješ dobro što znači riječ *oca* (gen. od *otac*), zašto je ne bi razumio kad je nagješ tako pisanu? zašto da bi je bolje ili prije razumio, kad bi je našao pisanu *otca?* Onaj čovjek, o kome pokojni Kurelac piše da čitajući riječ *dodacima* nije mogao razumjeti otkle dolazi, te je sve mislio, da dolazi od *dodak*, ne bi je bio razumio po svoj prilici ni tada, da je čuo govoriti, po tome nije bio vješt našemu jeziku; ili ako je jezik zbilja poznavao, to će tu riječ biti vigjao vazda pisanu i sam će je vazda biti pisao *dodatcima*, pa ne znajući da se može pisati i *dodacima*, ustavio se malo čitajući pri toj na oko mu novoj riječi, ali samo dotle dok je nije sebi izgovorio, u koji čas imao je odmah upoznati njezino znamenovanje. Tako će se i onaj, koji je riječ *vježba* vigjao pisanu vazda ovako te je ovako i sâm vazda pisao, morati zaustaviti u čitanju na ovoj riječi, kad je nagje pisanu po etimologiji *vještba* i stojaće ga još više vremena nego li prvoga, dok se dosjeti da je to riječ *vježba*. Nu pa da i postavimo, da je zbilja od pomoći za čitaoca, da pozna korijen riječi, ima opet sijaset takovih riječi, gdje nam etimologički pravopis ne može da pruži tu pomoć, jer nam ne otkriva korijen njihov. Na pr. što ti pomaže taj tobožnji pravopis kod riječi *prenuti*, *prionuti*, *naći* itd. da poznaš da je u prvoj korijen *pred* (*prèdati*), u drugoj korijen *lip* (*lijepiti*), u trećoj korijen *i* (*ići*)? ili da poznaš nomi-

ativ jedn. od *dusi (duh)*, *psi (pàs)*, *zla (zao)*, *koca) (kolac)*, prvu os. jedn. ind. od *pasti (padem)*, *klati (koljem)*, itd.? ili da razlikuješ *grad* „urbs“ *(grâd)* od *grad* „grando“ *(grȁd)*, *žena* „mulier“ *(žèna)* od *žena* „mulierum“ *(žénâ)*, *stvari* „res“ *(stvâri)* od stvari „rerum“ (*stvárî)*, *čuva* „custodit“ (*čûvâ)* od *čuva* „custodivit“ *(čúva)*, *čuvah* „custodiebam“ *(čûvâh)* od *čuvah* „custodivi“ *(čúvah)* itd. koje se riječi razlikuju megju sobom samo u kvantitetu i u akcentu samoglasa? A ima i takovih riječi, gdje etimologijska ortografija ne samo što ti ne kaže kakav im je korijen, već te i krivo napućuje, ako im tražiš korijen. Tako na pr. kad vidiš napisane riječi *hrdja*, *lahko*, *uhvanje*, misliš da u svih triju ima u korijenu glas *h*, a kad tamo nema ga u nijedne, jer je *hrdja* u staroj slovenštini *rъžda* (kor. *rъd*, od kojeg *„rud“*, *„rigj“*, *„rus“* itd.) *lahko* — *lьgъko*, *uhvanje* — *upъavanije* (korij. *pu* po Danič. korijeni).

Riječi kano *prenuti*, *prionuti*, *naći* itd. nijesu pisane po etimologiji, već po čistoj fonetici. Po etimologiji glasile bi *prednuti*, *pri-lpnuti*, *naiti* itd. Riječi kano *hrgja*, *lahko*, *uhvanje* nijesu pisane ni po fonetici (jer po ovoj glase *rgja*, *lako*, *ufanje*) ni po pravoj etimologiji, već samo po njekoj umišljenoj etimologiji. Pitamo sada: koje ćemo riječi pisati po pravoj etimologiji a koje po krivoj, a koje opet po fonetici? Tu će nam se po svoj prilici odgovoriti, da se one riječi, koje su pisane po njekoj krivoj etimologiji, moraju popraviti i pisati ili valjano po etimologiji ili po fonetici, a glede ostalih riječi da valja slijediti običaj. Ali baš to ne znamo, koji ili čiji običaj; jer jednog općeg običaja nema. Jedan etimologičar piše na pr. *sgoda*, drugi *zgoda*; jedan *grizti*, drugi *gristi*; jedan *listje*, drugi

lišće; jedan *poddan*, drugi *podan*; jedan *srdce*, drugi *srce*; jedan *sunačce*, drugi *sunašce*; jedan *vještba*, drugi *vježba* itd. Dapače i isti pisac pisaće istu riječ sad ovako a sad onako. Hoćemo li mi ostaviti, da vlada i nadalje ta samovolja i metež? Mogla bi se doduše sastaviti knjiga, u kojoj su bilježene sve riječi, koje se različito pišu, i u kojoj je naznačeno, kako se koja riječ ima pisati, tako da bi mogli svi jednako pisati.*) Ali ko će da takov dugi popis riječi uči na pamet? Pa kad bismo dotle i dotjerali, da svak nauči na izust sve te riječi, opet našlo bi se dosta pisaca, koji se ne bi mogli nikako skloniti na to, da pišu bez ikakova valjana razloga posve nedosljedno jedanput na pr. *obći* sa *b*, drugi put *pčela* sa *p* mjesto *b*, jedanput *čovječtvo* sa *č*, drugi put *što* ili *sunašce* sa *š* mjesto *č*, jedanput *radostno* sa *t*, drugi put *boležljiv* mjesto *bolestljiv*, dakle bez *t* i sa *ž* mjesto *s* itd.**) Najbolji historijsko-etimologijski pravopis bio bi onaj, koji bi se držao njekog stanovitog starijeg jezičnog perijoda, te bi se sve riječi pisale onako, kako su se u onom perijodu pisale. Mi smo prije vidjeli, da se je etimologijsko pisanje uobičajilo u nas tim, što su se pisci ugledali u pisanje naših riječi u staroj slovenštini; u staroj slovenštini na pr. pisalo se je *nadъpisati*, *podъdanъ*, *dětьca* itd. po tom u nas, izgubivši se polugla-

---

*) Kako je na pr. za njemački pravopis knjižica izdana 1879 od c. k. naklade školskih knjiga pod naslovom: „Regeln und Wörterverzeichnis fur die deutsche Rechtschreibung.“

**) Tako vidimo i u Nijemaca, da najprije svaka država (Austrija, Pruska, Bavarska, Saska itd.) ima svoja posebna pravila pravopisna, a zatim svaki književnik, unatoč pravilima ortografičkim, koja vladaju u državi, kojoj on pripada, piše, kako se njemu svigja.

sovi, *nadpisati*, *poddan*, *djetca* itd. Mogli bismo po tom pisanje svih naših riječi udesiti prema pisanju riječi u st. slovenskom jeziku. Za ovim je išao naš pokojni Kurelac, ali ni on nije u tom vazda dosljedan. Po ovom pravopisu imali bismo pisati *nadpisati*, *poddan*, *djetca*, ali i *naiti*, *pri-lpnuti*, *lagko*, *čto*, *er* (mjesto *jer*) itd. dočim s druge strane *isplatiti*, *rasaditi* (za *razsaditi*) itd. kad bismo se toga pravopisa htjeli držati samo u pisanju konsonanata; jer inače morali bismo pisati *dêtca* ili *dêtьca*, *lьgъko*, *prilьpnѫti* itd. Hoće li etimologićari imati srca, da prihvate takovo pisanje za svoje riječi? Dvojim; a kad bi ga i prihvatili, valjalo bi, da svaki, koji hoće da piše naš jezik pravo ortografički, uči st. slovenski jezik, ili bi valjalo da ima knjigâ, koje bi se morale na pamet učiti, u kojim bi za svaku riječ zabilježeno bilo pravilo, kako se ima pisati. Koliko muke dok se nauči st. slovenski jezik, ili dok se zapamte tolika pravila! Ako hoće da fonetikom piše, ne treba da nauči nego njeka općenita pravila, pa ova su pravila potrebita samo inostrancu, ili onome, koji je čitanjem pokvario pravo osjećanje izgovora. Onaj, koji je u našem narodu rogjen ili u narodu živi i umije dobro jezik i dobro izgovara riječi, taj ne treba da pozna pravila, dosta da pozna prećiznu vrijednost slovâ te da piše, kako je naučio izgovarati. Razumije se, da onaj, koji hoće književni jezik da piše, mora da znade ono narječje, koje smo izabrali književnim jezikom. Koli prostija je dakle fonetika od etimologije!

Ali imade etimologičarâ, koji tvrde, da se fonetičkim pisanjem ne mogu nipošto izraziti svi stepeni (nijanse) izgovara; na pr. glas *t* u *otkupiti*, *p* u *dupsti*, *s* u *iskopati*, ne izgovaraju se baš ni kao *d* ni kao

t, ni kao *b* ni kao *p*, ni kao *z* ni kao *s*, već njekim srednjim glasom izmegju muklaca i jasnika. Trebalo bi dakle ili iznaći novih znakova za ove stepene ili srednje glasove, ili držati se etimologije. Da se našim alfabetom (bilo latinskim, bilo ćirilskim) ne mogu izraziti svi stepeni izgovora, to nije istina, kako nije ni to istina, da ima njekih srednjih glasova. Razlika izmegju muklacâ i jasnikâ sastoji se, kako nam već mora biti poznato, u tome, što se kod drugih čuje glas, kod prvih pako samo dah vazduha, isturena iz pluća. Ima dakle izmegju jednih i drugih prećizna granica, po kojoj su nemogući srednji glasovi, jer da budu ovi mogući, bilo bi potrebito, da se glas može u isto doba i čuti i ne čuti. Ima opet drugih poluknjiževnika koji odrešito tvrde, da je fonetičko pisanje sama Vukova izmišljotina, da se zbilja one njeke riječi baš i izgovaraju kako se po etimologiji pišu, da svak govori *sladko*, *radostno*, *sunačce* itd. a izgovaranje *slatko*, *radosno*, *sunašce* itd. da su same novotarije bez ikakova temelja. Ovim možemo odgovoriti, da je njihova dojakošnja nauka ne samo zaludna, dapače i štetna bila, da su njom svoje uho pokvarili, da već ni oku ni uhu ne treba im vjerovati, da tu svu tobožnju nauku zaborave i povrate se onakovi kakvi su bili, kad su od matere svoje a ne iz knjiga učili jezik. Kad to ne mogu, nek se obrate kakovu prostu seljaku, koji bude tek naučio čitati i pisati, a ne bude još čitanjem knjiga pokvario ni oko ni uho, pak neka opaze, na koji će način one riječi napisati. Ne vjeruju li prostom čovjeku, tad nek pogledaju u starije rukopise i u knjige prije Vuka štampane, pa će vidjeti, je li fonetički pravopis sama novotarija. Ne vjeruju li ni seljaku ni knjigama, tad će vjerovati barem znanosti — fisijologiji, koja im kaže, da se na pr. *slad-*

ko, svatba itd. ne mogu izgovoriti radi položaja prvi put glasa *d*, koje je jasnik, pored *k*, koji je muklac, a drugi put glasa *t*, koji je muklac, pored *b*, koji je jasnik, već se jasnik ispred muklaca mora pretvoriti u muklac, muklac ispred jasnika u jasnik, po tom *slatko, svadba* itd. Kad bismo se naprli da izgovorimo riječi *sladko, svatba*, tad bi se čuo izmegju *d* i *k*, *t* i *b* njeki vokalni elemenat, poluglas, po prilici *sladъko* ili *sladьko*, *svatъba* ili *svatьba*. Ovaj su poluglas imale te riječi u staroj slovenštini ; u našem jeziku poluglasova više nema, po tom se ove riječi ne izgovaraju u našem pučkom jeziku nikako drukčije, nego kano *slatko, svadba* itd. I doista da nema knjiga pisanih tobožnjom etimologijom, već da su sve pisane čistom fonetikom, ne bi nikome palo na um tvrditi, da narod ne govori *slatko, svadba* itd. već *sladko, svatba* itd.; pa kako se ovakovi književnici trude i sami da izgovaraju onako, kako misle, da narod izgovara, mjesto da izgovaraju, kako narod zbilja izgovara; tad bi sveopće uvedenje fonetičkog pravopisa popravilo tu manu, koju imaju njeki, da krivo izgovaraju naše riječi. *)

Da opravdaju svoju ortografiju, još se etimologičari pozivlju na okolnost, da je ta ortografija u običaju kod najizobraženijih današnjih naroda Evrope, kano što su Englezi, Francuzi, Rusi i Njemci, i kažu, da kad bi etimologija manje zgodna bila od fonetike, ne bi je se ovi narodi držali. Ali ovaj zaključak ipak ne

---

*) Da se muklac ispred jasnika pretvara u jasnik, a jasnik ispred muklaca u muklac to se vidi i od riječi kanoti *gdje*, st. slov. kъdê, zdrav st. slov. sъdravъ itd, pčela st. slov. bъčela, nokat nokta, st. slov. nogъtъ nogъta itd.; da t i d ispadaju megju s, z i n pokazuju nam riječi kanoti lasno st. slov. lьstьno, prazno st. slov. prazdьno itd.

vrijedi. Što se ovi narodi drže etimologije, to nije od toga, što bi je možebit zgodnijom smatrali od fonetike ne nipošto; oni dobro znadu, da je od nje mnogo manjkavija i nespretnija. Zato su je njeki od njih često djelomice i popravljali, a više su se puta (kao i dan današnji) čuli glasovi vrijednih književnika, koji su nutkali na radikalno pretvorenje, no se je opet većina poplašila od tako ogromne preinake u onoliko prostranim književnostima. Može biti da bi Franceška u XVII vijeku taj veliki korak i učinila bila, da je nije Bossuet omeo. Da su Englezi i Francuzi pisali svoje riječi vazda onako kako su se izgovarale, koliko bi to samo veća pomoć bila za kritičnog jezičara — od današnjeg njihovog nestalnog i neznanstvenog načina pisanja! Ali Francuzi i Englezi imaju i razloga da se opravdaju zašto se drže svoje ortografije: njihova ortografija nije baš ni etimologijska nego historijska; pa njima je mučno promijeniti ono, što se je utvrdilo i posvetilo od toliko vjekova. A kod nas je sve drugo: naši su stari pisci pisali fonetički, ako su baš i njeki od njih *htjeli* pisati etimologijski. A danas fonetikom piše većina naših književnika. Ovome dodaj da je etimologija za jezike, kojima su riječi u glasovima posve satrvene, kanošto je jezik Engleški ili Franceški u njekim (prem ne čestim) slučajima i zgodnija zbilja od fonetike u toliko što nam olakoćuje razumljenje njekih riječi. U ova dva jezika na pr. naći ćeš više skupova od više riječi, koje se u izgovoru ni u ćem ne razlikuju; takav skup sačinjavale bi na pr. u Franceš. jeziku riječi „crv“, „zelen“, „prema“, „stih“, „različan“, „žmuo“, koje sve glase jednako *ver*. Po fonetičkom pravopisu imale bi se sve ove riječi i pisati jednako *ver*, te bi mogao doći slučaj, gdje se ne bi moglo *na prvi mah*

razabrati, koje li od onih značenja pripada riječi *ver*, dočim se to ne desi kad ih pišemo po etimologiji *ver*, *vert*, *vers*, *vaire*, *verre*; ali se ipak ne može dokazati, da se pišući ove riječi po fonetici ne može *nikako* razumjeti, koje li značenje imaju u pojedinim slučajima, jer bi tada moralo biti moguće dokazati, da se to isto zbiva i u govoru. U našem jeziku svakako ovakih riječi nema, te zato nema nijednog slučaja, gdje bi etimologija zgodnija bila od fonetike. A da je i Francezima i Englezima etimologično pisanje u cijelome vrlo nezgodno, to dokazuje fakat, da se oni neprestano tuže, što njihova mladež mora da gubi mnogo i mnogo dragocjena vremena i dobre volje, dok nauči takovu ortografiju. Da treba zbilja mnogo vremena i dobre volje dok se onakov pravopis nauči, o tom se i svaki od nas može lako uvjeriti, koji hoće da uči franceški ili engleški jezik.

Ako se kod pomenutih izobraženih naroda, za sve da je njihov pravopis puno i puno teži od našeg etimologičnog pravopisa, ne zbiva ipak kano kod nas da vlada u pisanju samovolja i zbrka, tomu je uzrok taj, što kod njih svaka riječ ima svoje stalno pravilo, kako se ima pisati, i što se ta pravila marljivo uče i slijede, jer je u njih velika sramota za izobražena čovjeka, da ne zna pisati bez ortografičkih pogrešaka. U njih ne biva ni to, da pisanje upliva na izgovor riječi tako da se riječi krivo izgovaraju, kako smo prije vidjeli, da to u nas biva; jer kod njih inteligencija mnogo više razumije i štuje književni jezik, nego li naša svoj, i nauči ga kako treba. Tamo inteligencija ljucki naučivši jezik ne obazire se u izgovaranju mnogo na pismo; zato i vidimo, da se u Franceza i Engleza, dakle u narodâ, koji imadu najetimologičniji pravopis,

mijenja izgovor bar ponješto gotovo svakog dećenija *).

Ako sad u jedno sakupimo sve razloge, koji čine fonetiku prikladnijim i boljim pisanjem od etimologije i koji nas nutkaju na to, da se ono pisanje u nas općenito poprimi od književnikâ i škole, imaćemo slijedeće: 1. Čisto fonetičko pisanje to je najveći stepen, do kojeg je došlo ljustvo u bilježenju svojih misli. Od etimologijskog pisanja razlikuje se u tome što je naravnije i prostije: a) Ko hoće da piše fonetikom, ako pozna dobro narodni jezik, ne treba da uči nikakovih ortografičkih pravila, već dosta da piše, kako je naučio izgovarati, ako je tugjinac te ne pozna našeg jezika, tad mora doduše da uči njeka pravila; ali tih pravila ima puno manje, nego li su potrebiti onomu, koji hoće da piše etimologijom (pa bilo da pozna dobro jezik ili ne, dapače onaj koji pozna dobro jezik, mora tačnije naučiti ta pravila, jer je posve lako, da se u pisanju povede za izgovorom); pa kako su fonetička pravila općenito ustanovljena, etimologijska ne, tad biva, da onim pravopisom svi jednako pišu, dakle svi pravo ortografički, ovim svaki drugačije piše, po tom jedni prema drugim čine ortografičkih pogrešaka. **) b) Ko hoće

---

*) Sravni glede toga osobito: Daničić, Rat za srpski jezik i pravopis; Budmani, Grammatica, 241-245; I. b. D. P. T. u „Slovincu“, 1882, br. 1; Maretić u „Viencu“ 1884, br. 26.

**) Osim toga pišući i tiskajući knjige etimologijom, kako se tu piše i tiska mnogo slovâ, koja se ne izgovaraju, gubimo više vremena i novaca, nego li kad bismo ih pisali i tiskali fonetikom. Ovaj gubitak mogao bi se činiti stvar neznatna, ali u Rusiji proračunali su, da bi se moglo zaštedjeti 4 milijuna rubalja na godinu, kad se ne bi tiskalo slovo ъ, koje se ne izgovara; pa to nije malo.

da čita knjige pisane fonetikom, dosta da pozna alfabet; ko hoće da pravo čita knjige pisane etimologijom nije dosta da pozna alfabet, već treba da znade i sva ona pravila, koja mora učiti onaj, koji hoće etimologijom da piše; pa kako ta pravila nijesu ni ustanovljena niti su općenito poznata, ne može tačno čitati etimologijom pisane knjige nego samo onaj, koji pozna dobro narodni jezik, ostali čitaju krivo, dapače i onaj, koji dobro pozna jezik čita krivo, jer se megju drugim pokvari, a tugjinac čitajući krivo naš jezik dobiva posve zao pojam o njegovoj milozvučnosti. 2. Kako je naš književni jezik jedno živuće narodno narječje i u glasovima i u gramatici i u blagu riječi (leksiku), kako se u tom jeziku riječi ne samo govore već i pišu po pravilima gramatičkim i leksikalnim, koje vladaju u tom dijalektu (tako na pr. govorimo i pišemo: „ljudi govore“ a ne zar „ljudije glagoljatъ“, kako bijaše u staroj slovenštini); tad bi se dosljedno riječi imale ne samo govoriti već i pisati i po *glasovnim* pravilima, koja vladaju u tom narječju, dakle čisto fonetički. 3. Fonetikom pisali su u cijelome i stari naši pisci; danas tim pravopisom piše većina našega naroda, što naravnije i lakše nego da se i ona ostala manjina, koji etimologijom pišu, složе ujedno s većinom? 4 Okanivši se etimologije i prihvativši svi fonetičko pisanje, oborio bi se jedan prijetin, koji cijepa i u knjizi jednokrvnu braću, naš zapadni narod od istočnoga i južnoga. Za ovu žrtvu, o kojoj se zahtijeva da je zagrebačka škola prikaže na žrtveniku narodne sloge, biće joj narod vječito haran.

Da će zagrebačka škola u vrijeme nedaleko pregorjeti dragovoljno svoju etimologiju, da obori taj prijetin, koji nas braću rastavlja, to je moje tvrdo uvje-

renje. Tomu će se moći opirati samo ljudi tašti, zanesenjaci, ljudi puni prerasuda i pretjerane vjerske, narodne i podaničke ćutljivosti, koji misle da je sramota okaniti se svojeg pravopisa i usvojiti onaj, koji makar da je sto put bolji od njihova, ali je u običaju u onog dijela naroda, s kojim se oni žalibože dobro ne paze, koji misle da bi na ovaj način mogli izgubiti svoju vjeru, od katolika postati pravoslavnim, svoju narodnost, od Hrvata postati Srbima, svoju podaničku odanost, od dobrih austrijanaca postati razvratnicima; napokon ljudi lijeni i nemarni, koji su se navikli pisati samo etimologijom, pa nemaju volje da nauče drugu ortografiju. Taština, zanesenjaštvo i prerasude jesu kćeri neznanstva, zato onima, u kojih ima takovih mana, najbolji će savjet biti, da što više uče te se izobražuju. A ljenivcima i nemarnjacima kažemo, da je njihovo postupanje sramotno, no da doskočimo donjekle lijenosti onih, koji bi doduše skloni bili, da se raskrste s etimologijom i usvoje fonetiku, kad bi ovu mogli naučiti lako, podaćemo im ovdje u kratko iscrpljena sva fonetička pravila, koja im je pamtiti, ne napomenuvši im onih, koja već poznadu.

1. Muklac *(k, p, t, s, š, c, č, ć)* *) ispred jasnika *(g, b, d, v, z, ž, dž, gj)* **) pretvara se u jasnik, a ja-

---

*) Za muklace h i f nema primjerâ, gdje bi u našem jeziku stajali ispred jasnika, pa kad bi se takav slučaj i desio, glas se h ne bi isto mijenjao u jasnik (j), već bi se samo slabijom aspiracijom izgovarao, kao njem h u haben, koje nije ni muklac ni jasnik već nješto sredno; dočim glas f ispred jasnika prometao bi se po svoj prilici u v.

**) Ispred jasnika j i v muklaci se nikad ne pretvaraju u jasnike, već se j i v izgovaraju malda ne kao vokali: j kao vokal i, v kao vokal u (tačnije vl), na pr. sjediniti čitaj po prilici kao siediniti, tvoj kao tuoj (tačnije tvloj).

snik *(g, b, d, v, z, ž, gj)* *) ispred muklaca *(k, p, t, f, h, s, š, c, č, ć)* pretvara se u muklac: a) *k* u *g (regbi, gdje, bardagdžija* za *rekbi, kdje, bardakdžija), p* u *b (tobdžija* za *topdžija), t* u *d (odgovor, svadba, odzvoniti, odžvaliti* za *otgovor, svatba, otzvoniti, otžvaliti), s* u *z (zgoda, zbor, združiti* za *sgoda, sbor, sdružiti), š* u *ž (zadužbina* za *zadušbina), č* u *dž (srdžba* za *srčba), ć* u *gj (regjbi* za *rećbi).* b) *g* u *k (nokta, bokca* za *nogta* od *nokat* st. slov. *nogъtъ, bogca* od *bogac), b* u *p (opkoliti, optok, ophod, opseg, opširan, opcunjati, opčarati, cpći* za *ob-), d* u *t (slatko, natpis, natfeud, nathitriti, potsjeći, potšiti, natcestar, natčustven, natćutan* za *sladko, nadpis, nadfeud, nadhitriti, podsjeći, podšiti, nadcestar, nadčustven, nadćutan), v* u *f (psofka, Tifta, ofsa, bivši, ofca, ofčar, Lofćen,* za *psovka, Tivta* od *Tivat, ovsa* od *ovas, bivši, ovca, ovčar, Lovćen* **), *z* u *s (usklik, ispit, istisnuti, isfućkati, rashlada, uscvasti* za *uzklik, izpit, iztisnuti, izfućkati, razhlada uzcvasti), ž* u *š (žiška, lašca* za *žižka od žižak, lažca* od *lažac), gj* u *ć brećstvo žećca* za *bregjstvo, žegjca).*

---

*) Jasnik j ispred muklaca ne promeće se nikad u muklac (b), već se samo izgovara bolje prema vokalu i, na pr. svojta čitaj po prilici kao svoita.

**) Akoprem se nama posve čini, da se glas v ispred muklac čuje u našem jeziku malda ne vazda kao f (rijetko kao poluvokal, t. j. v1, a nikada kao čisto v, t. j. v2). kako njeki naši najbolji jezičari (vidi: Budmani, Grammatica, 9) tvrde, da v ispred muklaca ne prelazi nikada u f (tad bi moralo svakako u poluvokal v, jer se kao suglas-jasnik ne može za cijelo uzdržati ispred muklaca) te se i po Vukovu pisanju v u tom slučaju ne mijenja, ni mi se nijesmo još odvažili da v ispred muklaca pišemo f, dok stvar bolje ne prouče vrsniji od nas, da nas ko ne prekori s novotarstva.

2. Sibilanat *(s, z)* ispred palatala *(č, ć, dž, gj)* i ispred omekšana *l* i *n (l', n')* pretvara se u palatal: *s* ispred *č, l', n'* biva *š (ščepati, mišlju, prošnja* za *sčepati, mislju, prosnja)*, ispred *ć* biva njeki glas izmegju *š* i *s* (pišemo ga slovom *š*: *lišće* za *lisće)*, ispred *dž* biva *ž (prkoždžija* za *prkosdžija)*; *z* ispred *dž, l', n'* biva *ž (poreždžija, razljutiti se, grožnja* za *porezdžija, razljutiti se, groznja)*, ispred *gj* biva njeki glas izmegju *ž* i *z* (pišemo ga *ž*: *grožgje* za *grozgje)*, ispred *č* biva *š (raščešljati* za *razčešljati)*, ispred *ć* biva njeki glas izmegju *š* i *s (iščesmati* za *izćesmati)*.

3. Svaki se suglas ispred drugoga njemu jednaka, ili samo u toliko različita što je jedan muklac a drugi jasnik ili obratno, vazda gubi *): a) *k* ispred *k* i *g (meko* za *mekko)*, *g* ispred *g* i *k (lako* za *lagko)*. b) *t* ispred *t* i *d (otud, odjel* za *ottud, otdjel)*, *d* ispred *d* i *t (podan, potaknuti* za *poddan, podtaknuti)*. c) *z* ispred *z* i *s (bezakonje, isjeći* za *bezzakonje, izsjeći)* i ispred *ž* i *š (raženiti, raširiti* za *razženiti, razširiti*. — Glas *t* i *d* gubi se još: a) ispred *k* i *g*, *p* i *b*, *n* i *n'*, *l* i *l'*, *m*, ako pred njim stoji još spiranta *s, z, š, ž (liska* za *listka* od *listak, groska* za *grozdka* od *grozdak, kruška* za *hruštka* od *hruštak, daška* za *daždka* od *daždak* — *gozba* za *gostba, vježba* za *vještba* — *usna* za *ustna, prazno* za *prazdno, nužno* za *nuždno* — *napršnjak* za *naprstnjak, ispražnjen* za *isprazdnjen* — *naraslica* za *narastlica* — *bolešljiv* ili *boležljiv* za *bolestljiv* — *usmen* za *ustmen)*; **)

---

*) Izuzimlju se samo grupe hj, jh i jj (najhugji, najjasniji), koje se mijenjaju samo u toliko, što se prvo j izgovara posve blizu vokalu *i* (naihugji, naijasniji).

**) Ovo pravilo vrijedi samo za proste riječi ili one sastavljene koje se već takovim općenito ne osjećaju, ali u ostalim sastavlje-

b) ispred dentalnih diftonaga *c*, *č*, *ć*, *dž*, *gj* (*oca*, *mlaca* za *otca*, *mladca*, *oče*, *mlače*, za *otče*, *mladče*, *pisaću*, *ći* (ili *kći*) za *pisatću*, *dći*, *sadžija* za *satdžija*); *) c) ispred dentalne spirante (*s*, *š*, *z*, *ž*) ako za njom slijedi opeta eksplosivni dental (*brastvo* za *bratstvo*, *ljustvo* za *ljudstvo*, *ošta* za *ot šta*, *rašta* za *rad šta*, *ozdô* za *ot s dô*); dočim ako slijedi eksplosivni gutural (*k*, *g*) od prvog eksplosivnog dentala i dentalne spirante biva sastavljeni dental (*bracki*, *ljucki* za *bratski*, *ljudski*, *odzgar* za *ot s gar*); **) d) ispred drugog eksplosivnog dentala ili ispred sastavljenog dentala, ako se i prvi dental krije u sastavljenu dentalu (*č* = *tš*, *c* = *ts*: *mašta* za *mačta* t. j. *matšta*, *osta* za *octa* t. j. *otsta* od *ocat* — *sunašce* za *sunačce*, t. j. *sunatšce*). — Glas *s* gubi se još ispred *k* i *t* ako bi ispred *s* dolazilo *č*, *š*, *ž* (*junački*, *junaštvo* za *junačski*, *junačstvo*, *vlaški*, *vlaštvo* za *vlašski*, *vlašstvo*, *množtvo* za *množstvo*).

4. Prema ikavskom dugom *i*, ekavskom dugom *e* (kao odrazi st. slovenskog *ê*) pisaćemo vazda *ije* (a ne *ie* — osim onih slučajeva gdje se ikavština slaže s ekavštinom

---

nim riječima t i d se ne gube, tako govorimo i pisaćemo istkati a ne iskati (za iz-tkati), istliti a ne isliti (za iz-tliti), izdlakaviti. a ne izlakaviti, razdniti (ili razadniti) a ne razniti itd —

Tu možemo spomenuti da se t gubi ispred k u jednom slučaju, gdje nema ispred njega drugi konsonanat, a to je u riječi (t)ko.

*) I ovo pravilo vrijedi samo za proste riječi ili one sastavljene, koje se takovim općenito ne osjećaju, jer se govori i piše se pravo natcestar, natčustven, natćutan itd. a ne nacestar, načustven, naćutan itd.

**) I ovo pravilo vrijedi samo za proste riječi i za one sastavljene, koje se ne osjećaju općenito više takovim, jer se govori i piše pravo otstrići, otšteta, odzdraviti (otpozdraviti) itd. a ne ostrići ili octrići, ošteta, ozdraviti itd.

te obadvije pokazuju isti glas prema st. slov. dugom *ê*: tu nema razloga ijekavštini odvajati se, tako st. slov. *nêmamь*, ik. i ek. *nemam*, ijek. *nemam*, a po tom imalo bi biti i st. slov. *têmь*, *têmъ* i *têmi*, ik. i ek. *tim(a)*, ijek. *tim(a)* a ne *tijem*; još osim u njekim riječima i oblicima, gdje prema st. slov. dugom *ê* stoji u ijekavštini *je* mjesto *ije*, na pr. u imenicama *djéva*, *sjéda*, *bjéga*, *bjéla* itd., u part. perf. akt. I. *vìdjêvši*, *lètjêvši*, u gen. množ. od riječi *ljèto*, *mjèsto*, *vjèra*, *pjèga* i slične, koje glase u tom padežu *mjêsta*, *ljêta* itd.); prama ik. kratkom *i*, ek. kratkom *e* (odrazi st. slovenskog *ê*) pisaćemo vazda *je* (a ne *i*, kako njeki pišu pogrešno u želiti, zeleniti se, letiti, viditi, trpiti, svrbiti, živiti, grmiti, visiti i sličnim — osim onih slučajeva gdje se ikavština slaže s ekavštinom te obadvije imaju isti glas prema st. slov. kratkom *ê*: tu ne može ni ijekavština da ometa, potom st. slov. *ženê*, *pletêmъ*, ik. i ek. *ženi*, *pletimo*, ijek. *ženi*, *pletimo*; zatim osim onih slučajeva gdje bi *je* moralo stajati ispred *j* ili *e*, ili iza *r* imajući *e* od *je* naglas": u prvom slučaju od *je* biva *i* na pr. *umijem* za *umjejem*, *vidio* za *vidjeo*, u drugom od *je* biva *e*, na pr. *vremena* za *vrjèmena*), dakle i tamo gdje ispred *je* stoji suglas *l*, *n*, *t*, *d*, *p*, *b*, *v*, *m*, *s*, *z*, na pr.: *ljeto*, *željeti*, *njegov*, *zelenjeti se*, *tjerati*, *letjeti*, *djevojka*, *vidjeti*, *pjesma*, *trpjeti*, *bjelina*, *svrbjeti*, *vjera*, *živjeti*, *mjesto*, *grmjeti*, *sjesti*, *visjeti*, *zjenica* (mjesto *lje*, *nje* moglo bi se pisati i *l'e*, *n'e* ćir. ље, ње, zatim možebit i mjesto *tje*, *dje* — *će*, *gje* a mjesto *pje*, *bje*, *vje*, *mje* u sredini riječi *pl'e*, *bl'e*, *vl'e*, *ml'e*: *l'eto* (љето), *žel'eti* (желјети), potom i *pošl'ednji* (пошљедњи), *ražl'evati* (ражљевати) za *posljednji*, *razljevati*, *n'egov* (његов), *zelen'eti se* (зеленјети се), po tom i *šn'egovit* (шњеговит), *ražn'ežen* (ражњежен) za *snjegovit*, *raz-*

nježen, ćerati, lećeti, gjevojka, vigjeti, trpl'eti, svrbl'eti, živl'eti, grml'eti (трпљети, свербљети, живљети, грмљети). *)

5. Glas *h* ima se pisati svugdje gdje mu je mjesto (dakle *hoću, hlad, hmućati, hmiljeti, muha, orah, hrbat, hrkati, hrskati, dobrih, onih* itd. ali *rvati se, rgja, rzati* itd. a ne *hrvati se, hrgja, hrzati* itd.) akoprem se u narodu već malo čuje; jer je našem jeziku uprav zgodan, ima bo ga mnogo, a suviše je jezik na uho uzviseniji, gdje se *h* čuje, kako na pr. arapski i španjolski jezik.

6. Pravilnije je *umivaonica, seoce, dioba* itd. nego *umivalnica, selce, djelba* itd., zatim *donji, vo* itd. nego *dolnji, vol* itd.; običnije i zato pravilnije *kršten, možđani* itd. nego *kršćen, možgjani* itd.; slobodno je pisati *noćca, voćka, brećstvo* ili *nojca, vojka, brejstvo, -zrelo, zrak* itd. ili *zdrelo, zdrak* itd., *-mnogo, znamen* itd. ili *mlogo, zlamen* itd. *-kućni, božićni* it. ili *kutnji, božitnji* itd. *-ptica, pšenica, psovati* ili *tica, šenica, sovati*: ovo drugo je puno slagje i milozvučnije.

7. Za riječi tugje (i tu mislimo na one tugjice, koje su usvojene bile u književni jezik, jer one, koje se udomaćiše još u pučkom jeziku, brojimo megju domaće riječi), gdje nema razloga da se pišu onako kako su u onom jeziku pisane iz kojeg su uzete (a razlog bio bi

---

*) Što se i u tom često griješi, da se piše ije mjesto je (kao da je tobož slovka duga) ili i obratno, to neka se zapamti barem ovo jedno pravilo, da su sve one slovke, koje stoje prije naglašenice u riječi kratke i po tom prema st. slov. ê ima u ovakvim slovkama vazda je, na pr. vijek ali vjekova (jer viekòva), slijep ali sljepoća (jer sljepòća, lijevi ali ljevoruk (jer ljevoruk), zamijeniti ali zamjenjivati (jer zamjenjivati) itd.

na pr. kad riječ nije toliko obična ni u govoru ni u pismu, i onda se tiska obično kursivno), vrijedi pravilo, da se pišu našim slovima (na pr. mjesto slova *x*, *qu* itd. kojih mi nemamo, pisaćemo *ks*, *kv* itd.) i našim glasovima (t. j. glasove, kojih nema u našem glasovnom sistemu, zamjenjivaćemo onima izmegju naših glasova, koji su njima najbliži, na pr. njem. *ä* i *ö* našim glasom *e*, njem. *ü* našim *i*, ili grč. *ϑ* našim t, grčki *ζ* našim *z* itd.) onako kako se izgovaraju ili se izgovarale u onom jeziku, iz kojeg su uzete, samo da se još k tomu, gdje je shodno, uporavljaju na njih i naša glasovna pravila. *) Ovo vrijedi i za tugja imena vlastita, gdje ne bi fonetičko pisanje otešćalo čitaocu, da se sjeti na stvar ili osobu, koju vlastito ime znači (a ovo biva na pr. ako je riječ po glasu jednaka ili slična kojoj drugoj riječi, koja se samo u pismu od nje razlikuje, tako se u italij. jeziku *Asia* od *Assia* razlikuje samo u tom što je prvo *s* jasnik, drugo *ss* muklac, u njem. jeziku *Miller* i *Müller* razlikuju se samo u tom što je u prvoj riječi čisto *i* u drugoj nečisto ili *ü* (*ui*): po našem fonetičnom pravopisu i *Asia* i *Assia* piše se *Asija* i *Miller* i *Müller* piše se *Miler*; ovo biva takogjer ako je riječ uzeta iz kojeg jezika, u kojem se riječi drugačije govore nego li pišu, pa je u toj riječi velika razlika izmegju izgovora i pisanja ili je k tomu riječ i neobična, na pr. provencalski grad *Aix* izgovara se *E*: kad bismo ga mi ovako pisali malo bi se ko na prvi mah domislio, da je to *Aix*, a onaj koji ne umije franceški ili ne zna (da se *Aix* čita *E*—a tih nema u nas

*) Tu valja osobito spomenuti onaj naš glasovni zakon, po kojem se u našem jeziku ne trpi neposredni dodir dvaju vokala od kojih je prvi *i* (osim malo izuzetaka), po tom kazivaće se i pisati: filologija za filologia, perijod za period, dijalekat za dialekat itd.

malen broj — nebi se nikad domislio): u ovakim slučajima moći će se riječ dvostruko pisati, biva najprije kako se izgovara, zatim u zaporkama kako se piše).

Kako su tugje riječi, koje se unose u književni jezik kao tehničke riječi većim dijelom porijetla klasičnoga, latinskoga ili grčkoga; zato ćemo tu napomenuti njeka nova pravila, kojih će se ove riječi držati u pisanju. Prema lat. *ci, ce* (*sci, sce*) — *gi, ge* uobičajilo se je u nas pisanje prema njemačkom (a ujedno i našem) izgovoru tih slova, biva *ci ce (sci sce) gi ge.* Pisanje *gi ge* je sasvim dobro, jer su se ovako i izgovarale ove slovke u latinskom jeziku, ali nije *ci ce (sci sce)*, jer su se ove slovke u lat. jeziku sve do pomola romanskih jezika izgovarale kao *ki ke (ski ske).* Pravo bi dakle bilo da prema lat. *ci ce (sci sce)* pišemo *ki ke* (ski ske), na pr. prema *Cicero (Priscianus, Scaevola)* da pišemo *Kikero (Priskijan, Škevola)*; ali da se ne bi takovo pisanje i po tom izgovaranje latinskih slovaka *ci ce (sci sce)* činilo odviše novotarstvom (jer nije od nijednog drugog izobraženog naroda usvojeno), koje ne bi množina htjela poprimiti, mogli bismo se držati njekog srednjeg puta te pisati *či će (šči šće)*: ovo bi bilo prema izgovoru narodnom, jer naš narod *Cyrillus* pretvara u *Ćiril (Ćiro)*, *Caesar* u *ćesar (sceptrum* u *šćiptar)*, a u isto doba i prema izgovoru jednog izobraženog naroda, t. j. italijanskoga, jer naše *ć* (štok.) — italij. *c* (u *ci, ce)*, na pr. *Ćićero-* it. *Cicero(ne).* *)

*) Nekim moglo bi se činiti, da bi prema Ćićero valjalo pisati i filologjija mjesto filologija, pa tako izgovarati, jer kako naš narod od Caesar čini ćesar, tako isto od magia čini magjije itd., inače nema dosljednosti, jedanput pisati kako bi naš narod izgovarao, a drugi put ne, već kako su Latinci izgovarali. Ali nama se čini da bi se sa slijedećih razloga mogla žrtvovati takova

Prema lat. *ti* u *vitium* uobičajilo se je u nas izgovaranje i pisanje *ci* (na pr. *Horacije* prema lat. *Horatius* itd.), pa kako je i u italijanaca i nijemaca (barem većim dijelom) isti izgovor te slovke *ti* kao i u nas (ako i jest pisanje drugo, na pr. italij. *Orazio-Oracio*, njem. *Horacius* ili *Horatius-Horacius)*, tad bismo to izgovaranje i pisanje slovke *ti* mogli i nadalje zadržati; akoprem bi možebit bolje bilo da izgovaramo i pišemo *ti* (dakle *Horatije)*, kako su pisali i bez dvojbe izgovarali stari Latinci, sve dok se jezik latinski nije raspao u moderne romanske jezike. U grčkom i latinskom jeziku *s* ispred vokala izgovaralo se je vazda kao naše *s*, u današnjim kulturnim jezicima (kao u njem., italij, itd. jeziku) kod njekih se je riječi, koje su usvojene bile, ovo *s* pretvorilo u *z*, a samo se je zadržalo pisanje *s* (na pr. lat. *causa-kausa* je italij. *cosa-koza*, grč. *φιλοσοφία* je njem. *Philosophie-filozofi* itd.): prema tom njemačkom i italij. izgovoru slova *s* izgovara se i piše u nas obično glas *z*. Ali kako su Grci i Latinci izgovarali *s* a ne *z*, pa kako je i naš narod u uzajmljenicama taj izgovor sačuvao (na pr. prema lat. *Caesar* ima danas *ćesar*, dočim je italij. *Cesare-čezare* njem. *Caesar-cezar)*, i u starim se našim knjigama sačuvalo pisanje *s* (na pr. u spomenicima XIV vijeka dolazi: Vь *Asiju*

---

dosljednost: 1) Pisanje gi ge jeste bolje od gji gje, jer su stari Latinci izgovarali onako a ne ovako; 2) pisanje gi ge je daleko više u običaju kod nas nego li gji gje; 3) pišući te izgovarajući gi ge, ći će pišemo i izgovaramo napola, kako pišu i izgovaraju oni, koji su vični pisati i izgovarati po njemačku (gi ge), a napola kako izgovaraju te bi i pisali kad bi se držali fonetike oni, koji su vični izgovarati i pisati po italijansku (ći, će), a ovako imali bi i jedni i drugi pregorjeti samo polovicu svojeg pisanja, što bi lakše bilo postići nego li da samo jedni žrtvuju sve, i po tom bi se ovako pisanje moglo prije općenito uobičajiti.

doidoše), napokon kako se pisanje *s* slaže i sa italij. i njemačkim pisanjem (jer se u obadva jezika piše Cesare, Caesar itd.): tad ćemo i u našem književnom jeziku kod riječi latinskih ili grčkih pisati te izgovarati vazda slovo *s* ispred vokala kao *s*. — *)

Natuknućemo sad koju o našim azbukama.

Kako je poznato, mi se u pisanju našega jezika služimo dvojakom azbukom, ćirilskom, kako je Vuk, i -latinskom, kako je Gaj udesio za naš jezik. Ona je u običaju kod naše pravoslavne braće, dakle najpače kod istočnog, ova kod nas katolika, dakle kod zapadnog našeg naroda. Od katolika ćirilicom ne pišu nego samo oni, koji se u narodnosti srbima krste. Po ovome vidimo, da je ćirilica čvrsto vezana uz pravoslavje i srpstvo, latinica pako uz katolićanstvo i hrvastvo. Pa kako u nas izmegju pravoslavnih i katolika, Srba i Hrvata vlada žalibože razdor i mržnja, biva, da oni latinicu (barem kako je Gaj udesio za naš jezik) a ovi ćirilicu ne samo što ne pišu, već malo je i uče te poznaju. Zato knjige, koje izlaze u Srbiji te su pisane ćirilicom ne čitaju se od hrvacke, a naprotiv one, koje izlaze u Hrvackoj te su pisane latinicom od srpskog čitalačkog svijeta. Ovo vrijedi barem za beletri-

---

*) Sravni s otim ono što L. Zore piše u „Slovincu“ god. VII, br. 2. —

Ovo su sva fonetička pravila, koja imaju etimologičari zapamtiti. Ove se fonetičke promjene bilježe dakako samo ako su u sredini samih riječi, a nipošto ako iskaču iz odira dviju riječi jedne s drugom u rečenici, (pisaćemo dakle iščistiti, ali ne iščista, već iz čista itd., akoprem ima gdje koji slučaj gdje se na to pravilo ne pazi te se piše na pr. š njim za s njim itd., ali to biva samo kao izuzetak), kako je to bivalo na pr. u starom sanskrtu, gdje je takovo bilježenje fonetičkih promjena zavisjelo od njihove pismenosti, koja je slova slagala u slovke.

stična djela. To nam potvrgjuju fakta, da se knjige štampane ćirilicom preštampavaju latinicom za hrvacku, ili obratno one štampane latinicom preštampavaju se ćirilicom za srpsku čitalačku publiku; zatim da se iste knjige prevagjaju po dva puta, jedanput od Hrvata latinicom, drugi put od Srba ćirilicom. Da je ta pocijepanost u azbuci na uštrb razvoju i napretku naše knjige, to svak lasno uvigja. Tiskanje knjiga stupa u nas radi toga jako sporo, jer ako tiskaš knjigu samo jedinim alfabetom, tad ti se izdanje odveć po malo raspačava sa ograničenog broja čitalaca; ako je tiskaš obojim alfabetom, tad ti je opet trošak dvostruko veći. Kad bi knjige pisane jednim alfabetom, bilo latinskim bilo ćirilskim, bile pristupne svemu našemu narodu, tad bi se izdanje raspačavalo, kako da su pečatane obojim alfabetom, a kako bi trošak bio za polovicu manji nego li u ovom slučaju, tad bi se knjige više pečatale i mjesto jedne knjige pisane obojim alfabetom imali bismo ovako dvije, i to vrijedi toli za izvorna koli za prevedena djela. Na ovaj bi način naša literatura bila dvostruko toliko bogata koliko je sada. Drugu veliku štetu, koju nam nanaša ova pocijepanost naših alfabeta jeste ona, koja proizvire iz toga što polovica našeg naroda ne čita knjige one druge polovice. Odovle najme slijedi, da se ove dvije narodne pole sve to većma tugje i slabije poznaju, čim se onaj razdor i mržnja, koja megju njima vlada, sve to više vriježi, i tako mjesto jednog jedinog relativno jakog naroda, koji bi mogao odoljeti svakoj neprijaznoj sudbini, koja bi ga zadesila, i postati svojim i velikim, imamo u nas dvije slabe narodne frakcije, koje jedna drugoj i istodobno svaka sebi žile potsjeca i cjelovitu propast sprema. Pocijepanost naših azbuka uzrok je dakle, da naša knjiga slabo uspjeva, i

ona nam po malo krči put, koji nas vodi k narodnoj propasti. Ovome zlu mogli bismo doskočiti na dva načina, nastojeći ili da gojimo svi jednako obadvije azbuke, ili da se jedne okanimo i drugu svi prihvatimo. Ovo drugo je barem za sada nemoguće polučiti, jer su u nas slova tako usko spojena sa vjerom i narodnošću, da većina misli, kad bi slova pregorjeli, iznevjerili bi se bogu i narodu svome. Ne ostaje nam dakle drugo za sada nego da svi marljivo učimo obadvije azbuke tako da bude svaki od nas vrstan čitati jednakom lakošću knjige pisane latinicom kanošto knjige pisane ćirilicom, i po tom bude mogao jednako gojiti jednu i drugu knjigu, tako da se više ne dogagja, da se ista knjiga mora tiskati dvojakim alfabetom i po dvaput prevagjati, ili da jedan dio našeg naroda ne čita knjige drugoga. Ovo ima se postići osobito pomoću škole. Naši učitelji narodnog jezika teško bi se o svoj narod ogriješili, koji ne bi nastojali osobitim marom, da im učenici jednako dobro nauče obadva alfabeta. Ali moramo ipak reći, da bi nam poraba dvostrukih slova u pisanju našega jezika i onda još štetonosna bila, kad bi ih cijeli naš narod jednako dobro poznavao, i to: 1) što nam je gubiti dvostruko vremena i dobre volje, dok obadvije azbuke naučimo, i 2) što tugjincima, koji hoće da uče naš jezik, otešćavamo posao silujuć ih da uče dvostruka slova, tako da ih više puta mine volja nauke te nam od toga jezik, po tom i narod, biva manje poznat u tugjini. Rekli smo prije, da se naš narod, bilo istočni bilo zapadni, ne bi danas za živu glavu raskrstio sa svojim alfabetom, bojeći se da s njim ne izgubi vjeru i narodnost. Ovo je očevidno zgoljna prerasuda, pa nam se je zato nadati, da će je nauka s vremenom raspršiti i da će se po tom negda i naš narod složiti

u porabi jednog samog pisma. Pitamo se sada, za koju je azbuku vjerojatnije, za koju je pravednije, da je nestane, ćirilicu ili latinicu? Ako rasudimo, da je latinica onaj alfabet, koji danas na to smjera, da postane sveopćim alfabetom svih naroda, zatim da je latinica i nama i tugjincima poznata već po latinskom i romanskim jezicima, dočim ćirilicu moramo i mi i oni napose da učimo, tad nam se čini zaista i vjerojatnije i pravednije, da ovaj udes ćirilicu zadesi. Zaštitnici ćirilske azbuke kažu, da je ćirilica u tome bolja od latinice: 1) što je narodno slavensko pismo, kakono je na pr. latinica narodno romansko, a gotički alfabet njemačko, i 2) da je onakova, kako je Vuk udesio za naš jezik, mnogo savršenija od latinice. Da je ćirilica narodno slavensko pismo, to stoji, ali da bi ona karakterisala slavensku narodnost onako kako latinica romansku a gotički alfabet njemačku, to nije istina, jer dočim je latinica u običaju kod svih romanskih, a gotički alfabet kod cijelog njemačkog naroda, ćirilicu ne poznaju niti su je ikada poznavali zapadni slavenski narodi, dapače i od južnih i istočnih slavenskih naroda moramo otcijepiti naše pleme na zapadu (Hrvate), koje se danas više ćirilicom ne služi, a i u starije doba služilo se samo rijetko, najčešće u južnoj Dalmaciji i južno-zapadnoj Bosni. Opće slavenskim pismom mogla bi se zvati samo stara glagolica, koja se je u starije doba (na pr. u IX i X vijeku) upotrebljavala u pismu ne samo kod svih južnih i istočnih nego i kod zapadnih Slavena, na pr. u cijelom opsegu tadašnje Velike Moravske i Češke kako nam svjedoče *kijevski i praški odlomci.* *) Hrvati počeli su se njom služiti već od IX vije-

*) Vidi: Šafarik, Ursprung und Heimat des Glagolitismus, str. 10.

ka, a od XII do XVI vijeka bijaše glagolica i uz nju hrvacki jezik kod većine hrvackoga naroda jedino sredstvo pismenoga općenja i jedini oblik književnoga života. *) Ali i glede Srba sva je prilika, da su njegda kada je vlast bugarska i preko srpske zemlje sve do Dunava i Drave dopirala, pak je, kako pouzdano znamo, s jedne strane cvao glagolizam u Bugara, a s druge megju Hrvatima, znali ter upotrebljavali glagolicu. **) Ćirilica biće počela preotimati mah nad glagolicom najprije u istočnoj i južnoj Bugarskoj za sjajne Simeonove epohe, dočim je u Maćedoniji glagolica snažnije odolijevala. Sa Bugarske biće ćirilica prešla u Srbiju, gdje joj se u XII vijeku pojavljaju prvi tragovi, zatim u Rusiju. Od Srba prelazila je kasnije megju Hrvate osobito u Bosni, u južnoj Dalmaciji, gdje joj ipak, kako prije natukosmo, ne pogje za rukom istisnuti glagolicu, koja je tu cvala po svoj prilici radi tijesnog doticanja i općenja Bosne i Dalmacije sa Maćedonijom, kako je u Istri i sjevernim dalmatinskim otocima te ostalim sjevernim krajevima naše domovine radi općenja ovih predjela sa starom Panonijom. (Sravni: Jagić u Archiv f. sl. Th. VII B. (1884), 469-470.) Glagolica je dakle opće slavensko pismo, a ne ćirilica. Ova je istinabog sačuvala njeka glagolska pismena kano ж, ч, ш, ц, ali sva ostala su uzeta iz grčkog alfabeta (i to grčke uncijale IXog vijeka), ili su postala razjednačivanjem grčkih slova (kaonoti ѣ, ѣ, ѣ, ѣ...), pa i ona četiri glagolska slova dolaze u ćirilici lišena svojih mnogih zavoja i preudešena u slogu grčke uncijale. ***)

---

*) Vidi: Jagić, Primjeri starohrvatskoga jezika II dio, str. XV.
**) Vidi: Jagić, Op. cit. str. XXI.
***) Vidi: Rački, Pismo slovjensko, str. 140.

Po svojem postanju ćirilica nije dakle slavensko, već grčko pismo, onako kako je naša latinica latinsko pismo. U ćirilici, kako rekosmo, sva su slova uzeta iz grčkog pisma ili postala diferencovanjem grčkih slova (osim ona 4 spomenuta, koja su iz stare glagolice uzeta, ali su opet preinačena u slogu grčkoga pisma); u našoj latinici imamo to isto, da su slova ili uzeta iz latinskog alfabeta ili da su postąla razjednačivanjem latinskih pismena (kaonoti *š*, *ž*, *ć*, *č*). Po svojem porijetlu oba naša alfabeta, i latinica i ćirilica jesu dakle tugja, a po svojoj porabi i jedan i drugi jesu narodna slavenska pisma, jer kanošto ovu upotrebljavaju od vajkada istočni i južni Slaveni, tako je ona od vajkada u običaju kod svih zapadnih Slavena. Još da vidimo, jeli ćirilica, kako je Vuk udesio za naš jezik, savršenije pismo od naše latinice. Da je Vukovo pismo ćirilsko savršenije od Gajeve latinice, to ne može niko oporeći. Gajevo pismo ima tu manu sprama ćirilici, da ne može obilježiti razliku megju glasom ђ i grupom dj (ili kako ga drugi pa i mi pišemo, grupom *gj*), megju glasom љ i grupom *lj*, megju glasom њ i grupom *nj*, megju glasom џ i grupom *dž*... a ovamo je jezik takav, da se, osobito prvo dvoje, svaki čas susreta i potrebno ga je razlikovati. Ali Gajevo je pismo poslije njega popravljeno bilo, popravio ga je naš Daničić u toliko što je za prvi put u monumentalnom akademijskom Rječniku uveo četiri nova znaka za pisanje našega jezika latinicom, i to za ćir, ђ znak *d* (prekršten), za ćir, љ znak *l* (s čitulicom), za ćir. њ znak *n* (s naglaskom) i za ćir. џ znak *g* (s naglaskom). Učeni Novaković zove ovaj rad Daničićev *završetak udešavanja latinice za naše potrebe*, *) i da se vidi koliko se s njim slaže i kolikom ga

*) Vidi: Rad južno-slav. ak. knj. XLV, str. 211.

radošću pozdravlja, poslužio se odmah u ocjeni, koju je u Radu napisao ob „Ogledu rječnika“ onim četirma znacima. *) Ovako reformovana latinica ne izostaje dakle više ni u čem za Vukovom ćirilicom. **) Kad bi još kogogj hotio zabaviti latinici, da se na pr. u prostoti znakova ne može mjeriti sa ćirilicom, jer su na pr. ćirilska slova ш, ж, ч, ћ, њ, љ, sastojeći se od jednog samog znaka, jednostavnija od latinskih *š*, *ž*, *č*, *ć*, *n*, *l*, koja se sastoje svako od jednog pismena opskrbljena još jednim ili dvama ročićima ili jednom kvačicom; tad bismo ovome mogli odgovoriti najprije da ima i u ćirilici takovih slova od dva znaka, (na pr. ц i ц̣), zatim da se nama čine u njekom smislu boljim latinska pismena *š*, *ž*, *č*, *l*, *ć*, *n*, *g* sa dva znaka od ćirilskih ш, ж, ч, љ, ћ, њ sa jednim, t. j. u koliko nas potsjećaju na dvojnu narav glasova, koje ona pismena označuju, — oni su bo glasovi postali svi slijevanjem od dva glasa: *č*=*tš*, *l*=*lj*, *n*=*nj*, *g*=*dž*, *ć*=*tšš*, pa i *š* i *ž* jesu dvojni glaso-

*) Ne obazirući se na duge vokale, još ostaju u našem književnom jeziku tri glasa bez znaka i u latinici i u ćirilici, a to je glas *š* ispred *ć* (na pr. u *lišće*) i *ž* ispred *gj* (na pr. u *grožgje*), koji nijesu ni *š* ni *s*, ni *ž* ni *z*, već nješto sredruje megju *š* i *s*, *ž* i *z*, zatim glas *v* iza a katkada i ispred njekih suglasa (osobito suglas *k*, na pr. u *kvariti*), koji nije pravo *v*, već nješto megju *v* i *u* (*v*1). Ali kako se u govoru razlika izmegju *š* i *šs*, *ž* i *žz*, zatim izmegju *v* (*v*2) i *vu* (*v*1) jedva osjeća, a kako su k tome rijetki primjeri za glasovne *šs* i *žz*; to možemo i nadalje za glasove *šs*, *žs* rabiti iste znakove, što i za *š* i *ž*, a za *v*1 isti glas, što i za *v* (*v*).

**) Zato valjalo bi, da se ovi dodaci Daničića Gajevoj latinici u našoj knjizi općenito poprime. Ali da bude ovo moguće, trebalo bi najprije, da naši slagari nabave potrebite znakove kako ih na pr. ima dionička tiskara u Zagrebu. Da je ih znakova bilo u g. Pretnera, i ova bi se radnja bila tiskala umnožanom Daničićevom latinicom.

vi, jer (po Brücke-u) prvo biva slijevanjem od *s* i *x*, drugo od *z* i *j*, a tako je i glas *d*=*dzž* (a glas *c*=*ts*) i zato bi ga Daničić bio imao obilježiti možebiti onako kako i ostale dvojne znakove, na pr. *d'*, ali je apostrof kod ovog slova nješto neprikladan (kanošto i u *l*) i s toga je bolje *d* prekršteno. Razjednačivanje pismena pišući vrh ili ispod njih ročiće, apostrofe, sedile itd. nije Daničićev izum, već je to način, kojim se stvaraju znakovi za razne glasove ljuckih jezika, upotrebljen u današnjim sravnjajućim gramatikama i u znanosti o jeziku, *) a Daničić upravivši ga pri udešavanju latinice za naše potrebe, poslužio se je načinom odobrenim od znanosti. Ovako smo dakle dokazali, da ćirilsko pismo nije ni narodnije ni savršenije od latinskog, pa kako smo prije vidjeli, da je s drugih razloga latinica zgodnija od ćirilice, a prije toga još, da nam je poraba dvaju alfabeta u književnom jeziku štetonosna; to je za cijelo opravdana naša nada i naša želja, da ćirilice nestane iz naše literature. Najprije imali bismo je ukloniti u znanosti i tim ne bi naši učenjaci ništa drugo učinili, već se ugledali u izobraženije Nijemce, koji su u znanosti već dobro počeli ostavljati gocko pismo i usvajati latinicu, i što se to usvajanje još ne izvagja kod njih na širem polju, tomu je uzrok samo poteškoća, na koju nailazi takova reforma u tako prostranoj literaturi, kakova je njemačka, kad ne bi drugo bilo a to samo nanašajući grdnu štetu tiskarima koji bi morali izgubiti toliki novac u gockim tipima. Ali odviknuvši se u pismu ćirilice, ne ćemo time još da kažemo, da bi

*) Učeni Fried. Müller na pr. u svojem čuvenom djelu „Grundriss der Sprachwissenschaft“ glasove *š*, *ž* i *g* bilježi kao i mi, dočim glas *č* bilježi znakom *ć*, a glasove *ć*, *d*, *l*, *n* znacima *t'* *d'*, *l'*, *n'*. Vidi spom. djelo „Einleitung“, str. 149.

se taj alfabet morao potpuno zanemariti i zaboraviti. U istočnog našeg naroda osobito smatra se ćirilica narodnom svetinjom, pa ne bi s toga ni plemenito ni pravedno bilo, da je takva kob snagje. Mjesto, gdje se poraba ćirilice ne bi smjela nikad pometnuti, to je, po našem sudu, crkva, i to crkva istočna; kanošto je zapadna crkva ono mjesto, gdje se nebi nikada smjela pometnuti poraba glagolice. Gdje vam je prikladnijeg dostojnijeg mjesta, da se čuvaju i njeguju narodne svetinje od hrama božijega? —

Kada bi cijeli naš narod pripoznavao temeljem svojem književnom jeziku narječje hercegovačko tako da bi istočni narod ostavio svoju ekavštinu i usvojio ijekavštinu, a zapadni ostavio ono njekoliko svojih zastarjelih forama i usvojio mlagje i običnije; kad bi se taj jezik pisao samo jednim pravopisom, fonetičkim, koji može jedini pravom nositi ime pravopisa, i samo jednim slovima, latinskim, koja su najzgodnija: bilo bi polučeno maldane cjelovito jedinstvo našeg književnog jezika. Jedina tačka, gdje bi se taj jezik još cijepao, bilo bi ime, koje nosi. Kako je naš narod sačuvao dva narodna imena, Hrvati i Srbi, tad mu po tom i književni jezik nosi dvostruki naziv jezika „hrvackoga“ i jezika „srpskoga“. Bilo je do danas više pokušaja, da se ta dva imena sliju u jedno, ali nijedan nije još pošao za rukom. U prošlom vijeku bili su skrojili na zapadu naše domovine njeko ime koje je imalo da u sebi obuhvaća obadva naziva „hrvacki“ i „srpski“, a to je „jezik ilirski“. Ovo se je ime upotrebljavalo u nas sve do nedavna, ali što je nenarodno te se može uporaviti samo na jezik, što su govorili stari Iliri (koji nijesu bili Slaveni), zato ga je danas već svak punim pravom zapustio. Bolji od ovoga je nadjevak „jezik slovinski“,

koji je već Mikalja (na polovici XVII vijeka) upotrebljavao mjesto „ilirskoga“, ali ni ovaj ne može još obilježiti ono, što se obilježuje imenom „hrvackim“ i „srpskim“, jer „slovinsko“ je sasvim drugoga značenja u etnografiji slavenskoj, ne znači podnipošto ni jezik ni narod naš. A etnografsko ime ne treba da se smišlja i po naučnim kombinacijama nadijeva, ono je rod historijskoga života narodnoga i ako je toga života bilo, i posljedak njegov ne može biti ni sumnjiv ni neznan. *) U historiji poznat je naš narod dvojakim imenom, Hrvatâ i Srba, po tom mu i književni jezik ne može drugo biti nego jezik „hrvacki ili srpski“ ili „srpski ili hrvacki“. Onaj izraz imao bi se upotrebljavati tamo, gdje se je narod od vajkada pretežno krstio i danas se još krsti imenom *hrvackim*; ovaj pako tamo gdje je od pamtivijeka prevladalo i danas još prevlada ime *srpsko*. U Dalmaciji na pr. imao bi se naš književni jezik zvati po tom „jezik hrvacki ili srpski“, ili mjesto ovoga mogao bi se kratkoće radi rabiti takogjer izraz „hrvacko-srpski“ ili i „srpsko-hrvacki“ (ako se uzme, da je drugi dio komposicije vazda važniji od prvoga), koja bi se sastavina mogla tada smatrati tako zvanom *usporednom* sastavinom (po st. indijskom nazivu *dvandva)*, kako je na pr. u našem jeziku *dragoljub* ili *ljubidrag*, satyrium, trapaeolum minus, upravo carus et amatus, ili *starmali*, nanus, upravo senex et parvus itd. Megju nama, čini mi se, da bi još zgodnije bilo, da ga zovemo „naški“ onako kako ga naziva i narod po južnoj Dalmaciji i Crnoj gori. I stari Grci nazivali su u svojoj kući svoj književnik jezik *ἡ κοινή*, „zajednički“ (t. j. *διάλεκτος*, „dijalekat“), — iz-

*) Sravni: Novaković u Radu br. XLV, str. 167.

raz skrojen na sličan način kako i naše „naški“. Kako je našem književnom jeziku služilo temeljem narječje hercegovačko, a u onim predjelima gdje se zato narječje govori, većina regbi da se dandanas *srbima* krste, zato su pretjerani prijatelji ovoga imena zaključili, da bi se po ovome i književni naš jezik morao nazivati jezikom „srpskim“ koji bi izraz tobože odgovarao italijanskom „jezik toškanski“, španjolskom „jezik kastilski“ itd. Ali taj je zaključak očevidno kriv, jer prema italij. „jezik toškanski“, španjol. „jezik kastilski“ itd. bio bi u nas izraz „jezik hercegovački“, koji se rijetko čuje (mnogo se više zvao u prošlim vjekovima jezik Gundulića, Palmotića i ostalih Dubrovčana, pa i Kačića, sve do Stjep. Ivičevića, „jezik bosanski“ *); a „jezik srpski“ imalo bi biti prema „jezik italijanski“, „jezik španjolski“ itd. što nije, jer dočim Italijanci nazivaju svi sebe *Italijancima*, Španjolci *Španjolcima* itd., u našem narodu samo se jedna čest krsti *Srbima*, a druga *Hrvatima*. Prema „jezik italijanski“, „jezik španjolski“ itd. stoji u nas dakle samo „jezik hrvacki ili srpski“, „srpski ili hrvacki“. Kako je opet po mnjenju njekih naših na glasu jezičara koje je za cijelo krivo, štokavština „srpski“ a čakavština „hrvacki jezik“; a kako je naš književni jezik štokavski dijalekat: tim su zagovaratelji srpskoga imena došli i po drugome putu do zaključka, da se naš književni jezik mora „srpskim“ jezikom zvati. Ali ni ovaj zaključak ne vrijedi. Jer kad i nebi krivo bilo ono mnjenje, koje samu čakavštinu smatra *hrvackim* narječjem, opet radi toga, što je naš književni jezik jedan te isti ne samo za sve štokavce, tobožnje same Srbe, već i za čakavce i naše kajkavce, tobožnje jedine Hrvate, ovaj

*) Sravni „Iskra“ br. 18. str, 71.

se jezik ne može zvati samo jezikom *srpskim*, već mora da ima obadva naslova, i *hrvacki* i *srpski*. Pa bi se ova dva imena imala upotrebljavati vazda zajedno, kako smo prije pokazali, a ne tako, da bi n. pr. jedan dio našega naroda zvao svoj književni jezik jezikom *srpskim*, a drugi *hrvackim*: naziv „srpski ili hrvacki“ ili „hrvacki ili srpski“ i ako je radi svoje duljine nješto nezgodan, opet je bolji od „srpski“ i „hrvacki“, što je jedinstven i ne podupire razdor u našoj knjizi. Ali dandanas stoje stvari žalibože baš ovako, te istočni naš narod, ili tačnije maldane svi oni, koje se po narodnosti i vjeri *srbima* krste, zovu svoj književni jezik samo jezikom *srpskim*; dočim je u našeg zapadnog naroda, ili bolje u svih onih koji se *hrvatima* nazivaju, u običaju samo izraz *hrvacki*. Ali da ovaj dualizam u imenu našeg književnog jezika ne će vazda trajati, o tom smo mi tvrdo uvjereni, jer ako se jedinstvo ne poluči prije pokazanim načinom, tad će se za stalno tako, da se od dva imena „hrvacki“ i „srpski“ jedno izgubi i samo jedno sačuva, kad ne bi prije kojoj tugjoj narodnosti za rukom pošlo, uslijed razdora i mržnje, koja vlada u našem narodu, progutati nas i uništiti nam jezik i ime. I megju imenima bo vlada onaj zakon, koji se očituje u organičkom svijetu i koji je Darwin zgodnim izrazom okrstio *naravni izbor* ili *borba za opstanak*; pa kako po ovom zakonu njeke organičke vrste moraju s vremenom propasti, dočim ih druge nadžive, tako isto zbiva se i od imena. Da su naša narodna imena „hrvacki“ i „srpski“ u neprestanoj borbi megju sobom, o tom se je lako uvjeriti, samo je još teško, dapače nemoguće ustanoviti, koje će od njih konačnu pobjedu održati i jedino zavladati. Za sada možemo samo to reći, da je u dosadašnjoj borbi sreća pratila ime srpsko, koje je nad

hrvackim svegjer mah preotimalo. U najstarije je vrijeme ime hrvacko bez oporicanja daleko bilo šire i sjajnije od srpskoga. Na jugu imamo za ime hrvacko svjedočanstvo kronike pisane u Baru u XII vijeku, koja južnu Dalmaciju do Bara nazivlje crvenom Hrvackom, dočim je ona na sjeveru bijela Hrvacka Ovo nam svjedočanstvo potvrgjuje u potonjim vjekovima sam narod uz primorje, koji je sačuvao to ime. Na sjeveru prostirao se narod, koji je nosio ime hrvacko sve do Drave, a možebit i onkraj ove rijeke. Zemlja megju Dravom i Savom bila je čisto hrvacka. Na istoku dijelila ga je rijeka Drina od Srba. Samo na jugoistoku ne možemo opredijeliti granice. Ovdje su se, osobito u staroj Duklji i Zeti sastajala ova dva imena, hrvacko i srpsko, pa zato ni bizantinski ljetopisac (Joan. curopalat Historia, p. 714) ne zna, kako bi ovai narod zvao, te veli: „*τὸ τῶν Σέρβων ἔθνος, οὓς δὴ καὶ Χροβάτας καλοῦσι*“, „srpski narod, koji takogjer Hrvate zovu.“ Ova je smutnja bizantinska za nas veoma zanimiva, i mi iz nje izvodimo, da je tu narod sam smatrao ova dva imena jedno te isto, kaošto i danas u njekim krajevima Crnegore. *) Danas je nasuprot u njekim ovim krajevima, koji su izvorno hrvacki bili, ime srpsko nad hrvackim mah preotelo, dapače i posve istisnulo ime hrvacko, a malo po malo prodire i u druge, tako da ima već malo mjesta, gdje se ime srpsko ne bi koliko toliko čulo. Da se ime srpsko ovako raširi po izvornom hrvackom zemljištu, tomu su pripomogle razne okolnosti. Za srpskih careva imamo državnu srpsku vlast, koja ga je podupirala, tako da je zanago već u ovo doba

*) Vidi: Smičiklas, Poviest hrvatska, str. 108 i slijed. — Rački, Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI v., str. 177.

ime srpsko bilo na mnogim mjestima, kuda se širila država srpska, istisnulo ime hrvacko. U ovo doba biće se po svoj prilici istim uplivom i ćirilica raširila Bosnom i južnom Dalmacijom, gdje je otprije nije bilo. Što nije hrvackim knezovima i kraljevima, koji su, prije srpskih careva iz kuće Nemanje, upravljali velikom hrvackom državom, moglo za rukom poći da raširе ime hrvacko i preko njegovih starih megja, akoprem su od ovih ne manje silni bili, te im je država zahvaćala u njeko doba donjekle i srpske zemlje; tomu je uzrok taj, što su od srpskih vladara puno manje prosvijećeni i za narodno dobro zauzeti bili. Poznato nam je kako se je hrvacki knez (veliki župan) Mutimir združio bio s protivnicima hrvacke narodnosti protiv pravednih želja svoga naroda, da se u njihovim crkvama služi bogu na hrvackom jeziku. A kao što knez Mutimir znademo da su bili i kraljevi Tonislav, Petar, Krijesimir Veliki, Zvonimir. *) Kolika je razlika u tom pogledu megju ovim hrvackim knezovima i kraljevima s jedne strane i pobožnim sinom velikog Nemanje, Savom, s druge, koji na osnovu očine stečevine utemeljuje religijozno-kulturni i književni napredak svojeg srpskog naroda, te mu ime proslavljuje i širi! Propašću veliko-srpske države na Kosovu polju ne propade nipošto ime srpsko, ono se dapače sada pomoću narodnih pjesama, koje su svukud po našoj domovini raznosile slavu srpskih vladalaca, još više raširi i jak korijen uhvati. Za turskih ratova pripomoglo je još i to, da se srpsko ime raširi po hrvackoj zemlji, što su Hrvati primili na više navraćaja k sebi svoju bježeću braću ispred turskog nasilja, Srbe, kojih se tako rasulo po Bosni i po Hrvackoj. U novije vrijeme

---

*) Vidi: Jagić, Historija književnosti, str. 42.

vidimo, gdje dolazi ime srpsko u Hrvacku iz kneževine srpske i po popovima i kalugjerima, odgojenicima srijemskih Karlovaca. Srpstvo se isprva prijazno dojmilo milokrvnih politika hrvackih, radi mladih nada, koje su se oko srpske nezavisne državice prirodno u bezazlenim srcima gojile. Srpska je ustajala, Hrvacka je još drijemala, uvita magjarskom ponjavom i mletačkom dolamom. Kako se u Srbiji miješalo vazda srpstvo s pravoslavjem po navadi bizantinskoj, zato se je sada i kod Hrvata počelo megju pravoslavnim spajati ime narodno srpsko sa vjerozakonom, i tim mu se počelo kod ovih uklanjati hrvacko ime. Ovim spajanjem sa vjerozakonom opasalo se je ime srpsko novom snagom, da odolijeva u borbi s imenom hrvackim. Kako je bo sada sljedbeniku istočne vjere „srpski“ ne samo narodno već i vjerozakonsko ime, dočim sljedbeniku vjere zapadne „hrvacki“ samo narodno ime; tako je puno lakše, da se katolik okani svoga imena „hrvackoga“, nego li pravoslavni imena „srpskoga“. Početkom ovoga vijeka doprinio je i rat na Turke i junaštvo Karagjorgja i Miloša, da se srpsko ime raširi davajući narodnoga ponosa, kakva se megju Hrvatima nije javljalo od zadnjih turskih ratova. S druge su strane usuprot ratovanja s Nijemcima, s Francuzima, s Italijancima pod samom carskom zastavom, ponijemčeni, pomagjareni i potalijančeni velikaši, crkovnjaci, književnici zakopavali ponos imena hrvackoga. Dapače hrvacko je ime kroz pokrete italijanske po Evropi ozloglašeno; dok ime srpsko, kroz junaštvo naroda što ustaje postajalo je časnije i milije. Napokon k raširenju imena srpskoga pripomogli su ne malo njeki naši i tugji na glasu jezičari i poznavaoci našega jezika te sakupljači našeg narodnog blaga (Šafarik, Stefanović, Kopitar, Grimm,

Miklosić i drugi) osobito tim, što su našu štokavštinu identifikovali sa „jezikom srpskim“ a samo čakavštini dopustili, da smije nositi naslov jezika ili narječja „hrvackoga“, zatim što su dosljedno naše narodne pjesme, taj najkrasniji ures naše književnosti, prozvali maldane sve „srpskim“ pjesmama, tako da su ih i prevodioci naših narodnih pjesama samo tim imenom prikazali stranim narodnostima.*) Ovo bi bile sve okolnosti, koje su pripomogle imenu srpskomu, da se raširi na uštrb hrvackog imena.**) Kad bi stvari trajale tako i u buduće, moralo bi za cijelo nastati vrijeme, kad bi se imenu hrvackomu svaki trag zametnuo. Žele li Hrvati, da se ovo ne zbude, i da njihovo ime opet premogne u borbi s imenom srpskim i budućnost sebi osigura; tad im je svojski nastojati oko toga, da postanu narod umno, moralno i politički toliko jak, dà i jači od naroda srpskoga. Da se oko umnog napretka u Hrvata danas živo radi, to je stvar poznata. Dosta je spominjati ustrojenje sveučilišta, akademije znanosti i umjetnosti i maticu hrvacku u Zagrebu i njihove radove na umnom polju. Kako bi bilo još većeg napretka u knjizi, mi bismo htjeli samo to preporučiti, da se bolje uči narodni jezik i bolje po duhu toga jezika piše, da

---

*) Srv: Pavlinović, Razgovori (1876), str. 171.

**) Još bismo mogli spomenuti, da je u Dalmaciji dobilo ime srpsko u najnovije vrijeme osobito megju mladeži time njeke nove privrženike, što su njeki, koji su se prije megju italijance brojili, upoznavši da italijanci nijesu, već da slavenska krv teče u njihovim žilama, očitovali i pred javnosti svoje osviještenje, ali tako da nijesu poprimili narodno ime velike većine dalmatinskoga pučanstva, t. j. *Hrvati*, nego ono manjine, t. j. *Srbi*, koji su u misli slični italijanašima u toliko, što su kano i ovi politički protivnici Hrvata.

nam naša braća na istoku ne bude mogla spočitovati, da nam jezik odveć udara tugjinstvom, nijemštinom; zatim da usvojimo svikolici fonetično pisanje a ostavimo se etimologije. Moralno ojačaće hrvacki narod, ako bude postojano težio za onim vrlinama, kojim se može ponositi pred stranim svijetom te čine, da mu ime postane časno i milo. Tu su na prvom mjestu junaštvo, koje i jeste vazda bilo krepost Hrvata, i patrijotizam, kojeg žalibože nema u njih dosta. Na polju političkom morale bi težnje svih Hrvata na to naperene biti, kako bi oživotvorili onu veliku ideju, da stvore pod slavnom krunom Habzburgića na temelju starog hrvackog prava samostalnu i cjelokupnu Hrvacku.

Tu bi još napokon zgodno bilo, da odgovorimo na pitanje: Jeli vrijedno, da mi učimo i pišemo naš književni jezik? ne bi zar bolje bilo, da se mi u knjizi okanimo svojeg jezika i usvojimo skupa sa ostalim Slavenima jedan te isti književni jezik, i to onaj, kojim bi se najlakše moglo postići jedinstvo duha slavenskog — panslavizam književni? Mi smo tu zadali sebi ovo pitanje, što se, doduše ne istom od sada, ali sada iznova i to od ljudi od nauke i lijepoga imena potaknulo pitanje *o književnom jedinstvu Slavena*, *) pa se pokazuje na jezik ruski kao najzgodniji, da postane općim slavenskim jezikom. Mi ne ćemo ovdje da se upuštamo u rasugjivanje toga, jeli zbilja ruski jezik najzgodniji za taj posao, samo ne možemo premučati našu sumnju, hoće li se ikada moći oživotvoriti snovi o raširenju jednog općeg jezika slavenskog. To se doduše ne može oporeći, da su prije jednog vijeka Rusi, Srbi i Bugari a mnogo prije i Hrvati upotrebljavali za književne po-

*) Vidi predavanje A. Budilovića, profesora slavistike u Petrogradu „o književnom jedinstvu Slavenâ“, koje je čitao u S. — Petersburgskom Slavanskom blagotvoriteljnom obštestvu.“

trebe jedan, i to stari slovenski, ili bolje, crkveno-slovenski jezik; pa bi po ovome mogao kogogj zaključiti, da bi se ta zajednica mogla uspostaviti. Ali kako se uzroci, koji su potakli rastroj te njekadanje zajednice književne u Slavena, sastoje u tome, što narodi slavenski nijesu izmegju sebe ono, što su na pr. narodi italijanski i njemački pojedinim ograncima svojim u cjelini, nego je ta razlika izmegju slavenskih naroda istovjetna sa razlikovanjim plemena cjelokupne familije latinske i familije germanske; tad je svakomu jasno, da ti uzroci postoje još jednako, dapače su dandanas mnogo življi nego što su bili isprva i po tom o mogućnosti zajedničkog jezika u Slavena ne može više ni govora biti. Kad bismo se odvažili na taj korak, da pregorimo svoj narodni jezik u knjizi pa poprimimo makar koji mu drago srodni, to bi značilo, da smo htjeli žrtvovati narodni razvitak, njegovu uljudnost, ugušiti narodni genije, osujetiti mu onu zadaću, koja mu je odregjena da svojom vlastitom moću vrši u čovječanstvu. A toga ne će za stalno niko od nas htjeti da učini. Po tom je dakle vrijedno, dapače dužnost je svakoga nas, da marljivo uči te piše svoj narodni jezik. A hoćemo li da nam budućnost bude osigurana, tad nam je samo oko toga svojski nastojati, da bude jedinstva i sloge u našoj knjizi i uopće megju nama. Ono pako, za čim bi svi Slaveni morali težiti, to bi bilo, da uče marljivo naizmjenice jezike slavenske te stanu življe razabirati i saznavati, što se na kom slavenskom jeziku knjigom i prosvjetom izragjuje i kako koje pleme slavensko danas napreduje. *)

(Svrha prvoga dijela).

---

*) Srv. o tom Novakovič, I. Lettre de Belgrade u Revue internationale I-re Année, I, 181-186. — Sandić u „Javoru“, god. XI, br. 23. — Šimić u „Iskri“, god. I, br. 14.

Potkrale se pogreške:

str. 43 vrsta 4 dolje: „zatim duge å (=aa) i dvoglase“ mjesto: „zatim duge â (=aa) i å (=âa) i dvoglase“;

„ 84 vrsta 9 dolje: „y je ъu, ъ“ mjesto: „y je dakle ъi“;

„ 91 treća op, vrst 5 i 6: „pred ѧ neki jedini meki suglas“ mjesto: „pred ѧ meki: jedini meki“;

„ 125 vrsta 6 dolje: „štok tj, čak. ђ, j, ђ“ mjesto: „štok ђ, čak ђ, j.“

Gdje dolazi: isprijed — rijegje — zamijenjivati — popravi: ispred — regje — zamjenjivati; proces — princip — akcenat — cerebralni popravi vazda: proćes — prinćip — akćenat — ćerebralni; Bopp, Brücke, Helmholz, Schleicher, Scherer popravi vazda: Bop, Brike, Helmholc, Šlaiher, Šerer.

Druge regje i sitnije pogreške moći će popraviti čitalac i sam.

PG 1225 .K87 1884 IMS
Kusar, Marcel,
Povijest razvitka nassega
jezika Hrvackoga ili Srpskog

PONTIFICAL INSTITUTE
OF MEDIAEVAL STUDIES
59 QUEEN'S PARK
TORONTO 5, CANADA